INLEIDING
TOT DE
GEWIJDE WIJSBEGEERTE

DOOR

DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS

N 83D3

1.90

INLEIDING TOT DE GEWIJDE WIJSBEGEERTE

INLEIDING TOT DE GEWIJDE WIJSBEGEERTE

DOOR

Dr. M. H. J. SCHOENMAEKERS

MCMXXXIII
N.V. UITG. M^IJ C. A. J. VAN DISHOECK — BUSSUM

66-4316

EENIGE OPMERKINGEN VOORAF.

1°. In dit werk zullen vele „vreemde" woorden voorkomen, die een taalpurist zou vermeden hebben. Vaak zal ik een vreemd woord gebruiken, ook waar een Nederlandsch woord even exact zou geweest zijn. De woorden, die men vreemd noemt, zijn immers dikwijls heelemaal niet vreemd als wij bovennationaal denken, zooals het in wijsbegeerte hoort. Voor een Nederlander is dan bv. het woord „relatie" zeker niet vreemder dan „verhouding". Als wij bovennationaal denken, zullen wij vaak heel gaarne denken in woorden die de nationale taal te buiten gaan, vooral als die woorden al lang in het intellectueele verkeer zijn geaccepteerd.

Ik bedoel hiermee heelemaal geen verdediging van een internationalisme, dat de nationale taal (en andere nationale eigenheid) verwaarloost. Een mensch, die zijn moedertaal niet beheerscht, is niet rijp voor universeel-menschelijk denken. Maar met dat al, een wijsgeerig werk moet bovennationaal spreken. Wat dit betreft is het het tegenovergestelde van een gedicht. Een vertaalbaar gedicht is niet veel, want een gedicht als zoodanig is schoonheid van klank en geen exactheid van begripsverwoording. Wijsgeerig werk echter moet, geheel afgezien van de vraag of het vertaald wordt of niet, alle natiegrenzen zoo wijd mogelijk overschrijden, òòk in zijn taal. Vertaalbaarheid is hier een vanzelfsprekende eisch.

2°. Dit werk wil spreken in de heelheid van zijn compositie, en niet stukje voor stukje in de niet-te-vermijden opeenvolging van bladzijde na bladzijde. Als bij eerste lezing een of ander onderdeel niet volkomen duidelijk is, lees dan maar rustig verder. Terwille van het compositorisch verband moest een gedachte vaak eerst aangeduid worden, vóór zij voluit kon worden uitgezegd. Bij herhaalde lezing zal, hoop ik, de heele compositie duidelijk worden.

3°. Ik schreef dit werk in de eerste plaats om mijzelf voor mijzelf te ontdekken. Ik ben niet minder lezer van dit werk dan schrijver. Ja, ik kan het zoo lezen alsof een ander het geschreven had. Het zal alleen iets voor u kunnen zijn, voor zoover gij mijn medelezer wordt. Want de eigenlijke auteur is niet de schrijver, maar het éëne universeele bewustzijn in ons allen.

Laren, N.H., Mei 1933.

I

BEGINBEPALINGEN. RICHTLIJNEN.

Absoluut en relatief.

Absoluut noem ik wat het graadverschil „meer of minder" uit eigen wezen uitsluit.

Relatief noem ik wat in eigen wezen dit graadverschil meebrengt.

Wat in de natuur „voorkomt", hetzij wij het nuchter waarnemen als verschijnsel of emotioneel aanschouwen als schoonheid, is relatief, omdat het graadverschil meebrengt in eigen wezen. In de natuur kan er bv. geen absolute bol zijn, iedere natuurbol is bol „meer of minder". Een absolute bol is alleen mogelijk als pure denkontdekking. Het *begrip* van het absolute is weer relatief, weer „meer of minder", het is met name meer of minder doordacht. En zeker is de begripsuiting, bv. in den woordklank, relatief. Maar dat neemt niet weg, dat het absolute, àls het is, absoluut is.

Of het begrip van het absolute in wezen òòk bij de natuur hoort — of wij het bv. zouden kunnen zien als onze oogen maar veel en veel volmaakter waren dan zij nu zijn — kan hier onbesproken blijven. Maar zeker heeft dit begrip toch dit eigenaardige, dat het, als projectie van het „ongradueele", niet geleidelijk doch plotseling wordt geformeerd. Wel kan die formeering geleidelijk worden voorbereid, ook door woord en wederwoord van mensch tot mensch, zijzelf echter „ontspringt" met het besliste bijbesef van een plotselinge ontdekking. De begripsformeering van den absoluten bol

bv. kan worden voorbereid, doordat wij, ook geholpen door leering van anderen, geleidelijk de „onregelmatigheden" van een relatieven bol (zijn putjes en bultjes) gedachtelijk vereffenen tot vernietiging van alle onregelmatigheid toe in de „limite". Maar die limite is nog een „graad", de uiterste graad van regelmatigheid die geleidelijk gaver en gaver werd, de limite is dus nog niet „géén graad", zij is nog niet absoluut. Als ik in waar begrip den *absoluten* bol begrijp, begrijp ik hem als iets dat van den limitairen bol radicaal verschilt, zóó verschilt dat het verschil niet geleidelijk is te vereffenen.

Verschil tusschen limitair en absoluut.

Het verschil tusschen limitair en absoluut ligt niet in de begeleidende voorstelling zonder meer. Limitevoorstelling en absoluteitsvoorstelling kunnen volkomen samenvallen. De voorstelling bv., die het limitebegrip van den regelmatigen bol begeleidt, is volkomen dezelfde als de voorstelling bij het begrip van den absoluten bol, voor zooverre ik die voorstelling alleen beschouw als een verbeelding die ik kan vasthouden in een zichtbare teekening. *Als* de limitaire en de absolute bol voorkwamen in de natuur, zouden ze er precies eender uitzien.

Het verschil tusschen limitair en absoluut ligt:

1° in de interpretatie van genoemde voorstelling. Die voorstelling kan vertaald worden als „uiterste graad". Maar, als een limitevoorstelling samenvalt met een absoluteitsvoorstelling kan zij ook, en met evenveel recht, vertaald worden als „géén graad", dus als „iets dat in zijn radicale strakheid ontoegankelijk is voor graadverschil".

2° in wat ik zou willen noemen de „verbondenheid" van de limite tegendeelig aan de „eenzaamheid" van het absolute. De limite is *continu* verbonden met het met haar correspondeerende natuurgegeven. De limitaire bol bv. is niet iets radicaal ànders dan de natuurbol, hij is alleen een „uiterste" van den natuurbol.

Als ik de onregelmatigheden van den natuurbol gedachtelijk continu dóór vereffen, wordt de natuurbol een limitaire bol. In het moment, dat de onregelmatigheden gereduceerd zijn tot oneindig-klein, is de limitaire bol er, en zoo is hij dus niet iets radicaal anders dan de natuurbol. Dat de limitaire bol in de natuur niet „voorkomt", gelooven we allemaal wel; maar al komt hij niet in de natuur voor, hij komt wel gedachtelijk uit de natuur voort, hij komt er *continu* uit voort, hij is niets anders dan resultaat van een continuë natuurwijziging. Het absolute echter is „eenzaam". De absolute bol bv. is alleen mogelijk als denkontdekking, buiten alle zintuigelijk-waarneembare natuur, ook buiten alle zinnelijk-aanschouwbare, aesthetisch aanschouwbare natuur. Hij is iets radicaal ànders dan relatieve natuurbollen. Alle relatieve bollen „benaderen" den limitairen bol. Geen relatieve bol „benadert" den absoluten bol, maar de relatieve bol staat tot den absoluten als een werkelijkheid, die *uiteraard* „vloeiïng" is, tot een andere werkelijkheid, die *uiteraard* „strakheid" is. Het wordend relatieve en het statisch absolute staan tot elkaar als tegendeelen, die elkaar met logische noodzakelijkheid direct postuleeren, maar die toch *wezenlijk* van elkaar verschillen.

Duïsme.

De bewustzijnsontvankelijkheid voor het begrip van het absolute vooronderstelt dus, althans in aanleg, een duïstische bewustzijnsoriënteering. Relatieve en absolute werkelijkheid zijn een duïteit van werkelijkheid. Duïteit (een nieuw woord, dat ik ter wille van de duidelijkheid hier invoeren moet), niet dualiteit. Relatief en absoluut zijn immers niet van elkaar te scheiden, alsof zij, ieder opzichzelf, werkelijk zouden kunnen zijn. Neen, afzonderlijk zijn ze onwerkelijk, afzonderlijk zijn ze nièt. Maar zij zijn onderscheiden, onderscheiden in onverbrekelijk-logische éénheid, en dit onderscheid-en-eenheid is hun werkelijkheid zèlf. Een mensch, die

den duïstischen aanleg mist, kan zich volkomen thuis voelen in de hoogst-wiskundige limiten, hij komt niet tot waar begrip van het absolute. Voor hem blijft alle begrip continu-monistisch ingeschakeld met relatief, natuurlijk meer-en-minder.

Ik zeide zooeven, dat, *als* de limitaire en de absolute bol voorkwamen in de natuur, zij er precies eender zouden uitzien. Laten we nu even dat niet-voorkomend bolvormige met een samenvattend woord „idealen" bol noemen. *Waarom* komt de ideale bol in de natuur niet voor? De mensch voor wien het absolute geen werkelijkheid is en die alleen limitair denken kan zal antwoorden: de ideale bol (en met hem ièdere „limite") komt in de natuur niet voor, omdat de limite uiterste resultaat is van gedachtelijke natuurveralgemeening of abstractie, terwijl de natuur zelf, de „gegeven" natuur, een geheel is van gedifferentieerde verschijnselen. Ook het kleinste stofdeeltje is „welbeschouwd" onoverbrugbaar anders dan een ander kleinste stofdeeltje, algemeenheid is een abstractie, die in de natuur niet te vinden is. De mensch echter die, duïstisch, het absolute erkent als even werkelijk als het relatieve, zal antwoorden: de ideale bol kan in de natuur niet voorkomen, omdat hij een van de natuur radicaal verscheiden concrete werkelijkheid is. De natuur, tegendeelig aan het absolute, kan niet anders dan relatief zijn, op straffe van nièt te zijn. De ideale bol echter is absolute bol, en hij is niets anders dan het werkelijke, ééne beginsel, dat in alle fundamenteele, onderorganische natuurplastiek geldt. Hij is geen natuur, maar van alle natuur radicaal onderscheiden natuurwet, die vertaald kan worden als „er zij natuurlijke bolvorming". Natuurwet, dus niet in den zin der natuurkundigen, voor wie natuurwet maar abstracte regelmaat is, uit te drukken in een „formule", maar als een werkelijk zijnde, van de natuur onderscheiden macht. En als die natuurwet, in onzen absolutistischen en duïstischen zin nu, zich in de natuur niet ideaal-strak dóórzet, maar geldt in nuances, in spelingen, in lenige onberekenbaarheden, dan ligt dat aan het wezenlijke onderscheid van de tegendeelen absolute werkelijkheid en relatieve werkelijkheid.

Welke bewustzijnshouding is nu „waar", de duïstische of de monistische? Met „bewijzen" is dit zeker niet uit te maken. De

scholastiek, die wijsbegeerte (haar dualistische wijsbegeerte) „bewijzen" wilde, zijn wij gelukkig te boven. De ware wijsgeer wil niet een ander met verstandelijke argumenten „overtuigen", hij wil door zijn verklaringen en attentiewekkingen zijn mededenker helpen .... zichzelf te ontdekken in eigen waarheid.

Aanteekeningen.

I. Wij gebruikten het woord „limite" in strikten zin, d.i. in den zin van limite zonder voorbehoud. Zij is resultaat van continuë begrippelijke natuurwijziging tot volkomen abstractie toe. De moderne physica kent een limite in niet strikten zin, een limite onder voorbehoud, een „realistische" limite, d.i. een limite die niet tot de uiterste abstractie wordt doorgevoerd, maar beperkt wordt tot denkbaarheid binnen de fundamenteele bestaanswijzen der reëele Wereld. Deze limite hoort thuis in de nieuwere, „realistische" meetkunde, die strikt genomen geen mathesis maar physica is. Bijvoorbeeld: De kortste weg tusschen twee punten is, onvoorbehoudelijk-limitair gedacht, uit te drukken als een volkomen rechte lijn. Maar, limitair gedacht *onder voorbehoud*, is die lijn niet volkomen recht, zij is dan zoo recht als denkbaar is binnen de fundamenteele bestaanswijzen der reëele Wereld, die naar modern natuurkundige opvattingen „gekromd" is. De limite in dezen niet-strikten zin is niet alleen niet absoluut, maar de voorstelling, die het begrip van deze empirisch geremde limite begeleidt, kan ook niet samenvallen met de voorstelling bij een absoluteitsbegrip. Als wij dus de voorstelling bij een absoluteitsbegrip willen vasthouden met een geteekende figuur, ontleenen wij die figuur niet aan realistische maar aan abstracte meetkunde, de Euclidische; de eenige, die in strikten zin mathematisch en niet physisch is. Realistische meetkunde moge den fundamenteelen gang van natuurverschijnselen precieser quantitatief beschrijven dan Euclidisch mogelijk is, het begrip van het absolute „figureert" Euclidisch [1]).

[1]) Hier wordt dus allerminst beweerd, dat de Euclidische meetkunde, uitsluitend

II. Men noemt de restrictielooze limite ook wel „absoluut", maar dan hecht men aan dit woord de beteekenis van „abstract" in tegenstelling tot „concreet" en niet de beteekenis, die wij definieerden en voor dit woord reserveerden. Het woord absoluut wordt buitendien nog in andere beteekenissen gebezigd. En de voornaamste zijn:

1° „onbeperkt" (bv. absolute monarchie, absolute zekerheid).

2° „opzichzelf zijnde" d.i. zijnde zonder eenig noodzakelijk „ten opzichte van" iets anders. (Het woord „opzicht" — respectus — omvat „relatie" en „correlatie". Wij zullen weldra relatie en correlatie exact moeten onderscheiden). In dezen zin noemt men bv. een quantiteit „absoluut" als zij alleen beschouwd wordt in vergelijking met willekeurig andere quantiteiten van dezelfde orde. Een quantiteit noemt men dan niet absoluut, als zij beschouwd wordt „ten opzichte van" een andere quantiteit, welke in noodzakelijk verband met haar samenhangt. Als men bv. de lengte van een slinger beschouwt ten opzichte van zijn slingertijd, noemt men die lengte niet absoluut; de slingertijd is immers een „functie" van de lengte van den slinger. Men noemt de lengte van een slinger absoluut, als die lengte alleen maar beschouwd wordt als een functielooze lineaire grootheid, vergeleken met andere functielooze lineaire grootheden.

3° „universeel". In dezen zin spreekt men bv. van een absolute waarheid. Men bedoelt dan een waarheid, die waarheid is voor ieder die haar kennen kan.

In geen van deze beteekenissen wordt in dit werk het woord „absoluut" gebruikt. Bij de beteekenis sub 3° moeten wij nog even stilstaan. Universeel in vollen zin is voor gewijde wijsbegeerte de wezenlijke eenheid-en-verscheidenheid (relatie) van de totaliteit van al het relatieve en het absoluut absolute. Noemen we de totaliteit van al het relatieve kortweg „de Wereld", en het absoluut absolute kortweg „God", dan hebben we te zeggen, dat noch God noch Wereld universeel is, maar dat God en Wereld in duïstische

---

meetkundig beschouwd, de voorkeur verdient boven andere meetkunden. Maar de Euclidische constructies hebben dit eigene, dat zij interpreteerbaar zijn als visueele voorstellingen van absoluteit. Zoo wordt de Euclidische meetkunde nog iets héél anders dan meetkunde alleen. Zij wordt visueele absoluteitsleer.

relatie universeel zijn. God en Wereld in wezenlijke eenheid èn verscheidenheid zijn het Universum, het Heelal, d.i. al wat is. Universeel in vollen zin is de universeele *relatie*, die de werkelijkheid is van het Universum. Universeel in beperkten zin is ieder menschelijk bewustzijn, voor zooverre God en Wereld menschelijk daarin worden „vertegenwoordigd" tot verbizonderd Universum.

III. Ik kom nu nog even terug op de omschrijving van absoluut en relatief. De omschrijving, waarmee we dit werk beginnen, is een voorloopige aanduiding. In definitieve omschrijving of „definitie" in strikten zin moeten we zeggen: Absoluut is wat het graadverschil „meer of minder" uit eigen wezen uitsluit *in relatie* tot het relatieve, dat dit graadverschil in eigen wezen meebrengt. Zoo moet ook het relatieve gedefinieerd worden *in relatie* tot het absolute. Ik geef toe, dat deze definitie vooronderstelt, dat de lezer of hoorder van te voren al voelt, ten minste vagelijk, wat de definieerende woorden scherp aanwijzen. Maar zoo is het met iedere wijsgeerige definitie. Een „verhaal" kan ons iets volkomen onverwachts mededeelen, een wijsgeerige definitie beantwoordt altijd aan een min-of-meer vage verwachting. Een wijsgeerige definitie is een manifesteering van iets, dat al latent in een bewustzijn aanwezig was.

Het absoluut absolute en het relatief absolute.

De absolute bol is absoluut in relatie tot de natuurlijke bolplastiek, d.i. tot de fundamenteele, onderorganische natuurplastiek. Maar hij is niet absoluut absoluut. Want, ofschoon hij alle meer-en-minder uit zich sluit voor zooverre dat denkbaar is in den bol, in hem blijft het relatieve zonder hetwelk de bol geen bol kan zijn. De voorstelling, die het begrip van den absoluten bol begeleidt, is een plastiekvoorstelling. Die voorstelling houdt lichaamsrelativiteit in, met name bepaalden afstand van centrum tot oppervlakte, bepaald gewicht, bepaalde massa. Nu is het wel waar, dat die bepaalde

relativiteiten willekeurig vervangbaar zijn en ook bij de voorstelling gekend worden als vervangbaar, vervangbaar door andere bepaalde relativiteiten. Maar zònder bepaalde relativiteiten zou de bolvoorstelling geen heele bolvoorstelling, geen heele plastiekvoorstelling zijn. En omdat die relativiteiten noodzakelijk bij de voorstelling hooren, hooren zij ook, zij het op andere wijze, bij het begrip van den absoluten bol, ja bij de kosmische werkelijkheid van den absoluten bol zelf, die vertaalbaar is als een natuurwet „er zij bolvorming als fundamenteele natuurplastiek" [1]).

De absolute bol is absoluut ten opzichte van een bepaald natuurdeel, nl. de onderorganische natuurplastiek. Maar hij is nièt absoluut ten opzichte van de totaliteit van al het relatieve of „de" Wereld. Kortom: de absolute bol is wel absoluut, maar relatief absoluut en niet absoluut absoluut. Ten opzichte waarvan is hij dan relatief? Hij is relatief ten opzichte van het absoluut absolute, en dit is absoluut in relatie tot „de" Wereld, waarbij ook de relatief absolute bol hoort.

Over het absoluut absolute is nog menig woordje te zeggen. Maar voorloopig: Het absoluut absolute sluit uit zichzelf alle denkbaar graadverschil uit, niet ten opzichte van een bepaald natuurdeel maar ten opzichte van „de" Wereld, van „alles". Het is noch groot noch klein, noch licht noch zwaar, enz. enz. enz. Of het absoluut absolute in het menschelijke bewustzijn tot volkomen klaar begrip komen kan, is van later zorg. Maar, klaar begrepen of vaag gevoeld, het absoluut absolute is even werkelijk als de Wereld. Alleen als tegendeel van het absoluut absolute kan de Wereld werkelijk zijn wat zij is: „het" wezenlijk relatieve, wording zèlf, beweging zèlf. De werkelijkheid van de Wereld is worden, bestaan-en-vergaan,

---

[1]) De gedachte „vervangbaar", die de relativiteitsvoorstellingen van den relatief absoluten bol wezenlijk en onafscheidelijk begeleidt, kan ons in de verleiding brengen, die voorstellingen „vaag" te noemen. Zij zijn echter niet vaag, zij zijn alleen in hun bepaaldheid niet dwingend, niet exclusief. De voorstelling bij het begrip van een relatieve absoluteit is „ten deele" vervangbaar, zij is namelijk niet exclusief voor zooverre zij een relativiteit of relativiteiten voorstelt. Analogie: Als ik aan een driehoekteekening duidelijk aantoon, dat de som van de drie hoeken van een driehoek 180° bedraagt, stelt die teekening een zeer bepaalden driehoek voor, maar met de besliste bijgedachte: die driehoek is vervangbaar door iederen anderen driehoek, àls het maar een bepaalde driehoek is.

in relatie tot het absoluut absolute, dat, *in relatie* tot de Wereld, noch bestaat noch vergaat, maar *geldt*.

Geldt dan ook het relatief absolute, bv. de absolute bol? Antwoord *in relatie*. De absolute bol geldt in relatie tot zijne relativiteit, nl. de fundamenteele natuurplastiek. Maar in relatie tot het absoluut absolute is de absolute bol weer relatief, in die relatie geldt hij niet, maar bestaat hij en vergaat hij, in die relatie hoort hij bij „de" wordende Wereld.

Het absolute cirkelvlak.

Het absolute cirkelvlak is iets heel eigens in de orde van het relatief absolute. Het heeft namelijk maar één relativiteit: de relatieve afstand van centrum tot omlijning. Dit is maar ééne relativiteit, omdat iedere bepaalde straalspanne van centrum tot omlijning noodzakelijk een bepaalde lijnwijdte om het centrum meebrengt. Hierbij is te bedenken, dat „het" cirkelvlak, absoluut gezien, dus ook fataal gezien, d.i. gezien buiten alle willekeur, niet zoo maar een rond stuk is van een plat vlak, maar een *constructie*, relatie van straling en lijning, één straling (geheel van oneindig-vele stralen, uitgaande absoluut-strak vanuit een centrum) en één omlijning (geheel van oneindig-vele lijnen, absoluut-lenig, liggend om het centrum, de eene wijder dan de andere, en eene oneindig-klein, oneindig-dicht bij het centrum). En dit alles gezien als een volkomen hiaatloos weefsel vanuit den cirkeloorsprong, het centrum, gezien ook zonder willekeur, zoodat er dus geen sprake kan zijn van een vlak*richting*. Straling en lijning zijn loodrecht gericht op elkander, maar het absolute cirkel*vlak* heeft geen bepaalde richting, of, wat volkomen hetzelfde is, het strekt zich van zijn centrum uit in àlle richtingen. Zoo is dus het absolute cirkelvlak te beschouwen als een geheel van oneindig vele cirkelvlakken, alle concentrisch. *Een bepaalde „omtrek" is er bij het absolute cirkelvlak al evenmin als een bepaalde richting*. Het strekt zich uit en omlijnt zich, onbepaald ver.

Het heeft maar ééne relativiteit, ééne begrippelijke meetbaarheid, nl. de onbegrensde meetbaarheid, onbegrensd variabele meetbaarheid van straalspanne en daarmee noodzakelijk samenhangende lijnwijdte. Iedere begrippelijke meetbaarheid te meer zou een relativiteit te meer zijn, en de absolute cirkel zou geen absolute cirkel meer zijn in strikten zin.

Het absolute staat tot het relatieve als het eene tot het vele.

De gradatie is veelvuldig, vervangbaar, veranderlijk. Wat gradatie krachtens eigen wezen uitsluit, is eenzaam, onvervangbaar, „statisch".

In het gebied der cirkels bv. zijn er vele, zeer vele relatieve cirkels (cirkels met fluctueerende putjes en bultjes zooals zij gevonden worden in de zichtbare natuur). Maar zij wijzen alle naar den absoluten cirkel als naar hun aller eenheid. Opwerping: In den absoluten cirkel zijn groote en kleine absolute cirkels denkbaar, oneindig *vele,* die alle absolute straling en absolute lijning hebben, die dus alle volkomen gelijkvormig zijn. Zeker! Maar de absolute cirkel is ook *relatief* absoluut een, omdat hij *relatief* absoluut is. In zooverre het absolute absoluut is, is het ook een, en in zooverre het relatieve relatief is, is het ook veel. En dus: Het absoluut absolute staat tot zijn volkomen relatief tegendeel als het absoluut absoluut ééne tot de volle veelheid, die „de" Wereld is. Het absoluut absoluut ééne is meteen het absoluut absoluut „statische", en de volle veelheid is meteen de volle beweging, ononderbroken beweging. Hiermee is nog niet beweerd, dat de beweging der Wereld *exclusief* continu moet zijn, maar *in relatie tot het absoluut absolute* is de Wereld inderdaad continuë beweging en niets dan continuë beweging.

Het religieuze bewustzijn.

Wat in het religieuze bewustzijn tegenwoordig is als „God"

is het tegendeel van de relatieve Wereld. En dit tegendeel is niets anders dan het absoluut absolute, al komt het ook nog niet tot klaar begrip. Religieus is het menschelijke bewustzijn, dat God, als het absoluut absolute, „confronteert" met de Wereld, als het geheel van alles wat relatief is.

Ik weet wel, dat het woord „God" aanleiding kan geven tot allerlei dubbelzinnigheid. Maar we behoeven dit bondige woordje niet te wraken als we de beteekenis goed vastleggen.

Wij spreken dus af, dat wij onder „God" niets anders verstaan dan het absoluut absolute, en wel in relatie tot de Wereld.

Het religieuze bewustzijn onderscheidt God en Wereld, en vereenigt ze toch, „religeert" ze toch, al onderscheidende. In het religieuze bewustzijn is de Wereld in relatie tot God een wezenlijk vloeiende Wereld, en God, in relatie tot de Wereld, wezenlijk statisch. Had Heraclitus dan gelijk, toen hij zeide „alles vloeit"? Ja zeker, maar „alles" is niet hetzelfde als het Al of Heelal of Universum, of *al wat is, al wat niet niet-is* [1]). Het Universum is de relatie van God en Wereld, „alles" is de volle veelheid der Wereld. Ja, de Wereld is een vloeiende Wereld, maar die vloeiïng ís alleen vloeiïng *in relatie tot het ééne*, dat onveranderlijk blijft, in alle vloeiïng statisch geldende. Hoe zou de heele Wereld kunnen fluctueeren, tenzij in relatie tot haar absoluut statisch tegendeel! Er is geen beweging „an sich" evenmin als een statiek „an sich". Hoe meer ik naar waarheid zeggen mag „alles vloeit", des te minder kan ik twijfelen aan dat ééne, dat het zijn-zelf verliezen zou als het ook maar de minste fluctuatie aannam. En dat ééne is het tegendeel der Wereld, en „de" Wereld is het alles der Wereld en ook ieder afzonderlijk wereldwezen, omdat de Wereld ook in ieder afzonderlijk wereldwezen geheel aanwezig is. Wie èèn wereldwezen volkomen zou doorzien, zou „de" Wereld doorzien. Want ook het kleinste wereldwezen is krachtens dezelfde immanente noodzakelijkheid, krachtens dewelke de Wereld is.

T o e v o e g s e l. 1°. Een „volmaakte" God is niet absoluut,

[1]) Het woord Heelal of Universum wordt in dit werk dus niet gebruikt in astronomische beteekenis. De astronomen mogen spreken van „heelallen", wij niet.

hij is een „limite", limite van menschelijke volmaaktheid. God, het absoluut absolute, laat niet de minste gradatie in zijn wezen toe, noch naar een minimum noch naar een maximum.

2°. Een „levende" God is al evenmin absoluut als een volmaakte God. Leven evolueert, en het absoluut absolute evolueert absoluut absoluut niet. De relatie van God en Wereld mogen we „Godheid" noemen, levende Godheid. Maar bedenk, dat dan het woord „Godheid" geen abstractie zegt, maar de werkelijkheid-zelf van het Heelal, het levende Heelal, dat, zooals we later zullen zien, het trilogisch-evolueerende Heelal is. Steeds helderder en weifelloozer moeten wij leeren inzien, dat de werkelijkheid-zelve (= het niet-fictieve) relatie is, relatie, en niet een „Ding an sich", hoe dan ook.

Tegengestelden (opposita).

Tegengestelden staan tot elkaar als positief en negatief. Het opzicht (respectus) van het positieve tot het negatieve en van het negatieve tot het positieve noem ik „correlatie", of ook, als ik meer de aandacht richt op het verschil dan op de overeenkomst van tegengestelden, „oppositie". Datgene, waarin het positieve en het negatieve gevonden worden, zij het „gemeenschappelijke". Het effect eindelijk, dat we krijgen door de bijeenvoeging van tegengestelden, zij de „resultante". Helder en donker bv. zijn dan tegengestelden in gemeenschappelijk licht, en hun resultante is een midden tusschen helder en donker. Warm en koud zijn tegengestelden in gemeenschappelijke temperatuur, en hun resultante is lauw. Rechts en links zijn tegengestelden in gemeenschappelijke horizontaliteit, en hun resultante is een horizontaalmidden. Hoog en laag zijn tegengestelden in gemeenschappelijke verticaliteit, en hun resultante is een verticaalmidden.

Continu tegengestelden.

Ik onderscheid continu en contigu tegengestelden. Tegengestelden

zijn „continu" tegengestelden, als de gradatie geleidelijke overgang is, zonder eenige bepaalde grens. Met andere woorden: als hun „resultante" niet een derde term is, scherp onderscheiden van de twee vooronderstelde termen, maar slechts een onbepaald middengebied. De temperatuur van water bv. laat, tusschen kookpunt en vriespunt, continuën overgang toe van warm naar koud, van koud naar warm. Warm en koud zijn tusschen die bepaalde punten continu tegengestelden.

Contigu tegengestelden.

Tegengestelden zijn „contigu" tegengestelden, als er een bepaalde gradatie*grens* is, die een plotseling omslaan markeert. De oppositie bv. tusschen de lagere temperatuur van water en de hoogere temperatuur van vuur heeft een bepaalde grens in de temperatuur van den stoom, en die stoomtemperatuur is noch de temperatuur van het water, noch de temperatuur van het vuur, maar zij is toch ook temperatuur van vuur en van water in eenen. Rechts en links kunnen vage aanduidingen blijven, maar hun oppositie kan ook gemarkeerd worden in een bepaalde grens, en die grens is dan noch rechts noch links, en toch rechts en links in eenen. Die bepaalde resultante mag Hegelsch „synthese" heeten, de positieve term „these", en de negatieve term „antithese". Deze synthese kan arbitrair zijn (zooals de grens tusschen rechts en links), maar zij kan ook in de these en antithese zelve noodzakelijk medegebracht zijn (zooals de grenstemperatuur van water en van vuur, de stoomtemperatuur). Maar altijd is die synthese een derde term, bepaaldelijk onderscheiden van de twee vooronderstelde tegengestelden. De synthese is uiterste en bepaalde en tot zelfstandigheid verheven verwerkelijking van beide vooronderstelde tegengestelden, en daarom is de synthese altijd *positief*, positief namelijk in oppositie tot de twee vooronderstelde termen te zamen. De these stelt, de antithese ontkent, en beide worden hersteld in haar synthese.

Wijsgeerige explicatie van een beginwaarheid.

Ook een „these" als philosophische of dogmatische sententie kan in haar antithese worden ontkend en mèt haar antithese worden hersteld in een synthese, waarin zoowel het gestelde als de ontkenning van de eerste sententie behouden blijft. En dit is de logische, trilogische explicatie van een sententie. Als ik bv. in den geest van Spinoza de these stel: „Het Heelal is ééne substantie", ontken ik die sententie in haar antithese: „Het Heelal is een tweeheid van het absoluut absolute en het geheel van al het relatieve". Maar ik herstel: „De tweeheid van het Heelal is geen *dualiteit* van twee wezens, scheidbaar van elkaar; de tweeheid van het Heelal is *duïteit*, eenheid-in-onderscheid, relatie, universeele relatie, één relatie van het absoluut absolute en de Wereld". In deze synthese wordt èn de eenheid die in de these werd gesteld, èn de eenheidsontkenning van de antithese behouden.

De philosophische synthese kan dikwijls weer als nieuwe these worden gesteld, die dan wederom ontkend en hersteld wordt in een trilogische „reeks". Maar deze reeksexplicatie gaat niet steeds maar door in een eindeloos proces, waarin telkens weer gesteld wordt en ontkend en hersteld, zoo dat wij nooit uit de *reeks* raken. Als er iets waars is in een sententie, moet eens blijken, dat haar reeksmatig trilogisch stellen en ontkennen en herstellen geheel omvat wordt in èèn definitieve, gesloten trilogie (èèn gesteldheid, èèn ontkenning èèn herstel), èèn definitieve trilogie, die wij „cyclus" noemen. Analogie: De repeteerende breuk $0,\dot{3}$ is, àls repeteerende breuk, een reeks. Door steeds maar de decimale te repeteeren komen we nooit de reeks te buiten. Maar de repeteeringen worden definitief omvat in de gewone breuk $^1/_3$, en deze is de definitieve waarde van de repeteerende.

Als een these eenmaal definitief is geëxpliceerd in cyclisch herstel, dan blijkt, dat de trilogische *reeks*, als geheel, tot het ontkenningsstadium hoort van den cyclus. Als ik eenmaal in cyclisch herstel heb ingezien „Het Heelal is *relatie*, eenheid-in-duïteit", dan blijkt, dat de cyclische ontkenning, die dit herstel cyclisch voorafgaat, het

heele moeizame reeksdenken omvat, waarin heen en weer partij gekozen wordt tusschen exclusief monisme en exclusief dualisme. Die partijkiezing is, als geheel, ontkenning van cyclisch gestelde, weifelloos gestelde Heelaléénheid. De geschiedenis van de wijsbegeerte is, in groote hoofdzaak, de geschiedenis van monistische en dualistische exclusiviteit. Definitief wordt dit exclusivisme eerst overwonnen (cyclisch opgenomen), als in de cyclische klaarheid „Het Heelal is *relatie*" Heelaleenheid èn Heelaltweeheid tot synthese komen. De definitief geëxpliceerde these is verlost van alle logische oppositie: zij kan niet meer logisch (dus met verklaringsbedoeling) ontkend worden. Zeker kan zij nog continu toenemen in helderheid van inzicht en intensiteit van menschelijke beleving, maar zij kan niet meer omslaan tot een verdere logische ontkenning. In haar vindt de mensch wederom de rust van een weifelvrij geloof. Die rust vindt hij *wederom* in cyclisch-herstelden staat. En ten eeuwigen dage zal hij van die herstelde rust uitgesloten blijven, tenzij hij de denkonrust, den twijfel, cyclisch-consequent heeft doorstaan.

Wij hebben stelling, ontkenning, en herstel al „trilogie" genoemd en daaraan zullen wij ons houden. Verwar niet de trilogische ontkenning van een sententie met de verwerping van een valsche conceptie of zegging. Een conceptie of zegging, die na haar gesteld-zijn trilogisch wordt ontkend en hersteld, is al waar in haar eerste gesteld-zijn, „beginmatig" waar, en in haar ontkenning wordt ze geenszins „verworpen". Zooals het zaad in de aarde een heelheid is, die in de aarde ontbonden wordt en ontbonden wil worden om te leven, en herrijst als plant en bloem, zoo is het beginmatig ware een gedachtelijke heelheid, en het wordt ontbonden in de trilogische ontkenning, en het herrijst als een waarheid op hooger peil. In het trilogische denken wordt een sententie nooit „weerlegd", maar „gesitueerd" in haar eigen trilogische orde. Zeker zijn er beweringen, die niet meer verdienen dan weerlegd te worden, maar die hebben geen belang voor het trilogische, evolueerende, gedachteontplooiënde denken. Gedachteontplooiënd denken! Evenmin als een weerlegging is het trilogische denken een bloote toelichting (explanatio), waardoor een waarheid wel duidelijker gezegd wordt, en zoo ook waargemaakt kan worden, maar niet evolueert. Trilogisch denken is een

verklaring in strikten zin (explicatio), een levende ontvouwing, waardoor eenzelfde waarheid tot nieuwe waarheid ontbloeit.

Ook een religieus-dogmatische voorstelling, die zich om te beginnen bv. als een wonderverhaal voordoet, kàn een beginwaarheid zijn. Vulgair rationalisme moge dan dat verhaal „weerleggen", de denker zal het trilogisch verklaren.

Een belangrijk voorbeeld hiervan is de christelijke voorstelling van de goddelijke „incarnatie". We vinden die voorstelling heel duidelijk in de evangeliën, al spreken de evangeliën niet overàl duidelijk. Als we de evangeliën geen geweld aandoen, is de Jezus der evangeliën niet een hooge wijze als de Boedha, ook niet een liefdeheros als de heilige Fransiscus van Assisië, maar Zoon van den levenden, goddelijken Vader, en hij wordt zeer nadrukkelijk erkend als één in wezen met den Vader. Stervende keert hij naar den Vader terug om den „Heiligen Geest" uit te zenden, zich als Heiligen Geest uit te zenden, Heiligen Geest, die „in al de waarheid leiden" zal. Wij aanvaarden deze religieus-dramatische voorstelling als „gesteldheid", we voelen dat in haar waarheid-in-kiem aanwezig is. Maar wij ontkennen haar ook. Wij willen niet blijven bij die dramatiek, hoe grootsch ze ook wezen mag, wij willen komen tot begrip. Wij herstellen, synthetizeeren, èn gestelde dramatiek, èn ontkende dramatiek tot wijsgeerig inzicht. De dramatiek der goddelijke incarnatie ontvouwt zich zoo tot „de" trilogie, de trilogie der trilogieën, den cyclus van het Universum: De Vader is de levende God*heid*, relatie van God en Wereld, in potentieelen staat. Die universeele, potentieele relatie ontkent zich in de particuliere relatie van Jezus' bewustzijn, symbool van alle individuën voor zooverre zij op weg zijn naar universeel herstel. Universeel herstel, dat komen zal nà universeele ontkenning, nà de aan alle individuën gemeene „zonde van afgescheidenheid" (Eckhart). En dit herstel eindelijk, de Heilige Geest, is de nieuwe universeele relatie: de ideëele relatie, het universeel zelfbewustzijn, dat zich verwerkelijkt in ieder mensch, die door de individualiteit is heengegaan en haar geofferd heeft, gestorven is om tot nieuwe waarheid te herrijzen, en nu, cyclisch definitief, continu in levende waarheid toeneemt. Er zijn détails in het Jezusverhaal, met name de kruisdood, die deze wijsgeerige verklaring on-

gezocht aanvullen, en het is een denkgenot die détails uit te werken. Maar het is ons nu alleen te doen om aan te toonen, hoe wij een religieus-dogmatische voorstelling tot redelijk inzicht kunnen stellen, ontkennen en herstellen, hoog boven talentlooze „weerleggingen", hoog boven banale historische terechtwijzingen van een vulgair-rationalistische „Aufklärung".

De R.K. Kerk heeft de goddelijke incarnatie tot dogma verklaard. Dit dogma hangt ten nauwste samen met haar gronddogma, de „Heilige Drievuldigheid". Dit laatste dogma zegt, dat er in de ééne goddelijke essentie drie „personen" zijn. In trilogische verklaring worden de drie personen een universeele trilogie van drie relaties, of, wat hetzelfde is, èèn relatie in cyclische gesteldheid, cyclische ontkenning en cyclisch herstel. Als ik in de goddelijke personen „relaties" zie, ben ik, wat dit betreft, niet in strijd met roomsch-dogmatische theologie. Zij vat de Triniteit òòk op als een drie-eenheid van relaties. „De personen van de Triniteit", zegt dè roomsche theoloog, Thomas van Aquine, „zijn subsisteerende relaties" (Summa th. I. q. 30, art. 2). In strijd met gangbare roomsche theologie kom ik echter hierdoor, dat ik in het cyclisch-goddelijke proces den tijd betrokken zie, en wel in onafwendbaar logische noodzakelijkheid. De universeel-gestelde relatie is eeuwig-vóórtijdelijk, de universeel-ontkende relatie is ontkenning-in-den-tijd, en de universeel-herstelde, universeel-ideëele relatie is wederom eeuwig, eeuwig-nàtijdelijk. Op dit logisch voor- en logisch natijdelijke komen we later terug, nu is deze aanduiding voldoende. De roomsche theologie ziet echter de Triniteit als een uitsluitend-eeuwig proces, dat alleen door een goddelijk „raadsbesluit" vertijdelijkt werd maar evengoed door een goddelijk raadsbesluit buiten allen tijd had kunnen blijven. Er zijn wel R.K. theologen die aannemen, dat de god-menschelijke incarnatie zou hebben plaatsgehad in den tijd, ook als de mensch nooit „gezondigd" had. Maar ook dàn zou die incarnatie een gevolg zijn geweest van een goddelijk maar niet noodzakelijk raadsbesluit: een besluit uit oneindige liefde tot den mensch, liefde die de innigste god-menschelijke vereeniging wil, onvoorwaardelijk. Ja, als we den tijd in onafwendbaar logische noodzakelijkheid in de Triniteit betrekken, zijn we in strijd met de gangbare roomsche theologie.

Maar toch, het dogma-zelf legt er allen nadruk op, dat juist de tweede persoon der Triniteit, de Zoon (voor ons de eeuwigheids*ontkenning* dus) is mensch geworden, nièt de Vader, nièt de H. Geest. En verder: het proces, waardoor de Zoon uit den Vader voortkomt, heet in de roomsche geloofsbelijdenissen uitdrukkelijk *generatie*; het proces, waardoor de H. Geest voortkomt uit den Vader en den Zoon tezamen heet uitdrukkelijk *proces*, en wel in tegenstelling tot de generatie. Generatie .... het woord-zelf suggereert *den tijd*. Inderdaad is het roomsche dogma „op weg" naar zuiver gewijd-wijsgeerig inzicht. Dat het dit inzicht niet bereikt, ligt fundamenteel hieraan, dat de R. K. Kerk een Kerk is (wil zijn) in den striktsten zin van het woord: een goddelijke instelling met onfeilbaar leergezag. Wijsgeerig denken echter kàn zich niet onderwerpen aan zulk een leergezag, en de wijsgeerige mensch kan dit des te minder, naarmate zijn apart ikje na volkomener alleenzijn volkomener opgaat in het universeel-levende, cyclische waarheidsproces.

De „contradictio in terminis".

Het absoluut absolute heeft geen tegengestelde. Het absoluut absoluut positieve zou immers geen ander tegengestelde kunnen hebben dan het absoluut absoluut negatieve. En de resultante zou niets zijn, niets in den zin, den ònzin van universeele afwezigheid, afwezigheid van het Universum. De oppositie tusschen het absoluut absoluut positieve en het absoluut absoluut negatieve (dus de absoluut absolute oppositie) is, in onvermengd onwezen, die fameuze contradictie, welke „contradictio in terminis" heet.

Opwerping: Het tegengestelde van het absoluut absoluut positieve is „niets". En de synthese van beide is „iets"; dit immers houdt het midden tusschen het absoluut absoluut positieve en het niets.

Antwoord: „Niets" is niet het tegengestelde van het absoluut absoluut positieve. Niets is maar een afwezigheid, en daarom is het

niet tegengesteld aan het absoluut absoluut positieve. Het tegengestelde van dit positieve moet niet alleen negatief zijn, maar absoluut absoluut negatief, zoo dat negatiever ondenkbaar is. Analogie: Het voluit tegengestelde van 1 is niet 0 maar —1. Als gij „niets", die kale afwezigheid, absoluut absoluut denkt, is het niet de negatieve term die correspondeert met het absoluut absoluut positieve, maar de leege resultante van het absoluut absoluut positieve en het absoluut absoluut negatieve.

Iedere tegenspraak is een (vaak gemaskerd) optreden van de „contradictio in terminis". Tegenspraak ís immers tegenspraak, doordat zij een en hetzelfde, volslagen een en hetzelfde, laat zijn en niet zijn tevens. Een tegenspraak is ofwel een bloote absurditeit of wel een logische onhoudbaarheid. Als logische onhoudbaarheid zullen we de tegenspraak ontmoeten in de algemeenheidsbegrippen ruimte en tijd, „onbegrensdheden" met „deelen". Het cyclisch ontkende bewustzijn moèt logisch tot die tegenspraak komen, en door die tegenspraak *blijkt* dan het bewustzijn te verkeeren in cyclisch ontkenden staat. Een absurditeit echter is een tegenspraak buiten alle logisch moeten om. Een vierkante cirkel bv. is, als figuur bedoeld, een absurditeit.

Onderscheid van overgangen.

1° De *continuë* overgang, volkomen ononderbroken overgang. Deze wordt „quantitatief" beschreven door de physici van beroep. En met alle recht beschrijven zij dien overgang quantitatief, en wel numerisch-quantitatief, „formulair". Want hun beschrijvingen hebben evident en systematisch geen andere bedoeling dan exact te „benaderen". In het getal zelf is weliswaar geen continuë overgang, getal is „discreet". Maar getalbenadering van continuën overgang is toch, *als benadering* exact en indicatief helder.

2° De *discontinuë* overgang. Deze is, in striktsten zin, een sprongverandering zonder eenigen samenhang hoegenaamd van het waar-

vandaan en het waarheen. Een werkelijke en volmaakte sprongverandering zou zooiets zijn als een wonderbaarlijk „ontstaan uit niets", en zij wordt verworpen door ieder ook maar eenigszins wijsgeerig georiënteerd mensch. In het gesprek van alledag mogen we afgrondelijk gescheiden noemen wat voor onze zintuigen den schijn van volmaakte gescheidenheid meebrengt, denkend weten we, dat een discontinuë overgang *in striktsten zin* onmogelijk is.

De moderne physica neemt in haar „quantentheorie" den discontinuën overgang aan, maar met geen ander doel dan accurate beschrijving van natuurverschijnselen. De quantentheorie geeft geen wijsgeerige verklaring en wenscht die ook niet te geven. Een geliefkoosd gezegde van vele moderne physici: Wij hebben niet te maken met wijsgeerige waarheid, wij willen niets anders dan een juiste en stelselmatige beschrijving van natuurverschijnselen. Een beoefenaar der quantentheorie zou er overigens niets tegen hebben, de overgangen, die hij „discontinu" noemt, als „contigu" te erkennen. Hij stelt alleen geen prijs op *wijsgeerig*-exacte terminologie, juist omdat hij geen *wijsgeerige* verklaring zoekt.

3° De *contiguë* overgang. Overgang mèt samenhang en toch niet continu zonder meer, zooals bv. een cirkellijn overgaat naar een rechte raaklijn. Zòò is nu de overgang van het eene trilogische stadium naar het andere. Die stadia zijn *qualitatief* van elkaar verscheiden, en daarom kunnen zij, ten opzichte van elkaar, niet uitsluitend-quantitatief adaequaat worden uitgedrukt. De overgang bv. van een cirkellijn, die om èèn centrum ligt, naar de ellipslijn, die gelegen is om twee „brandpunten" (en getrokken wordt om oneindig vele „krommingsmiddelpunten"), kan niet „restlos" gezegd worden op de wijze van quantiteit allèèn. Onbevangen bewustzijn moèt wel in de cirkellijn de *qualiteit* van eenvoud erkennen zooals in de ellipslijn de *qualiteit* van gecompliceerdheid, waarin de eenvoud van den cirkel wordt ontbonden, wordt ontkend. Deze trilogische overgang is noch continu noch discontinu maar contigu.

Ik definieer de „qualiteit" in strikten zin als „stadium van een trilogischen overgang, in correlatie met, in oppositie tot een ander stadium in dezelfde trilogie", of, korter, als „trilogisch stadium in eigen trilogisch verband". Zoo is de qualiteit in strikten zin niet

hetzelfde als „intensiteit", die in de moderne physica dikwijls qualiteit genoemd wordt. De trilogische methode wordt geboren uit den drang van het menschelijke bewustzijn, beweging *qualitatief* te begrijpen. De trilogie mag, als methode, de wet der qualiteit heeten. Zij richt ons heele wijsgeerig-verklarende denken. Zonder haar als de ware methode voorop te stellen of te „zoeken", zullen wij haar ontdekken in de universeele relatie zelf. Dààrbij worden wij niet gericht door de trilogie als verklarende methode, maar alleen verlicht door begrippen, die vóór die methode heldere begrippen konden worden.

Toevoegsel. Een qualitatief onderscheid is niet hetzelfde als een wezenlijk onderscheid. Wezenlijk onderscheid is onderscheid van *tegendeelen*, waarover wij spoedig uitvoerig zullen spreken. En dit wezenlijke onderscheid is niet tevens een proces: er is geen proces van het eene tegendeel naar het andere. Het qualitatieve onderscheid echter is noodzakelijk tevens een proces van de eene qualiteit naar de andere. Dit proces is in wezen een logisch proces, al kàn het ook samengaan met een proces van tijd. Een mensch kan als kind een gedachte stellen (doordat hij er naievelijk in gelooft), haar ontkennen in de puberteit die zoo vaak de twijfelperiode is, en haar redelijk begrijpend herstellen op rijperen leeftijd. Dat is dan een voorbeeld van een logisch proces, dat met een historisch proces samengaat. Nadrukkelijk niet-historisch (wijl boventijdelijk) zijn b.v. de „kosmische" trilogieën, die wij zullen bespreken in het derde deel van dit werk.

Tweeërlei bewustzijnsoriënteering.

De Wereld is, in relatie tot God, volle beweging, ononderbroken, continuë beweging. Hoe is hiermede te rijmen, dat wij toch contiguë overgangen in die beweging aannemen?

Er is hier in de verste verte geen tegenspraak. Het zal zoetjesaan duidelijk worden, dat de relatie van God en Wereld *bewustzijn* is, universeel bewustzijn. Al is God zelf, als relatie*term*, niet bewustzijn zelf, hij is toch term in bewustzijnsrelatie, en in dien zin kunnen wij zeggen, dat God zijne Wereld kent, kent als zijn tegendeel, niet als zijn tegengestelde, dus direct kent, zonder proces. Welnu, in dit kennen kent God zijne Wereld als beweging, en niets dan beweging, volmaakt continuë beweging. En in hetzelfde kennen kent de Wereld haren God als statiek, en niets dan statiek, absoluut absolute statiek.

Maar het universeele bewustzijn (de „Godheid", die niet hetzelfde is als God!) kent de Wereld anders. Het universeele bewustzijn komt in trilogisch *proces* tot zelfbewustzijn. De universeele relatie kent dus „stadiaal" zichzelf, en in die zelfkennis kent het zijn termen, God en Wereld mede. Omdat het zichzelf stadiaal kent, kent het ook de Wereld stadiaal, en het zou zelfs God stadiaal kennen, àls Gods wezen stadiale overgangen toeliet.

Als ik zeg „de Wereld is continuë beweging", zeg ik zuivere waarheid, waarheid *vanuit God*.

Als ik zeg „de Wereld is beweging met stadiale, contiguë overgangen", zeg ik eveneens zuivere waarheid, maar waarheid nu *vanuit de Godheid*.

In de tweede onderstelling zal ik de Wereld wijsgeerig verklaren, trilogisch, dialectisch verklaren. In de eerste onderstelling verklaar ik de Wereld nièt, althans niet wijsgeerig. De twee onderstellingen geven dus twee kengerichtheden aan, maar in beide ben ik „waar". De gerichtheid, waarin het eene tegendeel het andere kent, direct kent, mag ik de *tegendeelige* gerichtheid noemen. De andere, waarin het bewustzijn processief komt tot zelfbewustzijn mag ik de *dialectische* gerichtheid noemen. In dialectische gerichtheid is bv. de ellipslijn een contiguë ontkenning van de cirkellijn (en de gewijde wijsbegeerte zal toonen, welk herstel de ellipslijn heeft). In tegendeelige gerichtheid echter is de cirkellijn maar een continuë variatie van de ellipslijn, en in die gerichtheid kan ik die variatie quantitatief-exact benaderen. In volle waarheid omvatten wij beide gerichtheden in-eenen. Wij zullen later zien, dat de „essentieele" trilogie (te on-

derscheiden van de „accidenteele") beide gerichtheden omvat, omdat zij is *relatie van tegendeelen*, een relatie echter, *die àls relatie trilogeert*.

De tegendeelige gerichtheid is heelemaal niet in tegenspraak met de dialectische, zij is eenvoudig ànders. In tegenspraak met de dialectische kenwijze komt zij alleen als zij eenzijdig is, als zij m.a.w. meent, dat haar gerichtheid de eenig ware is. Typisch eenzijdig tegendeelig gericht zijn die menschen, die alle wijsgeerige explicatie van het Heelal hoovaardig-nieuwsgierige schennis noemen van het „ondoorgrondelijk Mysterie", maar innig en verzekerd gelooven, dat dit Mysterie liefde is, goddelijke liefde.

De dialectische gerichtheid is eveneens alleen in tegenspraak met de tegendeelige als zij meent, dat haar gerichtheid de eenig ware is, m.a.w. als zij eenzijdig dialectisch is. De Hegelsche wijsbegeerte is eenzijdig dialectisch gericht. Zij kent wel „tegengestelden" maar geen „tegendeelen". Ook als zij over tegendeelen spreekt, bedoelt zij tegengestelden.

Eenzijdig dialectisch denken mag een denken heeten zonder werkelijkheid, omdat werkelijkheid *relatie* is van tegendeelen. Eenzijdig tegendeelig denken mag een denken heeten zonder evolutie, omdat evolueeren trilogeeren is.

Tegendeelen (contraria).

Tegendeelen staan tot elkaar, niet als positief en negatief, maar als „creatief" en „receptief". De emotie bv., die zich in een gebaar uit, is creatief in relatie tot het gebaar, en het gebaar is receptief in relatie tot de emotie. Een dichterlijke visie is creatief in relatie tot het gedicht, en het gedicht is receptief in relatie tot de dichterlijke visie. God is creatief in relatie tot de Wereld, en de Wereld is receptief in relatie tot God. Een emotie wordt in haar gebaar niet „ontkend", een dichterlijke visie wordt niet „ontkend" in haar gedicht, de Wereld

is niet de ontkenning maar de creatie van God. Als we visueel willen formuleeren wat tegendeelen zijn, mogen we zeggen: tegendeelen staan tot elkaar als „innerlijk" en „uiterlijk". En het is niet moeilijk in te zien, dat innerlijk en uiterlijk niet mogen verward worden met „inwendig" en „uitwendig". Het inwendige en het uitwendige zijn alleen verschillend als verschillende plaatsingen, het innerlijke (het creatieve) en het uiterlijke (het receptieve) zijn wezenlijk verscheiden van elkaar en tevens zijn ze één in hun verscheidenheid zelve. De ingewanden van een mensch bv. zijn inwendig, inwendig geplaatst, vergeleken met het uitwendige van den mensch. Maar de ziel (onder ziel versta ik nu het plastiekbeginsel, dat den menschelijken lichaamsvorm schept) is innerlijk in relatie tot den (uiterlijken) lichaamsvorm.

Tegendeelen en tegengestelden worden in de moderne philosophie, met name in de Hegelsche, dikwijls verward. En zeker, als de tegendeelen relatief zijn, zijn ze „meer of minder" tegendeelen, en kunnen ze dus ook „meer of minder" tegengestelden zijn. Maar dit neemt toch heelemaal niet weg, dat tegendeelen *als zoodanig* anders zijn dan tegengestelden *als zoodanig*.

Als ik duidelijk zeggen wil, dat het creatieve (het innerlijke) en het receptieve (het uiterlijke) zijn wat zij zijn ten opzichte van elkaar, dan zeg ik, dat zij zijn wat zij zijn in *relatie* tot elkaar, om die relatie wel te onderscheiden van de *correlatie* en de *oppositie* (bl. 12) van tegengestelden. Relatie is eenheid, eenheid *in verscheidenheid*, en die eenheid niet als „derde term", maar als directe, d.i. onprocessieve werkelijkheid van de beide relatietermen zèlf. Hoe strikter de eenheid is van tegendeelen, des te sterker is ook hun verscheidenheid, om geen andere reden dan omdat zij tegendeelen zijn. Hoe adaequater bv. een emotie zich uitdrukt in haar eigen gebaar (hoe meer het gebaar een echt „gebaar" en hoe minder het slechts een emotioneele „ontlading" is), des te sterker is ook de *wederkeerige* levensinvloed van emotie op gebaar en van gebaar op emotie. Hoe adaequater een poëtische visie zich uitdrukt in haar gedicht, des te sterker doorstraalt de visie het gedicht, en des te sterker reageert het gedicht op de visie, zoo, dat de visie tot nieuwe kracht en klaarheid komt door rhythme en rijm: in een en hetzelfde leven „ver-

levenden" zij *elkander*. Hoe adaequater een menschelijke lichaamsvorm wordt „bezield" en hoe schooner dus het lichaam is, des te volkomener is de lichaamsvorm „receptief" in relatie tot de „creatieve" ziel, d.i. tot het plastische agens „in" den lichaamsvorm. Zoo zijn ziel en lichaamsvorm twee in wezenlijke duïteit maar niet in numerische dualiteit, omdat zij in hun verscheidenheid zelve niet gescheiden zijn doch juist één zijn in en door hun verscheidenheid. De uiterste verscheidenheid is de verscheidenheid der Heelaltegendeelen, God en Wereld. Maar er is ook geen inniger eenheid denkbaar dan de eenheid van God en Wereld.

Het eene tegengestelde gaat tot het andere over, hun verband is een proces. Het eene trilogisch tegengestelde gaat tot het andere trilogisch tegengestelde contigu over in een logisch, trilogisch proces, en in de derde term van dit proces komt de overeenkomst èn het verschil der beide vooronderstelde termen tot stadiale „synthese", in proces bereikte synthese. Het eene tegendeel echter gaat nièt tot het andere over, maar het eene tegendeel is „direct" het tegendeel van het andere, in eenheid èn verscheidenheid, zonder behoefte aan een derden term of synthese: tegendeelen postuleeren elkaar logisch-direct, en wel in hun zijn-zelve. Zonder deze „directheid" zou de relatie geen relatie zijn. Wij zeiden al, dat tegendeelen en tegengestelden verward worden in de Hegelsche wijsbegeerte. Inderdaad ziet Hegel geen tegendeelen in relatie tot elkaar. Als hij over tegendeelen spreekt, denkt hij over de tegendeelen als waren zij tegengestelden. Wij kunnen niet licht te veel eerbied hebben voor den zwaren pioniersarbeid van Hegel, en dit geschrift is mede te danken aan zijn wekkend woord. Maar Hegel leefde in een tijd, waarin de „historische zin" hoogtij vierde. Hij was nog jong, die historische zin, hij had de bekoorlijke frischheid van durvende jeugd. Het was verrukkelijk te zien, hoe ongegeneerd, brutaal soms, hij klaterend licht ontstak in het gemoedelijk schemerdonker van legenden en wonderverhalen. Ook een groote geest als Hegel, juist een groote, durvende geest moest wel gefascineerd worden door den „historischen zin" van die dagen. Hegel schreef niet alleen de „Geschiedenis der Wijsbegeerte", maar ook de „Wijsbegeerte der Geschiedenis", en de heele Hegelsche begripsontwikkeling werd een

gebeuren, een logisch gebeuren wel niet opgaande in den tijd, maar toch een *proces*, heel en al proces. Zoo zag Hegel de directheid van de relatie van tegendeelen voorbij. Voor ons is juist die directheid van het grootste belang: want de directe relatie van God en Wereld is in religieus bewustzijn de werkelijkheid-zelve. Die relatie procedeert van potentialiteit naar actualiteit en van actualiteit naar idealiteit, naar universeel zèlfbewustzijn. Maar de tegendeelen van die relatie gaan niet in elkaar over. Zij zijn en blijven ten eeuwigen dage: God die zijne Wereld schept, en de Wereld die schepping is van haren God.

De essentieele trilogie.

Nog eens: het eene tegendeel is direct het tegendeel van het andere, er is geen proces van het eene tegendeel naar het andere. Maar dit neemt niet weg, dat een relatie van tegendeelen tevens een trilogische term kan zijn en dus in trilogisch proces kan worden gesteld en ontkend en hersteld. Zulk een trilogie noem ik „essentieel" en ik onderscheid haar van de „accidenteele" trilogie, wier termen geen relaties zijn. De trilogie bv. van rechts en links en de grens, waarin rechts en links zijn gesynthetizeerd, is een accidenteele trilogie, omdat haar termen niet zijn een gestelde en ontkende en herstelde *relatie*.

Voorbeeld van een essentieele trilogie: De schoonheid van het menschelijke lichaam stelt zich, vóór de beschaving, als een prachtige, allicht pronkerige dierlijkheid, die we nog wel bewonderen kunnen in sommige „ongerepte" volksstammen. Die schoonheid is een innige plastische eenheid van ziel en lichaamsvorm, een ongerepte *relatie*. Die eenheid ontkent zich in de worsteling met allerlei problemen van wetenschap en instrumentale techniek. Als de mensch eet van den boom der kennis, gaat de eerste, primitieve schoonheid van het Aardsche Paradijs onherroepelijk verloren. Maar die schoonheid herstelt zich, na den dorst naar kennis, in de ware beschaving.

De gestalte van den beschaafden mensch is een nieuwe, bovendierlijke schoonheid, een nieuwe innige eenheid van ziel en lichaam, een nieuwe *relatie*. De beschaafde mensch gaat niet naar zijne natuur terug om haar „ongerept" te herhalen, maar om eenheid van ziel en lichaam te herstellen op hooger peil, en daarin behouden op te heffen òòk de bovendierlijkheid van verstandelijke wetenschap en instrumentale techniek. Het terugverlangen naar ongeschonden natuurlijkheid met een superieur neusophalen voor de onnatuur van al wat het primitieve, „gezonde" leven te buiten gaat, is een vadsig hunkeren naar eenzijdige regressie, niet een krachtig verlangen naar herstel. De goede oude tijd is niet te herhalen zonder meer, wèl te herstellen. Beschaving is herstelde natuurlijkheid.

Een ander voorbeeld: De menschelijke gestalte vóór de beschaving hebben wij zooeven „gesteld". Maar, verder achteruitgezien in de reeks van menschelijke schoonheidsontwikkeling, is zij al een „herstel". Plastische schoonheid stelt zich voormenschelijk, ja voororganisch of onderorganisch, als innige eenheid van tegendeelen; maar dan een primitieve eenheid, nog primitiever dan welke primitieve organische vorm ook. De fundamenteelste plastische eenheid is de bol. Die bol is in al zijn eenvoud een gave schoonheid, als ik hem ten minste plastisch zie en niet alleen als een geometrisch voorwerp. Als ik den bol plastisch zie, aanschouw ik hem als een innige relatie van een innerlijk vormend beginsel en een uiterlijke gevormde oppervlakte. Wil ik den bol plastisch zien, dan moet ik die innige eenheid aanschouwen: dan moet ik het beleven, dat ik ook zijn innigste innerlijkheid aanschouw *als ik zijn oppervlakte aanschouw*. Ik geef gaarne toe, dat die schoonheid heel primitief is, maar zij ís schoonheid, fundamenteel-plastische schoonheid. Die allereenvoudigste vormschoonheid nu (die voor ons in natuurlijk-gegeven werkelijkheid *de aarde* is in onderorganischen staat) ontkent zich in het „organisme". Voor eenigszins geoefend wijsgeerig zien heeft het organisme duidelijke kenmerken van ontkenning. Het heeft, althans in reeds-actueele tendentie, *veelheid* van organen. En die organen zijn *organen*, instrumenten, en een instrument is uiteraard een *tusschen*wezen, symptoom van uiteenheid. Zie met name het menschelijke organisme: het is evident instrumentatie. Maar de

primitieve plastische schoonheid herstelt zich in de „gestalte", waarin de gecompliceerdheid van het organisme is verondersteld en behouden opgeheven. Gestalte in strikten zin is niet plastiek of vorm zonder meer, maar herstelde plastiek, herstelde vorm, en wel zoo dat de vorm architecturaal wordt. Hoe architecturaler de vorm wordt, des te meer is de gestalte gestalte, statuur, stijl. Zie weer met name de menschelijke gestalte. De mensch als mènschelijke schoonheid is de mensch, gezien als gestalte. En als wij den mensch als gestalte aanschouwen, heffen wij het organisme op tot hooger peil. De functie der organen interesseert ons dan niet, alleen haar opheffing interesseert ons dan. Mààr die organen zijn er nog, zij zijn er *wederom*, nu als veruiterlijking van een architectonisch beginsel, een architectonische „ziel". In de gestalte komt de beweeglijkheid der vele organen weer tot stille eenheid. Gestalte is verstild organisme. Wel is er beweging in de gestalte, maar die beweging is geen organisch functioneeren, zij is een rhythme en een lenigheid, aan het organisme als zoodanig volslagen vreemd. Organen kunnen periodisch functioneeren, niet zich bewegen in schoon rhythme. Organen kunnen week zijn, zij hebben niet een schoone lenigheid. Kort: gestalte is bovenorganisch herstel van onderorganische schoonheid door organische ontkenning heen.

Het is gemakkelijk in te zien, dat een essentieele trilogie heel anders stelt, ontkent en herstelt dan een accidenteele. Wat in een accidenteele trilogie gesteld en ontkend en hersteld wordt, is iets enkelvoudigs, en de overgangen zijn maar contiguë overgangen van ja naar neen en van neen naar ja. In een essentieele trilogie echter is het gestelde de eenheid van twee tegendeelen, in de ontkenning gaan die tegendeelen uiteen (hun eenheid wordt niet eenvoudigweg vernietigd, anders zou een herstel onmogelijk zijn), en in het herstel komen zij wederom tot eenheid. In een essentieele trilogie is dus het gestelde „eenheid", de ontkenning „uiteenheid" en het herstel „nieuwe eenheid". Toen wij zooeven schoonheid trilogeerden, trilogeerden wij essentieel. Dit blijkt des te duidelijker als wij de essentieele schoonheidstrilogie van zooeven vergelijken met de accidenteele trilogie van schoonheid, die er ook wel degelijk is. In die accidenteele trilogie is het gestelde „schoonheid", de ontkenning

„leelijkheid" en het herstel „verbeterde schoonheid". Zoo trilogeert bv. een leerling-teekenaar, die leelijke fouten in zijn werk ontdekt en die verbetert. Zoo trilogeert hij inderdaad en zoo komt hij verder. Maar dit is nog geen essentieel trilogeeren, waarbij de ontkenning essentieel noodzakelijk is, en niet alleen onvermijdelijk op de wijze van vergissingen en onhandigheden en ongelukken. De essentieele ontkenning van schoonheid is geen leelijkheid maar (althans als plastische schoonheid bedoeld wordt) organisme. In een essentieele trilogie zegt de ontkenning niet „neen" maar „uiteen", en wel *essentieel* uiteen.

Opmerking.

Wat wiskundigen „differentieeren en integreeren" noemen, is niet meer dan een aanduiding-in-de-verte van een essentieele trilogie. Differentieeren is maar een *quantitatief* ontbinden, en integreeren maar een quantitatief hereenigen. De mathematicus, die differentieert en integreert, is tegendeelig en niet dialectisch georiënteerd, al heeft hij nooit nagedacht, noch over die twee kengerichtheden, noch zelfs over het verschil tusschen tegendeelen en tegengestelden. Zijn bewustzijnsgerichtheid moet wijsgeerig geïnterpreteerd worden als tegendeelige gerichtheid, want in zijn bewerkingen is geen spoortje van verklarend proces met qualitatieve overgangen. Maar als wij zeggen, dat de ellips een essentieel-trilogische ontkenning is van den cirkel (omdat de heele ellipsconstructie een uit-elkaar-gegane eenheid is van cirkelstraling en cirkellijning), dan gaan we de uitsluitend-quantitatieve wiskunde dialectisch te buiten. Zonder haar echter tegen te spreken! In dialectische kengerichtheid erkennen wij immers, dat ook de tegendeelige kengerichtheid waar is, al geeft zij geen wijsgeerige waarheids*verklaring*.

Erotische trilogie.

Ik geef nu nog een voorbeeld, en naar ik hoop een zeer duidelijk

voorbeeld, van essentieele trilogie. Dit voorbeeld zal meteen toonen, dat gewijde wijsbegeerte geen kamerwetenschap is maar levenswetenschap.

De menschelijke, erotische liefde is, als bewustzijn, relatie, relatie van man en vrouw, interindividueele relatie, interindividueel bewustzijn. Zij is een relatie van man en vrouw als tegendeelen en, juist in zooverre zij liefde is, geen correlatie of oppositie van man en vrouw als tegengestelden. Of is liefde niet *wezenlijk* eenheid in verscheidenheid en verscheidenheid in eenheid? En die eenheid-in-verscheidenheid is niet een derde synthetische term. Liefde is niet een derde „te meer", maar de relatie zelve, die èn eenheid is èn verscheidenheid der geslachten. De man is des te meer man naarmate hij meer verscheiden is van de vrouw, en de vrouw is des te meer vrouw naarmate zij meer verscheiden is van den man, en hoe grooter die verscheidenheid des te inniger de liefdeëenheid. Liefde-eenheid, niet vriendschap of kameraadschap of belangengemeenschap of welke gemeenschap ook, maar menschelijke, erotische liefde-eenheid.

Liefde van man en vrouw is als bewustzijn relatie, interindividueele relatie. De individueele (bewustzijns)relaties van de beide minnenden doen in haar alleen secundair mee op de wijze van „resonneeren".

Liefde kan tegendeelig, zij kan ook dialectisch gericht zijn.

In tegendeelige gerichtheid is de man vertegenwoordiger van God, die zijne Wereld direct kent (en direct liefheeft, want de God-Wereldrelatie is fundament van alle kennen èn alle liefhebben, omdat zij fundament van alle relatie is), en in diezelfde gerichtheid is de vrouw vertegenwoordigster van de Wereld, die haren God direct kent (en direct liefheeft). Wie hierin een beleediging ziet van de „waardigheid" der vrouw, weet niet wat tegendeelen zijn. Tegendeelen en zeker de uiterste tegendeelen, God en Wereld, zijn hiërarchisch onvergelijkbaar, want zij zijn *wezenlijk* van elkaar verscheiden [1]). Overigens, in die tegendeelige gerichtheid voelen de minnenden, ook diep-onderbewust, niets van „waardigheid". Zij gaan in

[1]) Geen van beide is „waardiger" dan de ander. De Wereld, als Heelaltegendeel, heeft evengoed recht op een hoofdletter als God.

elkaar op, en zij willen niets anders dan dat zij in elkaar opgaan, en dat hun liefde nooit overgaat. Liefde, exclusief tegendeelig gericht, is onnadenkende liefde, zij heeft geen drift tot zelfverklaring, tot dialectisch zich-stellen, zich-ontkennen, en zich-herstellen. Zij mag gedachtelooze liefde of „verliefdheid" heeten. Ik wil van die verliefdheid noch goed noch kwaad spreken in moreelen zin, „moralizeeren" hoort niet thuis in zuiver wijsgeerig denken. Ik zeg alleen: er is een liefde die geen verklarend liefde*proces* is, en de taal heeft voor haar een treffend woord: verliefdheid. Als die verliefdheid heel hevig is, vlucht zij onvoorwaardelijk voor iedere verklarende ontkenning. Wordt zij fataal naar ontkenning gedreven, dan kiest zij de ontkenning, die van alle verklaring schijnt af te zien: den dood. Wijsgeerig, boven alle psychologie uit, is het best te begrijpen, dat de dood zoo na is bij hevige verliefdheid. Bij hevige, exclusief tegendeelig gerichte liefde moet de zelfmoord wel „in de rede liggen". Een mathematicus kan gemakkelijk in zijn tegendeelige kengerichtheid blijven dóórmathematizeeren totdat zijn organisme aan de een of andere kwaal bezwijkt. Maar de verliefden, van wie de een God en de ander de Wereld menschelijk vertegenwoordigt, zijn te innig ingeweven in het èène Leven, de God-Wereldrelatie. Die universeele relatie wíl zelfverklaring, wil het trilogische proces der zelfverklaring, en zoo wil zij ook de ontkenning. Er is zoo heel veel kans, dat zij de verliefden naar de ontkenning medevoert. En dan kunnen zij de verklaring-in-de-ontkenning alleen ontvluchten door geheel te verdwijnen. De lotgevallen van Romeo en Julia zijn nog veel te gezocht. Er zijn heel wat ongezochter lotgevallen, waardoor het Leven verliefden naar de ontkenning medevoert. Ze zijn zoo ongezocht dat ze banaal aandoen bij de bespreking van een „poëtisch" iets als liefde. Maar ongezocht zijn ze en geweldig: armoede, ziekte, vooroordeelen van afgeleefde zede, enz., enz.

Er is een maatschappelijke instelling, die de verliefdheid tegen trilogische ontkenning wil beschermen: het huwelijk. Zeker, ook het meest „gelukte" huwelijk kent hoogten en laagten. Maar juist in die mate als het huwelijk lukt, laat het geen trilogische, verklarende ontkenning toe. Als de gehuwden ongevoelig zijn voor verboden verlokking van buiten, blijven zij elkander trouw .... in onverklaarde

liefde. Een moreele beoordeeling van het huwelijk zij overgelaten aan moralisten. Wijsgeerig is het wezen van het maatschappelijke huwelijk gekarakterizeerd als we zeggen, dat het is een maatschappelijke instelling ter bescherming van liefde tegen trilogisch-verklarende liefdeontkenning. Maar dan rijst er toch uit de huwelijksgeschiedenissen van onzen tijd nog een vraag, die wijsgeerig beantwoord wil worden, althans tot wijsgeerig gestelde vraag wil worden omgedacht. Waarom mislukt het huwelijk zoo vaak in onzen tijd, dat we hier gerust van een „instorting" mogen spreken? En waarom gaat de instorting van het huwelijk samen met de instorting van zooveel maatschappelijke waarden, die vroeger onaantastbaar waren?

Leven wij in een tijd, waarin de cyclische ontkenning van het universeele bewustzijn, dat fataal tot zelfbewustzijn komen wil, zich ongemeen sterk aan historische verschijnselen voltrekt? Dan ligt de algeheele revolutionnaire ontkenning, die geen enkele maatschappelijke waarde onberoerd laat, in de rede. En dan is die ontkenning ook onafwendbaar, geen crisismaatregelen of bestbedoelde conferenties kunnen dan nog baten. Dan is ook de wereldoorlog geen „verklaring" van het „algemeene verval", maar slechts een aspect ervan. Dan is de wereldoorlog mèt zijn nasleep van revoluties, vooral zedenrevoluties, èèn buitengemeen krachtig plaatsgrijpen van universeelen ontkenningswil. En dan is er geen uitkomst, nu minder dan ooit, tenzij voor hen die niets anders willen dan dat hun kleine ikje moge opgaan in de universeele relatie, die de ontkenning niet schuwt maar van diepste wezenheid uit wil, wil in weerwil van alle door eeuwen geheiligde instellingen en zeden.

De erotische liefde kan ook dialectisch gericht zijn. Dan zijn man en vrouw ook repraesentanten van God en Wereld maar in de God-Wereldrelatie *die naar zelfverklaring voortschrijdt*. Dan trilogeert de liefde en wil zij trilogeeren. Dan wil zij ook de verklarende ontkenning. In die gerichtheid roepen de minnenden, althans onderbewust, de ontkenning op. Zeker is die ontkenning niet altijd cyclisch, zij kan zich bewegen in trilogieënreeksen van zeer weinig levensdiepte. Typisch zijn hier de liefdetwisten-om-niets, waarna de liefde telkens weer herstel vindt in den roes van een

verzoening. De liefdetwisten-om-niets kunnen zich verdiepen tot groote tragiek, die in de rede ligt als een diepe liefde zelfverklaring wil. Hoe meer de tragische ontkenning de cyclische ontkenning nadert, des te grootscher is de tragiek. Ook die tragiek willen de minnenden mede, althans onderbewust. Hoe smartelijk die tragiek ook zijn moge, de minnenden zouden haar van diepste bewustzijn uit niet willen derven. In het trilogische leven van de liefderelatie gaan de aparte individuën veel wezenlijker verloren dan in de evolutielooze tegendeelige gerichtheid van verliefden. Verliefden in tegendeelige gerichtheid hebben elkaar lief, de naar zelfverklaring schrijdende liefde heeft zichzelf lief. Deze liefde is niet alleen interindividueel, zij is bovenindividueel. Zelfmoord van minnenden ligt bij deze liefde nièt in de rede. Hier zijn de lievenden reeds gestorven, zij leven niet meer, hun liefde leeft. Het leven der liefde ten koste van het leven der minnende individuën, dat zien we al aankomen bij de kleine liefdetrilogieën, bij de liefdetwisten van overigens „oppervlakkige" menschen. Zeggen zij zelf niet, en zien wij niet, dat hun minnekrakeel „moordend" is? In de groote liefdetragiek offeren de minnenden zichzelf zóó, dat het lijden heerlijk wordt. Hier is lijdenswellust *logisch*. Psychiaters mogen die lijdenswellust ziekelijk noemen — ook emoties die we van sociaal standpunt uit „ziekelijk" moeten noemen, kunnen, universeel gezien, in de rede liggen. Een psychiater zal het heel bedenkelijk vinden (en sociaal bekeken volkomen terecht) als lijdenswellust zich uit in die hevige kwellingen, die een Dostojewski zoo treffend beschrijven kan. En zeker als die kwellingen zelfkwellingen zijn zooals bv. bij de „flagellanten". Maar ook dàn nog .... Psychologen moeten hier psychologisch verklaren met psychologische methoden, wij hebben wijsgeerig te verklaren. Welnu, ook de eenzaamste lijdenswellust kan ware liefdewellust zijn. Geen mensch alleen is alleen zonder meer, maar een eenheid van tegendeelen: ziel en lichaam. De ziel is *in relatie* tot het lichaam creatief, mannelijk. Het lichaam is *in relatie* tot de ziel receptief, vrouwelijk. Zelfliefde is een relatie, een duïteit van tegendeelen, ziel en lichaam. Ik verdedig niet, ik veroordeel niet, ik tracht te verklaren maar. Inderdaad zijn de geslachtelijk tegendeelige lichamen erop gebouwd om *tezamen* liefde-

lichaam te zijn. Maar toch, ook onvermengde zelfliefde is een van de universeel-variabele verwerkelijkingen van de God-Wereldrelatie die „de" liefde is. Overigens, bij ieder erotisch rapport doet de zelfliefde mee, òmdat de ziel God vertegenwoordigt en het lichaam de Wereld. En de liefde in supreem-cyclisch herstel, die wij zullen leeren kennen als „logoische" liefde, is pure zelfliefde, volkomen boven-individueele zelfliefde door geen eigenliefde meer beperkt, alomvattende zelfliefde.

Ziel en lichaam zijn echter, behalve repraesentanten van God en Wereld, ook tegendeelen van menschelijke plastiek, die, als zoodanig, geheel bij de Wereld hoort. De relatie van ziel en lichaam is, *als plastische relatie*, geen bewustzijn, geen liefde. We zullen nog uitvoerig moeten spreken over het eigene van de relatie als bewustzijn. Voor nu is het voldoende als we beginmatig inzien, dat een mensch als bewustzijn heel iets anders is dan diezelfde mensch als plastiek. De relatietermen van een mensch qua bewustzijn zijn ziel en lichaam als repraesentanten van God en Wereld. De relatietermen van een mensch qua plastiek zijn ziel en lichaam als plastizeerend tegendeel en geplastizeerd wordend tegendeel, die beide bij de Wereld hooren.

Wij hebben de plastiektrilogieën al samengevat (plastisch cyclisch, niet universeel cyclisch): de onderorganische plastiek leerden wij toen zien als het gestelde, het organisme als de ontkenning, en de gestalte als het herstel (bl. 27). Hierbij hoort de trilogie, die het liefdeleven van man en vrouw doorkruist. Zij wordt in het liefdeleven medebeleefd als zeer nabij. Maar, hoe dicht bij het liefdeleven ook, zij is iets anders dan het liefdeleven zelf. We mogen haar „sexualiteit" noemen in tegenstelling tot „erotiek". Die sexualiteit is zelfs tot op zekere hoogte van de erotiek los te maken. Zij kan er zijn zonder erotiek (prostitutie), en erotiek kan er zijn zonder haar (platonische liefde). Altijd: tot op zekere hoogte! Platonische liefde gaat zich allicht te buiten aan wat haar zoo nabij is, en geslachtelijke gemeenschap van menschen blijft niet licht bij sexualiteit alleen.

Hoe verwerkelijken zich nu, sexueel, de trilogische stadiën onderorganische plastiek, organisme, en gestalte? Natuurlijk beginnen

we hier niet met de allereerste plastische gesteldheid. Die zijn we hier al verre te boven. De sexueele gesteldheid is al gestalte,gestalte als herhaalde gesteldheid in trilogische reeks. Sexueel-trilogisch ontkent zich de gestalte tot organisme en herstelt zij zich tot nieuwe gestalte. In een van deze drie stadiën hebben we te situeeren iederen term van de drieëenheid der sexualiteit: man, vrouw, en kind. En al dadelijk situeeren we hier de vrouw op de plaats van het organisme. Zeker, ook de man is organisme, maar in sexueel-trilogische oppositie tot de vrouw is de man gestyleerd (meer „gestaltelijk") organisme, terwijl de vrouw in diezelfde trilogie en in oppositie tot den man òngestyleerd organisme is. Het is toch ontegenzeggelijk waar, dat het plastische leven van de vrouw meer organisch is dan dat van den man. Wie zou het tegenspreken, dat het organische leven meer is ingeweven in vrouwelijke dan in mannelijke plastiek? [1]) Dit „meer" is in tegendeelige kengerichtheid een continu graadverschil, maar in de dialectische gerichtheid, die nu de onze is, is dit „meer" een *qualitatief* verschil. In de sexueele gemeenschap nu ontkent zich de man als gestyleerd organisme in de vrouw als òngestyleerd organisme. In die gemeenschap offert de man aan de vrouw de mannelijkste mannelijkheid van zijn lichaam. En de synthese in de sexueele trilogie is, althans als dadelijke verwerkelijking van natuurtendentie: de vrucht, vrucht van man èn vrouw. De natuurlijke conceptie is niet alleen een vereeniging van kiemcellen (vereeniging, die de bioloog gedétailleerd heeft te bestudeeren buiten alle wijsbegeerte om), zij is nog iets anders: een stadiale synthese, een fundamenteele opheffing der beide geslachten tot een zeer bepaalde

[1]) Deze spontane ziening wordt bevestigd door het biologische experiment. De voortplanting is toch zeker door-en-door „organisch" leven. Welnu, de kunstmatige parthenogenesis is allang in vele proeven gelukt. „*De theoretische beschouwing als gevolgtrekking van deze onderzoekingen is deze, dat het ei ontwikkelingspotenties heeft, die onafhankelijk van de spermatozoïde door chemisch-physische prikkels tot ontplooiïng zijn te brengen*". De proeven werden weliswaar alleen met diereneieren genomen, maar biologisch is het zeker niet gewaagd te beweren, dat proeven met het menschelijke ei alleen door technische moeilijkheden zouden mislukken. „In tegenstelling met de eicel heeft de spermatozoïde harerzijds het vermogen tot eigen ontwikkeling niet.... (men mag) met groote waarschijnlijkheid aannemen, dat proeven over androgenesis in tegenstelling met die over parthenogenesis nimmer zullen slagen". Aanhalingen uit „Het Organisme in Wording" door Dr. M. A. van Herwerden, bl. 109, 110.

„herstelde" plastiek. In staat van conceptie, en ook daarna nog min of meer in den staat van kind vóór de puberteit, is de vrucht noch eenzijdig mannelijk noch eenzijdig vrouwelijk, maar „menschelijke" gestalte, boven sexueele differentieering uit. En als later het kind weer man of vrouw wordt, is dit een vervolg in een lange trilogische reeks.

Het klinkt bij het eerste hooren vreemd, als we de vrucht in staat van conceptie gestalte noemen, gestalte die als zoodanig toch bovenorganisch is. Maar bij de karakteristiek van stadiën van een trilogische reeks hebben we niet te vragen naar wat bereikt is, maar naar de stadiale qualiteit van de indicatie naar de uiterste voltooiïng, *afgezien van de vraag, hoe ver die indicatie van nabije of uiterste voltooiïng verwijderd is.* Een trilogisch stadium karakterizeeren is geen *schatting* maar een *qualificatie.* Welnu: de vrucht in conceptiestaat indiceert positief de uiterste voltooiïng van gestalte, waarin eenzijdige mannelijkheid en eenzijdige vrouwelijkheid is opgeheven, bovenplastisch voorgoed. Die voltooiïng wordt bereikt in wat we later zullen leeren kennen als de „bovenzon", de bovenplastische woning van den Logos. En de vrucht in ongeslachtelijken conceptiestaat is te *qualificeeren* als een voorafbeelding van het bovenorganische en bovengeslachtelijke.

Een reeks als reeks is een en al indicatie naar voltooiïng. In negatieve stadiën is de indicatie een zoekende vóórschets, in positieve stadiën is zij een ook wel voorloopige maar toch rustige, bereikingtoonende indicatie, een „voorafbeelding". Dit geldt ook voor onze plastische qualificatie van man en vrouw. Nog eens: in trilogische qualificaties schatten we heelemaal niet den afstand, die nog afgelegd moet worden naar nabije of uiterste voltooiïng. Al noemen we den man een gestyleerd en de vrouw een òngestyleerd organisme, daarmee is de vraag of de man dichter bij uiterste voltooiïng is dan de vrouw niet eens aangeraakt. En wat bepààlde mannen en bepààlde vrouwen betreft — een bepaalde vrouw kan zeker dichter bij de uiterste voltooiïng zijn dan een bepaalde man. Maar dat neemt niet weg, dat iedere bepaalde vrouw buiten alle schatting om gequalificeerd moet worden als ongestyleerd organisme. En dit is juist de eigenlijke reden, waarom vrouwelijke verschijning extatisch-man-

nelijke bewondering activeeren kan, erotische bewondering nu, weer te onderscheiden van sexueele drift. Iedereen weet, dat het voorwerp van die bewondering niet een vrouwelijke verschijning is als natuurlijk „gegeven", maar een schoon fantasiebeeld, een poëtische omvorming van een gegeven vrouwelijke verschijning. De man is in zijn erotische bewondering creatief: hij herschept de vrouwelijke verschijning tot de schoonheid die hij aanbidt. Maar hoe zou hij haar kunnen herscheppen, hoe zou hij haar kunnen omdroomen met de spontaneïteit die eigen is aan de erotiek, als zij de afheid toonde van een positieve voorafbeelding? Juist de onzekerheid van den zoekenden vrouwelijken vóórschets laat de mogelijkheid van herschepping open, herschepping tot visioen van mannelijk verbeelden.

Aanteekeningen.

I. De conceptioneele synthese, *reeks*herstel als zij is, blijft een synthese *tot op zekere hoogte*. Maar zij is toch een voorafbeelding van de cyclische logoische synthese. Daarom is het mogelijk, haar in religieuze voortvarendheid te idealizeeren tot opperste voltooiïng. Zeer waarschijnlijk doet deze idealizeering mee in alle sexueele romantiek. En heel nadrukkelijk verwerkelijkt zij zich in het orthodox-roomsche geloof aan de wonderbaarlijke bevruchting van Maria van Nazareth, dat, zéér voortvarend, ook de bevruchtende mannelijkheid idealizeert tot cyclisch-ideëel bewustzijn of „Heiligen Geest". Deze bevruchting van Maria van Nazareth is geen parthenogenesis *in strikten zin,* d.i. een bevruchting zonder mannelijk ingrijpen. De „Heilige Geest", die Maria nieuw leven schenkt, is wel een bovennatuurlijk wezen, maar wordt toch *mannelijk* gedacht. En de vrucht van haren schoot wordt wel degelijk gedacht als een synthese, opperste menschelijkheid die meteen Godheid is. Jezus is nièt eenzijdig mannelijk, hij wordt alleen als man voorgesteld omdat de vrouwelijke plastiek al te duidelijk organisch is en niet bovenorganisch. Maar in

orthodox-roomsche opvatting is Jezus toch geen „man", geen „tegendeel" van een vrouw. Hij is *zoon*, „Zoon van God" èn „Zoon des Menschen", een god-menschelijke, bovengeslachtelijke synthese. Dit is een esoterische zin van het dogma der bovennatuurlijke ontvangenis van Maria. Niet de eenige zin. Maria (dan = Maja) is ook „de" Wereld, tegendeel van het absoluut absolute. Hierover later (bl. 50).

II. Wij noemden man en vrouw, en ziel en lichaam „repraesentanten" van God en Wereld. Het onderscheid tusschen „substitutie", „repraesentatie" of vertegenwoordiging, en „veruiterlijking" zal duidelijker en duidelijker worden. Vooruitgrijpend definieer ik: *Substitutie* is vervanging van een object door een ander object. Bij substitutie zijn er dus twee objecten, en daarom is het substitueerende nooit een met het gesubstitueerde. Een geldsom bv. substitueert koopwaar, maar geldsom en koopwaar zijn en blijven „twee" objecten. *Repraesentatie* is medieering, bewustzijnsmedieering, waardoorheen een bewustzijnsterm „tegenwoordig" wordt in een bewustzijn. Bewustzijnsterm en medieering is maar èèn gekende. Analogie: het brilleglas, „waardoorheen" ik een object zie, en dat object zijn geen twee visueele objecten, maar een visueel object; en dat des te meer, naarmate het brilleglas doorzichtiger is, dus zelf niet gezien wordt als ook een object. *Veruiterlijking* is verschijning van innerlijkheid. Innerlijkheid en uiterlijkheid zijn in wezen één: uiterlijkheid is verschijnende innerlijkheid zèlf. Een gebaar bv. is verschijnende emotie.

Wijsgeerige ziening van het Heelal. De methode van de gewijde wijsbegeerte wordt gegeven door haar onderwerp zelf.

Het onderwerp der wijsbegeerte is universeel. Het is het Heelal zèlf. Niet „alles" maar het Heelal. „Alles" is het geheel van de

Wereld, en dit alles wordt als veelvuldigheid van verschijnselen onderzocht door de vakwetenschappen. Iedere vakwetenschap bestrijkt een bepaald gebied van verschijnselen, en zij tracht die verschijnselen overzichtelijk te omvatten in zoo weinig mogelijk begrippen. Zooveel mogelijk verschijnselen te omvatten in zoo weinig mogelijk begrippen, dat is de „begrippeneconomie" der vakwetenschap.

De wijsbegeerte echter is universeel. En niet in dezen zin, dat zij zooiets zou zijn als een centrale, waarin vakwetenschappelijke verklaringen nog eens worden omgewerkt tot een nog algemeenere verklaring. Al is de wijsbegeerte cultureel nog niet wat zij cultureel worden moet, haar roeping is een volkomen autonome wetenschap te zijn, de universeele wetenschap. Zij heeft haar eigen onderwerp, haar eigen verklaringsaard, haar eigen methode.

Haar eigen *onderwerp* is het Heelal, de God-Wereldrelatie, die den denker duidelijker en duidelijker geopenbaard wordt als Albewustzijn.

Wijsgeerige verklaring is altijd in-wezen *zèlfverklaring*. De wijsgeer beleeft zijn eigen individualiteit als geval van het Heelal, actualiteit van het Heelal, ontkend Heelal. En al het „speciale", dat den wijsgeer verder ter verklaring „gegeven" wordt, beleeft hij reeds bij eerste gemoeten als eveneens ontkend Heelal. Hoe strikt methodisch een wijsgeerige verklaring ook mag zijn, als zij ècht is, heeft zij het karakter van een ongezochte intimiteit, dat een vakverklaring als zoodanig nièt heeft. Begrippeneconomie aanvaardt de wijsgeer evengoed als de vakgeleerde. Maar wijsgeerige begrippeneconomie is toch anders, omdat zij een andere bedoeling heeft: vakwetenschap wil overzicht, wijsbegeerte wil inzicht. Inzicht dat, als niet „vervakt", potentieel al leeft in ieder mensch. Zoo wil de wijsbegeerte spontaan menschelijk beleven methodisch ontkennen òm het te herstellen tot nieuwe, ongezochte vanzelfsprekendheid. Begrippeneconomie der wijsbegeerte is meteen herstel *op hooger peil* van *vóórbegrippelijke vanzelfsprekendheid.*

De wijsgeerige verklarings*methode* ten slotte is de dialectische, de trilogische ontvouwing. De wijsgeer zoekt die methode niet, hij vindt haar ongezocht in het leven van de universeele relatie zelve. *Die relatie kan niet anders dan bewegende relatie zijn in contiguë over-*

gangen, en, daar zij bewustzijn is, kan het proces in haar contiguë overgangen niet anders zijn dan proces naar qualitatief meer en meer bewustzijn, naar universeel zelfbewustzijn.

Moèt inderdaad de universeele relatie bewegende relatie zijn, en wel bewegende in contiguë overgangen?

Ja zeker:

1°. Zij moet *bewegende* relatie zijn. Zij is immers relatie van het absoluut absolute en de Wereld, die, in relatie tot het absoluut absolute, niet anders dan beweging is, continuë beweging.

2°. Zij moet ook *stil* zijn, *niet-beweging*. Zij is immers relatie van de Wereld en het absoluut absolute, dat, in relatie tot de Wereld, absoluut absoluut niet-beweging is.

3°. Zij is dus beweging en niet-beweging in-eenen, werkelijkheid van uiterste beweging en uiterste niet-beweging. Met andere woorden: Haar beweging is universeele beweging met contiguë overgangen. Zij is als beweging: *proces*. Zij is als stilte: *grens* van bewegingsstadia, „teekening" van die stadia. Zij zou niet ook-stilte kùnnen zijn, als haar beweging geen stadiale, contiguë beweging was.

Zoo vinden wij de contiguë, trilogische beweging van de universeele relatie door de explanatie van de termen van die relatie. En een klaar inzicht in contiguë, trilogische Wereldbeweging (bv. de beweging: onderorganische, organische, bovenorganische plastiek) is logisch geworteld in klaar inzicht in de contiguë, trilogische Heelalbeweging. Want alleen die universeele beweging blijkt primair contiguë, trilogische beweging wezenlijk te *moeten* zijn. Contiguë Wereldbeweging is contigu omdat zij object is in de universeele beweging, die bewustzijnsbeweging is.

Methode is in wijsbegeerte even onmisbaar als in speciale wetenschap. Doordat de wijsgeer onvoorwaardelijk methodisch denkt onderscheidt hij zich zoowel van den „wijze", die zich laat leiden door diepe intuïtie alleen, als van den geloovige, die zich verlicht gelooft door goddelijke genade. Doordat de wijsbegeerte methodisch denken is, is zij noch wijsheid noch geloof in de gebruikelijke beteekenissen

van die woorden, maar *wetenschap*. In tegenstelling tot speciale vakwetenschap is zij *universeele* wetenschap.

Het ligt voor de hand, dat de wijsgeer ook de geschiedenis van het wijsgeerige denken bestudeert, zoolang de wijsgeerige denkmethode nog niet als vanzelfsprekend in het sociaal-intellectueele leven is opgenomen. Maar als eenmaal het sociaal-intellectueele leven de wijsgeerige denkmethode accepteert zooals nu bv. de natuurkundige denkmethode, zal de wijsgeer zich even veel en even weinig aantrekken van de geschiedenis der wijsbegeerte als nu de physicus van de geschiedenis der physica. Dan zal de wijsgeer niet beginnen bv. met de wijsbegeerte vóór Socrates, evenmin als nu een physicus zal beginnen met de physica van Aristoteles.

Wijsbegeerte zal eens ook cultureel niet meer gedachtengeschiedenis zijn, maar een eigen wetenschap met eigen methode in eigen verklaringsaard, gegeven door eigen onderwerp.

De uitdrukking „gewijde wijsbegeerte" is strikt genomen een pleonasme. Wijsbegeerte is gewijde wijsbegeerte of géén wijsbegeerte. Wijsbegeerte is zoowel in haar onderwerp als in haar methode en haar verklaringsaard een menschelijk doordènken van het Universum, dat blijkt te zijn de relatie van God en Wereld. Zoo is de wijsbegeerte in wezen religieus of gewijd. Toch is het goed, onze wijsbegeerte voorloopig pleonastisch gewijd te noemen, 1° om haar scherp te onderscheiden van de „natuurphilosophie", die niet iets qualitatief anders is dan de physica maar alleen een uitbreiding van de physica; 2° om haar scherp te onderscheiden van de „Religionsphilosophie", die geen wijsbegeerte is maar een historisch-psychologische verklaring van den godsdienst als verschijnsel; en 3° voornamelijk om haar scherp te onderscheiden van de „apologetica", die de religie meent te „dienen", o.a. door dogmata te verdedigen. Desnoods zou een geloovige het doel der apologetica gewijd mogen noemen, haarzelf zeker niet. Want zij is niet de methodische bezinning van het religieuze bewustzijn zèlf maar profane verscherping van het verstand en profane oefening in polemiek met het laat-ons-zeggen gewijde doel, dogmatisch geloof te handhaven.

Opmerking.

Omdat wijsbegeerte *universeele* wetenschap is, kent zij niet het onderscheid tusschen vakman en leek, wat vakgeleerden aanleiding kan geven, in wijsbegeerte iets als dilettantisme te zien.

Als we echter niet al te vluchtig oordeelen, moeten we toch wel erkennen, dat er belangrijk onderscheid is tusschen menschen, die „aan wijsbegeerte doen". Vooreerst zijn er onder hen oorspronkelijke denkers, volgende denkers, en napraters. Bij deze indeeling zijn alleen de napraters noodzakelijk dilettanten. Want zij willen lief zonder leed, zij willen genieten van de frischheid van een oorspronkelijke gedachte, maar aanvaarden niet haar eenzaamheid. „Volgende" denkers willen dat nièt, zij zijn menschen die oorspronkelijke gedachten in eerlijk en ernstig luisteren kunnen en willen volgen. Dat de napraters zich nogal breed kunnen maken, hoeft ons niet te ergeren. De wijsbegeerte is nog geen cultureel „gevestigde" wetenschap. En omdat zij universeel is, moet de heele menschheid haar cultureele vestiging helpen voorbereiden. De napratende menschheid òòk. Napraters hebben dit heel goede, dat echte denkers hen kunnen beschouwen als „toetssteenen" voor eigen echtheid.

Maar als we den nadruk leggen op de *methode* van wijsgeerig denken, is er ook wel degelijk een onderscheid analoog aan het onderscheid van vakman, aankomend vakman, en leek. Er zijn geoefende meesters in de wijsgeerige methode, en er zijn leerlingen. Er zijn ook „belangstellenden", die alle methodisch wijsgeerig denken koud laat, maar die toch graag een cursusje over wijsbegeerte volgen om quasi diepzinnige stof op te doen voor een interessante conversatie. Als eens de wijsbegeerte een cultureel gevestigde wetenschap geworden is, zoodat oorspronkelijk denken niet meer zoo noodig zal zijn als thans en dus ook het meesterschap niet meer zoo zeldzaam als thans, zal ook het onderscheid van meester en leerling cultureel aanvaard worden. En de gemakkelijke „belangstelling" zal dan verdwijnen. Want dit zal de wijsgeerige cultuur dan toch van vakwetenschap (noodzakelijke ontkenning van universaliteit!) behouden: dat men over „gedachten" niet converseert.

De mensch, een ontkend Heelal.

Het individu als bewustzijn, het „particuliere" bewustzijn, is ontkenning van (potentieel) universeel bewustzijn. Het individueele bewustzijn is dus universeel-cyclische ontkenning. Het universeel-cyclische herstel verwerkelijkt zich in het menschelijke bewustzijn als *boven*individueel bewustzijn. De mensch ís mensch omdat bij hem die verwerkelijking althans begint. In den primitieven mensch begint zich al zooiets te roeren als een mystieke ingeving, die we nog veel te scherp vertalen als we zeggen: er is een Albewustzijn. In dien geest spreekt zij toch. Misschien is zij maar een vraag, een vage vraag. Maar de mensch wordt juist mènsch als hij de fluistering begint te vernemen van een „eeuwigheid", de schemering begint te ontwaren van een „alomvattendheid".

Het menschelijk-individueele bewustzijn is universeel-ontkend bewustzijn *rakend aan universeel herstel*. De hoogste bereiking van het menschelijk *individu* als bewustzijn is universeele ontkenning te zijn, die, omdat zij raakt aan universeel herstel, zich als universeele ontkenning openbaart. Wij mogen al aanstonds vermoeden, dat dit individueel hoogste van menschelijk bewustzijn zich ook zal openbaren aan [1]) het individueel hoogste van menschelijke plastiek, de menschelijke gestalte. Wij hebben al gezegd, dat plastiek geen bewustzijn is. Maar menschelijk bewustzijn en menschelijke plastiek zijn toch ten nauwste met elkaar verbonden. Daarom mogen wij al aanstonds vermoeden, dat onze hoogste individueele bewustzijnsbereiking toonbaar wordt aan onze hoogste plastiekbereiking, onze gestalte.

En inderdaad, bij doordenking blijkt het: aan de menschelijke gestalte openbaart zich de universeel-cyclische bewustzijnsontkenning. Daarom mogen we den mensch bij uitstek „ontkend Heelal" noemen. *Bij uitstek*, want ieder individueel bewustzijn is ontkend Heelal, maar alleen het menschelijk-individueele bewustzijn blijkt universeel-ontkend bewustzijn te zijn *rakend aan universeel herstel*.

We zeiden al, dat tegendeelen hiërarchisch onvergelijkbaar zijn

[1]) Waarom ik hier zeg *openbaren „aan"* of *„bij"* en niet *verschijnen „als"*, zal blijken onder: Emotie „verschijnt", bewustzijn „verschijnt" niet.

(bl. 30). Het woord „hiërarchisch" werd daar alleen ingevoegd, omdat we een opwerping voorzagen, die de „waardigheid" van de vrouw beleedigd zou achten. Tegendeelen zijn niet alleen hiërarchisch maar volslagen onvergelijkbaar, juist in zooverre zij tegendeelen zijn. Tegendeelen zijn immers niet maar continu-gradueel, ook niet maar qualitatief van elkaar verscheiden. Hun verscheidenheid is *wezenlijk*. Als de wezenlijke verscheidenheid van de Heelaltegendeelen zich universeel-cyclisch ontkent, kan die ontkenning niet anders gestaltelijk zich openbaren dan aan gestaltelijke niet-verscheidenheid, die tevens gestaltelijke uiteenheid is. *Zij openbaart zich inderdaad aan de symmetrie van de menschelijke gestalte*. Die symmetrie is immers gelijkheid van deelen, wier bepaalde indeeling door het geheel-zelf gegeven is.

Ik wil heelemaal niet tegenspreken, dat we die symmetrie al zien aankomen bij lagere dieren en ook bij planten. Maar de menschelijke gestalte is het voorloopige evolutieëinddoel van aardsche plastiek. De vorm van den mensch staat tot de andere vormen als het manifeste tot het latente, uit hem moeten de andere vormen verklaard worden en niet omgekeerd. Wij spreken ook niet tegen, dat de supreme ontkenning van het universeele bewustzijn, die bij den mensch plaatsgrijpt, reeds „aankomt" bij lagere bewustzijnen. Maar bij den mensch is die ontkenning manifestelijk universeel-cyclisch, omdat zij het universeel-cyclische herstel zoo rakend nabij is.

Ik karakterizeerde de symmetrie van de menschelijke gestalte als gelijkheid van deelen, wier bepaalde indeeling door het geheel-zelf gegeven is. Inderdaad is dit gegeven onmisbaar bij symmetrie. Symmetrie is geen regelmaat alleen, maar gelijkheid in gegeven indeeling. Symmetrie is alleen plastisch mogelijk als gestalte bij een organisme, niet als voororganische plastiek. Voororganische plastiek is, absoluut gezien, bolvormig. De bol echter is noch symmetrisch noch asymmetrisch. De bol biedt geen gemarkeerde deelen aan ter beoordeeling naar gelijkheid of ongelijkheid, hij is een vorm zonder gemarkeerde deelen. Kort: de bol is „omnilateraal" symmetrisch en juist daarom noch symmetrisch noch asymmetrisch. De symmetrische menschelijke gestalte wordt dus niet voororganisch *gesteld*, haar symmetrie is een heel eigen openbaring van *ontkenning*. Ont-

kenning aan herstelde plastiek. Ontkenning aan òpgevoerde plastiek, opgevoerd tot gestalte.

Biologen geven geen verklaring van de symmetrie van de menschelijke gestalte. Misschien meenen zij, dat de symmetrie van de menschelijke gestalte niet de moeite van het verklaren waard is. Dit is wel waarschijnlijk, want symmetrie hoort bij „vorm", en biologen als zoodanig zien geen vorm in strikten zin. Zij zien in hun morphologie alleen geordende schikking van stof, geen plastische veruiterlijking, geen „vorm". De symmetrie van de menschelijke gestalte is voor gewijde wijsbegeerte wèl belangrijk, omdat aan haar iets belangrijks zich openbaart: de universeel-cyclische ontkenning, de Heelalontkenning. Het is niet zoo maar een grap als wij zeggen: de mensch is, als Heelal in staat van ontkenning, een Heelal.... op twee beenen.

Ik heb beeldende kunstenaars vaak hooren zeggen: een mensch „en face" is heel iets anders dan diezelfde mensch „en profil". Iedereen begrijpt wel, dat zij daar iets veel diepers mee bedoelen dan de banale vanzelfsprekendheid, dat een profielteekening en een teekening en face nooit „congruent" zijn. Dit diepere is wijsgeerig exact te zeggen:

De mensch en face is de menschelijke gestalte, gezien in dialectische gerichtheid (bl. 21). Zoo is hij symmetrisch, zoo toont zich dus aan hem de universeel-cyclische ontkenning. Zoo toont zich dus aan hem òòk het proces naar universeel-cyclisch herstel. De menschelijke gestalte en face gezien is voortschrijding naar universeel bewustzijnsherstel, pelgrimstocht naar de Waarheid.

De mensch en profil is de menschelijke gestalte, gezien in tegendeelige gerichtheid. Aan haar toont zich de directe stilte van de relatie van tegendeelen, die elkaars tegendeelen zijn zonder eenig proces van het eene tegendeel naar het andere. Profielgestalte is immers asymmetrisch, zij is aanschijn van de relatie der uiterste tegendeelen, God en Wereld, als *onvergelijkbare* tegendeelen. Ik zeg niet, dat een profielgestalte schooner is dan een facegestalte. Maar de profielgestalte is, als zoodanig en „ceteris paribus", statiger. Haar asymmetrie spreekt niet van voortschrijding, evolutie, ontplooïingsbeweging.

Voortschrijding — Vanzelf duikt nu de gedachte op, dat de symmetrische menschelijke gestalte twee verschillende aspecten heeft, de voorzijde en de keerzijde. Wat zegt de keerzijde? De keerzijde van voortschrijding of streving is: rust na bereiking. De mensch heeft evolutionnair al heel wat bereikt, hij heeft al heel wat „achter den rug". Een dier heeft wel een achterdeel maar geen achterzijde, keerzijde van de *heele* gestalte. Daarom heeft, strikt genomen, het dier ook geen gestalte of „stature", het heeft alleen plastiek, herstelde plastiek wel, maar toch vóórgestaltelijke plastiek. Dit is meteen de teleologische zin van de „opgerichte" houding der menschelijke gestalte, waarin de Ouden al een aanwijzing zagen van de superioriteit van den mensch boven het dier. Zonder die opgerichtheid zou het „sprekende" van voorzijde en keerzijde der *heele* menschelijke gestalte onmogelijk zijn. De keerzijde van de symmetrische menschelijke gestalte zegt wat niets aan welk dier ook te zeggen vermag: ik heb al volbracht. De symmetrische keerzijde zegt *rust*, stille rust. In tijdtermen uitgedrukt: de menschelijke voorzijde zegt toekomst, het profiel zegt thans, en de keerzijde zegt verleden. Verleden, niet als doode geschiedenis maar als levende bouw, „voldongen" bouw. In dit licht moet ook het niet-geslachtelijke van de keerzijde der menschelijke gestalte gezien worden. Voor zooverre de mensch „voldongen" is, heeft hij de sexe „achter den rug".

Beeldende kunstenaars die niet *uitsluitend* kunstenaars zijn, beeldende kunstenaars met wijsgeerigen aanleg, kunnen deze gestalteverklaringen completeeren en plastisch uitbeelden. „Volledigheid" is hier de bedoeling niet. Overigens, een wijsgeer verklaart niet „alles", ook niet van een verenkeld geval. En wel òmdat hij het Al verklaart, en de Alverklaring in zich draagt als een licht, dat alle gevallen beschijnt voor zooverre zij ongezocht in dat licht te voorschijn komen. Speciale wetenschap is volledig, althans in haar streven. Wijsbegeerte is, ook in haar streven, niet volledig. Zij is alomvattend.

Bij gestaltebesprekingen als deze mogen we nooit vergeten, dat hun bedoeling is den redelijken zin te onthullen van de *gestalte* en niet, wat een empirisch aangelegd mensch veel eerder verwacht, een verstandelijke verklaring te geven van het *organisme*. Een zins-

onthulling van een bepaald natuurgegeven is redelijke inweving ervan in de universeele teleologie, d.i. de bedoeling van het Heelal, te komen tot zelfbewustzijn, oftewel de bedoeling van het Heelal zichzelf aan zichzelf te openbaren. Zeker, het menschelijke organisme doet mede in de teleologie van het Heelal. Maar het organisme heeft ook zijn afzonderlijke nuttigheden. Organen zijn immers instrumenten, die ergens voor dienen. Zij hebben hun vlak-bije doeleinden, die we beschouwen kunnen zonder eenige aandacht voor de universeele bedoeling. Zij hebben hun apart „practischen" kant, die zeker ingeweven is in de bedoeling van het Al, maar dien we toch kunnen waarnemen en toelichten zonder aan Albedoeling te denken. Als bv. een bioloog den bouw en de functie van ons oog bestudeert, kan hij dat heel goed doen zonder eenige universeele bezinning. En allicht zullen bij ieder die gewend is empirisch te denken ook zulke „utilistische" beschouwingen opduiken, als een gestalteverklaring aan het woord komt. In gestalteverklaring is echter van utiliteit geen sprake. Gestalte „dient" nergens voor. Universeele zèlfopenbaring is het eenige doel aan haar. Maar dít doel is een en hetzelfde als de wil die het wil, namelijk het zichzelf verwerkelijkende universeele bewustzijn [1]).

[1]) Een juiste utilistische verklaring van de opgerichte houding van den mensch is zeker niet a priori onmogelijk. Maar, al is die verklaring ook gevonden en al is zij nog zoo plausibel, dan zegt zij toch niets tegen onze teleologische verklaring. Prof. K. de Snoo verklaart in het „Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde", Oct. 1932 bl. 4614—4638 de opgerichte houding althans van de vrouw. Zijn verklaring is zoo typisch verstandelijk-utilistisch-organisch en als zoodanig zoo goed, zoo precies en ongezocht, zoo plausibel, dat zij, ter vergelijking met onze *gestalte*verklaring, niet onvermeld mag blijven. Voor een zoo gunstig mogelijke bevalling, zegt De Snoo, is het noodig, dat het kind in hoofdligging ligt. Daartoe moet het hoofd steun vinden in den bekkenring, als het kind daarop rust. En verder „Wanneer de vrouw op handen en voeten zou loopen, zou dus het hoofd van den bekkenring afzakken, zijn steun verliezen en er gemakkelijk een dwars- of stuitligging ontstaan; alleen dan bestaat er dus een goede kans op hoofdligging, wanneer het bekken de laagste plaats inneemt, dat wil zeggen, wanneer de vrouw rechtop gaat, of althans rechtop zit." Toegegeven, dat dit utilisme volkomen juist gezien is, het laat de teleologie intact. Prof. de Snoo zegt verder, dat dit utilisme ook voor apen geldt, omdat ook zij geen „uterusperistaltiek" hebben, evenmin als de mensch. „Al zijn de apen oogenschijnlijk meer of minder viervoeters, aanvankelijk moeten zij tweevoeters geweest zijn, en hun gewoonte, rechtop te zitten, is nog een herinnering aan dien vroegeren tijd. Zij zitten echter niet louter voor hun plezier rechtop, maar dat is een gebiedende noodzakelijkheid. Alleen daardoor is de normale hoofdligging verzekerd en hebben zij zich kunnen handhaven

De erfzonde.

Dat ieder natuurlijk verwekt mensch geboren wordt in staat van „erfzonde", is door de R. K. Kerk plechtig tot dogma verklaard. Onder erfzonde wordt niet een persoonlijke daad verstaan maar een smet, een „macula", die den mensch aankleeft nog vóór hij een daad heeft kunnen doen, waarvoor hij zelf verantwoordelijk zou kunnen zijn. De erfzonde is er zelfs al bij de menschwording in het moederlichaam, de mensch is met de erfzonde bezoedeld als vrucht van menschelijke paring. Een uitzondering wordt uitdrukkelijk gemaakt voor de moedermaagd, de èène moedermaagd Maria. Zij is „onbevlekt" *en toch op natuurlijke wijze* ontvangen. Jezus is dus zulke uitzondering niet, want hij is niet eens natuurlijk verwekt, hij is ontvangen door een wonder.

Tot zoover het R. K. dogma. Na al het voorgaande is het niet zoo moeilijk, dit dogma wijsgeerig te ontkennen en te herstellen, het wijsgeerig te verklaren.

Ieder mensch is als menschelijk individu, als menschelijk individueel bewustzijn, een ontkenning van universeel bewustzijn, een ontkenning van de Godheid. Als zoodanig is hij dus stadiaal tegengesteld aan de Godheid, wat in dogmatische taal „zondig" heet. Van „schuld" in strikten zin is hier natuurlijk geen sprake, ook voor het dogma niet. Wijsgeerig gezien kan hier zelfs geen sprake

---

en zich kunnen ontwikkelen." Wat hier over apen gezegd wordt kan volkomen juist zijn, zonder iets te zeggen tegen het eigene van de menschelijke gestalte. Menschen en apen, àlle gedifferentieerde levens, zijn differentieeringen van het éëne universeele Leven, dat tot zelfbewustzijn wil komen, dat m.a.w. zichzelf aan zichzelf wil openbaren. De voorloopig hoogste doelbereiking van het universeele Leven is nu, op aarde, de mensch, en wij zien dit hoogste „aankomen" bij lagere gedifferentieerde levens. Dit „aankomen" is logisch-vóór die voorloopig hoogste doelbereiking. *Logisch*-vóór en niet noodzakelijk ook *historisch*-vóór. Het is best mogelijk, dat een „aankomer" van levensbereiking toch in-den-tijd een „nakomer" is. Het éëne universeele Leven is eeuwig, het doorgrijpt den tijd, maar gaat niet in den tijd op. Prof. de Snoo meent, dat de apen uit tweevoeters zijn ontstaan en daarom „de mensch niet van aapachtige voorouders kan afstammen, maar dat omgekeerd de apen afstammen van wezens met menschelijke vormen, misschien wel van den menschelijken stam". Historizeerend bedoeld kan dit volkomen juist zijn, mààr wij hebben te bedenken, dat het historisch voor en na heel iets anders is dan het logisch voor en na.

zijn van onvolkomenheid, hoe schuldloos ook, omdat de Godheid zelf zich tot individu ontkennen wil en moet om tot zelfherstel te komen. In het dogma, dat de erfzonde geen daad noemt en dus geen schuld in strikten zin, is het wijsgeerige inzicht in het individu als universeele en logische ontkenning al vaag aanwezig. Een macula echter, een smet, is die ontkenning òòk niet. Zij is niets „kwaads", maar een noodzakelijke stadiale qualiteit in het universeel cyclische proces. Die noodzakelijkheid wordt overigens in de R. K. Kerk erkend. Wel dramatisch en niet begrippelijk wordt die erkenning gezegd, maar zij is er toch. De erfzonde is in R. K. opvatting een gevolg van de ongehoorzaamheid, de schuld van Adam. Maar die schuld is toch de noodzakelijke voorwaarde voor de verlossing, de heerlijke verlossing door het sterven van den God-Mensch, Jezus Christus. Zoo is die schuld niet alleen noodzakelijk, zij is zelfs een „gelukkige" schuld. In den officieelen R. K. ritus van Zaterdag voor Paschen komt de volgende passage voor, die plechtig gezongen wordt bij de wijding van de Paaschkaars:

„O certe necessarium Adae peccatum, quod Christi morte deletum est. O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere Redemptorem."

Ik vertaal eerst letterlijk zonder mij te bekommeren om literaire onberispelijkheid:

O zeker noodzakelijk was de zonde van Adam, die door Christus' dood is gedelgd. O gelukkige schuld, die zoodanigen en zoo grooten Verlosser verdiend heeft te hebben.

En nu de wijsgeerige verklaring:

Universeel herstel tot goddelijk zelfbewustzijn vooronderstelt universeele ontkenning. Die ontkenning is geen kwaad, zij is logisch. En zij verwerkelijkt zich als menschelijk individu, ieder menschelijk individu als zoodanig.

Dat de moedermaagd Maria van de erfzonde vrij blijft, heeft ook een diepen zin. De roomsche Kerk had, in haar dogmatische omgrenzing gezien, groot gelijk toen zij, zelfs tegen de meening van Thomas van Aquine in, de „Onbevlekte Ontvangenis van Maria"

tot dogma verhief [1]). Wijsgeerig verklaard, en wel vooreerst *in tegendeelige gerichtheid*, is Maria voor de Katholieken wat Maja is voor de Indiërs: het receptieve (vrouwelijke) tegendeel van den creatieven (mannelijken) God. Maria of Maja is de Wereld zelve in relatie tot God. Noch Maria noch Maja is een afzonderlijk tegendeel in een afzonderlijk bewustzijn. Dit niet-afzonderlijke zeggen de Indiërs als het niet-scherp-geteekende: Maja is gesluierd. Maar is ook Maria niet gesluierd? De maagdelijke vrouwelijkheid die toch moeder is, ... hier is inderdaad ook iets wijsgeerig te ontsluieren: Maria is als Gods tegendeel „maagd". Zoo is zij immers niet een bepaalde vrouw, een enkel schakeltje in de trilogieketen der sexueele voortplanting. Maar als Gods tegendeel is zij toch ook „moeder", moeder in universeelen zin. God is *creatief* in relatie tot zijne Wereld, de Wereld is *receptief* in relatie tot haren God. De Wereld is *wording* in relatie tot God, en God is, in relatie tot haar, *zijn*. En als een-en-al wording is de Wereld zoowel meedeelende als meegedeelde beweging. Symbolisch gezegd: Maria is zoowel Gods „bruid" als Gods „dochter", zij is „de" moeder die zichzelf baart. We hebben Maria al geïdentificeerd met de Maja der Indiërs. Met evenveel recht mogen we haar identificeeren met de Isis van de Egyptenaren. Aankomend wijsgeerig inzicht symbolizeert zich veelkleurig, die symboliek varieert in harmonie met de fantasie van kinderlijke volken. Osiris is symbool van God in Egyptische fantasie. *Isis is zijn bruid en zijn dochter tevens.*

De „moedermaagd Maria" heeft een diepen wijsgeerigen zin, ook in *dialectische gerichtheid*:

Op bl. 37 zagen we al, hoe ondoordachte religieuze voortvarendheid de bevruchting idealizeert van de „gebenedijde onder alle vrouwen". Als wij die voortvarendheid denkend temperen, wordt Maria, als nadrukkelijk organische en dus ontkende plastiek, symbool van „de" natuurontkenning. En in dit verband symbolizeert de vrucht van haren schoot „de" plastische synthese, plastische synthese met

[1]) Onder „Onbevlekte Ontvangenis" verstaat de R.K. Kerk nièt de miraculeuze verwekking van Jezus in Maria's schoot. Die miraculeuze verwekking (nam. verwekking zonder spermatozoïde), welke a fortiori òòk vrij is van erfzonde, is de inhoud van een ander dogma.

voltooid bovenplastisch perspectief: Jezus is voorafbeelding van de opperste natuurcentreering, die wij zullen leeren kennen als bovenzon en als bewustzijnsmedieering van den Logos of den Heiligen Geest. De mannelijke term is in deze dialectische symboliek te doordenken als de Godheid in cyclisch herstel, als de zin van den „Heiligen Geest", nu echter niet als opperste resultaat of uitkomst, maar als beginsel, eeuwig nieuw beginsel, beginsel van nooit onderbroken vernieuwing. Zeker, de H. Geest, cyclisch herstel als hij is, kan zich niet „wederom" reeksmatig en organisch ontkennen zooals een afzonderlijk mannelijk individu. Maar eeuwig doorgrijpt toch de cyclische idealiteit àlle natuurontkenning om haar op te voeren tot en op te nemen in zichzelve, supreem Doel van het Heelal. Naar dit doel „streeft" de heele natuur, en dit streven is in haar reeksontkenning meer aanwezig, *qualitatief* meer dan in haar reeksherstel dat reeks*rust* is. De doelwerking van den H. Geest is opvoering van dit streven, voortdurende verlevendiging, voortdurende „vernieuwing". En duidelijk zien we dan ook die werking in den bijbel gesymbolizeerd als natuur*vaart*: vuur, onweer, de duif. De duif, die „vliegt" en in haar lichtende witheid veraanschouwelijkt waarheen de natuurvaart streeft: de heele natuur is gericht naar het cyclische herstel, dat alle gedifferentieerde vorming, alle gedifferentieerde kleuring te boven is. Zóó is de H. Geest universeele Vernieuwer van alle natuurstreving. En de wijsgeerige zin van de voorstelling „heilige *maagd*" is het zeer vage gevoel van een ontkenning, die het sexueele, voortplantige *reeks*herstel niet meer inleidt. Als geloovig religieus bewustzijn in ondoordachte voortvarendheid de conceptie van Maria van Nazareth idealizeert, denkt het zeker niet aan de moeilijkheid: hoe zou de H. Geest zich nog kunnen ontkennen, daar hij toch cyclisch herstel is! Maar toch voorvoelt datzelfde religieuze bewustzijn die moeilijkheid èn haar oplossing: Wat de christelijk geloovige beleeft als hij „Heilige Geest" zegt, ís vernieuwing, opbeuring, verlevendiging. De R. K. Kerk sanctioneert die beleving, geheel in harmonie met de bijbelsche natuursymboliek, als zij tot den H. Geest bidt „Renovabis faciem terrae", d.i. „Gij zult het aanschijn der aarde vernieuwen".

Dogmaverklaringen kunnen desnoods gemist worden in wijsgeerig werk. Maar toch, wijsgeerig denken is in-wezen religieus denken. Daarom ontmoet het zoo ongezocht die vóórgesteldheden van wijsgeerige waarheid, waar menschelijk beleven wel universeel is maar nog niet tot begrip is gekomen. Zeker is een gemakkelijke rationalistische „weerlegging" van zulke vóórgesteldheden altijd een symptoom van gebrek aan wijsgeerigen aanleg of van gebrek aan wijsgeerige denkvaardigheid. Wat in dit verband in het bizonder het R. K. dogma betreft — dat de R. K. Kerk als zoodanig het wijsgeerige denken niet volkomen vrij laat, behoeft niet in den breede betoogd te worden. Maar haar dogma zal, al was het maar om redenen van welbegrepen opportuniteit, zoo nauw mogelijk contact houden met vroom, spontaan geloof. En dan, de R. K. dogmaformuleeringen hebben dit eigene, dat zij al tot op zekere hoogte begrippelijk willen zijn. Daar zit al wijsbegeertemuziek in, mèt dissonanten, die banvloeken zijn tegen wijsgeerige verklaringen. Een wijsgeerig denker, die thuis is in het roomsche dogma, wordt telkens door dat dogma geprikkeld .... tot bovendogmatisch denken.

Aanteekening.

Op blz. 40 zeiden we „Zoo vinden wij de contiguë, trilogische beweging van de universeele relatie door de explanatie van de termen van die relatie." Inderdaad, door de *explanatie* van de termen van het Al (in relatie tot elkaar!) vinden wij het zich *expliceerende* Al, en omdat explanatie en explicatie radicaal verschillend zijn (bl. 15 en 16), is hier geen vicieuze cirkel.

II

OVER BEWUSTZIJN.

Bewustzijnstermen.

Bewustzijn is een relatie van een innerlijken en een uiterlijken term. Een bewustzijn kan vaag of scherp zijn; maar beide termen moeten, althans vaag, in het bewustzijn aanwezig zijn, anders is het geen bewustzijn.

Neem als voorbeeld uw visueele bewustzijn. Wat wordt er onvoorwaardelijk vereischt, opdat gij „ziet"? Ik vraag wat *terminatief*, niet wat als orgaan, als instrument, noodzakelijk is. Zeker, gij zoudt ook uw oog niet kunnen missen, maar over een instrument gaat de kwestie nu niet. Wat wordt er terminatief vereischt, opdat gij ziet? Onmisbaar is vooreerst een uiterlijke term, een object, anders kunt gij niet zien. Hoe zoudt gij kunnen zien zonder „iets" te zien? En het komt er nu niet op aan, of dit „iets" een „ding opzichzelf" is, of wel uw eigen voorstelling. Die voorstelling is immers ook uiterlijk, zij is object *in relatie* tot haar innerlijken term. Zonder een „geziene" is er geen zien. Ik sprak daar al van een innerlijken term. Inderdaad, onmisbaar is ook een innerlijke term, waarvan gij (misschien zeer vaag) bewust zijt. Wat die term ook bepaald wezen mag, hij is een visueel levensinnerlijk, zonder hetwelk gij niet zoudt „zien", maar ten hoogste zoudt zijn als een fototoestel, dat wel een object afbeeldt maar het object niet „ziet".

Wat wij van de termen van het visueele bewustzijn gezegd heb-

ben, geldt mutatis mutandis voor alle bewustzijn. Het bewustzijn, welk bewustzijn ook, *leeft*, of het is geen bewustzijn. Afgezien van de vraag, of een bewustzijnsloos leven in waarheid leven zou mogen heeten, heel zeker is een levenloos bewustzijn geen bewustzijn. En leven is *relatie*, relatie van een creatieven of innerlijken en een receptieven of uiterlijken factor. Over het eigene van de termen van leven als bewustzijn zullen we later spreken. Maar nu weten we alvast, dat geen van beide termen gemist kan worden, wil bewustzijn bewustzijn wezen.

Bewustzijn is relatie, en geen correlatie, geen oppositie (bl. 12).

Bewustzijnstermen zijn toch zeker geen tegengestelden, maar tegendeelen. Het eene tegengestelde gaat immers in het andere over, er is een proces van het eene tegengestelde naar het andere. Maar het is juist een eigenheid van bewustzijnstermen, dat zij „direct", nièt op de wijze van proces, elkaar postuleeren. Als gij bv. ziet, gaat uw visueel innerlijk niet over naar het uiterlijk geziene, en het geziene gaat niet over naar uw visueel innerlijk, maar in uw visueel bewustzijn staan visueel innerlijk en uiterlijk direct in relatie tot elkaar. Zeer zeker zal ik niet tegenspreken, dat een bewustzijn in een essentieele trilogie kan gesteld worden en ontkend en hersteld. Al is er geen proces van het eene bewustzijnstegendeel naar het andere, er is wèl proces, ook trilogisch proces, van de eene bewustzijnsrelatie naar de andere. Maar bewustzijn is reeds relatie, is reeds bewustzijn, potentieel bewustzijn, als eerste gesteldheid. Het wordt niet eerst bewustzijn in een trilogisch proces, zoodat bewustzijn een trilogisch begin vooronderstellen zou, dat buiten alle bewustzijn zou wezen. Al wat is, al wat niet niet-is, is op een of andere wijze bewustzijn of in bewustzijn. Wat noch bewustzijn is noch in bewustzijn, is eenvoudig niet. Ook het beginzijn is een bewustelijk zijn, hoe dan ook, en op geen wijze mag bewustzijn een synthese genoemd

worden van termen die heel en al buiten alle bewustzijn zijn, die m.a.w. nièt zijn.

Een dialoogje.

A. Veronderstel, dat er in het midden van een woestijn een bel klinkt, en dat nergens in wijden, wijden omtrek een wezen is, dat geluid hooren kan. Zou het geluid van die bel dan wel geluid zijn?

B. Ja zeker. Er is toch *ergens* een wezen dat hooren kan, al hoort het niet dat bepaalde geluid.

A. Accoord. Veronderstel nu, dat er in het Heelal geen auditief bewustzijn is, hoe dan ook. Zou geluid dan geluid zijn?

B. Neen. Geluid is immers geen geluid, tenzij op de een of andere wijze in een auditief bewustzijn. Als er geen gehoor hoegenaamd was in het Heelal, was er ook geen geluid.

A. Wederom accoord. Maar wàt zou geluid dan zijn, als er in het Heelal hoegenaamd geen gehoor was?

B. Dan zou het, meen ik, trilling moeten zijn.

A. Maar dan toch weer alleen als er een bewustzijn is, dat trilling kennen kan. Zooals geluid geen geluid is tenzij in een auditief bewustzijn, zoo is er ook geen trilling tenzij in een, laten we zeggen, „vibratief" bewustzijn.

B. Die redeneering komt me heel logisch voor.

A. Oordeel dan zoo, ook over de werkelijkheid als zoodanig. Er is geen werkelijkheid tenzij in werkelijkheidkennend bewustzijn of àls werkelijkheidkennend bewustzijn. Werkelijkheidkennend bewustzijn zelve is werkelijkheid zelve. En dat bedoel ik als ik zeg: Wat noch bewustzijn is noch in bewustzijn, is eenvoudig niet. *Het* bewustzijn is *de* werkelijkheid.

Tot zoover het dialoogje. B wilde nog vragen, of de werkelijkheid dan van bewustzijn „afhangt". Daarover later.

Object, inject, subject.

Den uiterlijken term van bewustzijn noem ik „object". Den innerlijken term noem ik „inject". En de relatie van inject en object noem ik „subject". Het object is de Wereld of iets dat de Wereld vertegenwoordigt. Het inject is God of iets dat God vertegenwoordigt. Het subject is bewustzijn, en zijn termen zijn de uiterste tegendeelen, God en Wereld, of repraesentanten van die uiterste tegendeelen. Ieder bewustzijn is te doordenken als universeel bewustzijn.

Bewustzijnstermen zijn tegendeelen, die in bewustzijnsrelatie tot elkaar staan en dus in dezen zin gezegd mogen worden elkaar te kennen. Het inject kent creatief en direct het object, en het object kent receptief en direct het inject; ziehier de „directheid" van het bewustzijn, waarin geen trilogisch proces is. Het bewustzijn zelve echter kent niet direct: het kent indirect, het kent in trilogisch proces. Het processieve kennen is zeker niet van minder gehalte dan het directe kennen. Het directe kennen is een kennen „in" bewustzijn, het processieve kennen is een kennen „van" bewustzijn. Alleen het processieve kennen komt tot kennen van zichzelf. In trilogisch herstel buigt het bewustzijn naar zichzelf terug en kent zichzelf en in die zelfkennis kent het zijn beide termen mede. Ja, het directe „wederzijdsche" kennen van bewustzijnstermen mag nauwelijks kennen heeten omdat zoo niet het bewustzijn zèlf kent. Het mag „zelfloos" kennen genoemd worden — zoo kent bv. onze ziel ons lichaam en ons lichaam onze ziel ook afgezien van alle menschelijk zelfbewustzijn. Het wederzijdsche kennen van bewustzijnstegendeelen is een kennen in wat we al genoemd hebben „tegendeelige gerichtheid". Bij den mensch kan dit directe kennen toegespitst worden tot een scherpe verstandsexactheid. Knappe vinding van verstandelijke *redeneer*omwegen heffen dan de directe, tegendeelige, ondialectische, zelflooze gerichtheid van het *kennen* niet op. Die exactheid vinden we het teekenendst als quantiteitsexactheid in de wiskunde. In die exactheid is het directe kennen menschelijk „uitgewerkt" en daarom vlak bij de omkeering tot kennen in dialectische gerichtheid. Maar we mogen ons door de exacte uitwerking

allèèn niet laten verleiden er zèlfbewustzijn in te zien. Gereedelijk moet natuurlijk toegegeven worden, dat onze tegendeelige gerichtheid nooit volslagen is te isoleeren van dialectische gerichtheid. Maar in de allereerste pogingen tot processief denken is gang naar zelfbewustzijn, terwijl de uiterste exactheid van louter tegendeelig gericht bewustzijn als zoodanig buiten alle zelfbewustzijn blijven zou.

Het subject, zeide ik, is de relatie van inject en object. En terecht mogen we de bewustzijnsrelatie „subject" noemen. Dit woord heeft immers twee beteekenissen, een grammaticale en een wijsgeerige. Grammaticaal is het subject niets anders dan een woord in eersten naamval met een bepaalde functie in een volzin. Wijsgeerig is het subject datgene wat kent. Die laatste beteekenis onderstreep ik als ik de relatie van bewustzijnstermen subject noem. Het subject is dan het kennende in vollen zin, het bewustzijn zelf, dat beide bewustzijnstermen omvat en trilogisch tot zelfbewustzijn komt.

De keuze van het woord „object" behoeft geen rechtvaardiging. Het woord „inject" bestond nog niet, ik moest het maken. Maar ik deed het in taalkundige harmonie met de reeds bestaande woorden object en subject, en het is niet mooier of leelijker dan deze. Ik moest hier wel een derde woord hebben om bondig het tegendeel van het object te benoemen. Want dat tegendeel is heusch niet het subject. De wijsbegeerte ziet tot nu toe het subject als het tegendeel of ten minste als de andere term van het object. We zullen nog te zijner tijd waar te maken hebben, dat dit een schromelijke vergissing is.

Opmerking.

Het subject staat dus in zijn zelfbewustzijn niet tot zichzelf als tot een object (het „geobjectiveerde" subject), maar als zelfbewustzijn kent het zichzelf in zooverre het in dit herstelstadium „communie" heeft met het stadium van gesteldheid en het stadium van ontkenning, en wel zoo, dat het de oppositie van deze twee stadia in zich

behouden opheft. Inject en object kennen elkander als *wezenlijk* van elkaar verscheiden. Maar het subject kent zichzelf door de communie met vooronderstelde stadia, die *qualitatief* maar niet wezenlijk van elkaar verscheiden zijn.

Potentialiteit, actualiteit, idealiteit.

Door de trilogische evolutie stijgt het bewustzijn naar een verhevener staat, een werkelijker werkelijkheid. Die stijging hebben wij allen reeds in eigen leven ervaren. Wie heeft niet als kind aan de een of andere gedachte naievelijk geloofd, die hij later in verstandelijke analyse ontkende, maar nu, op volwassen leeftijd, in klaar inzicht herstelt? Wij mogen dus terecht de trilogisch geordende stadiën van bewustzijn met progressieve woorden aanduiden. Dat hebben we trouwens al gedaan. Het subject in stadium van gesteldheid is *potentieel* bewustzijn. Het subject in stadium van ontkenning is *actueel* bewustzijn. Het subject in stadium van herstel is *ideëel* bewustzijn. De correspondeerende qualiteiten zijn dus: potentialiteit, actualiteit, idealiteit.

Universeele trilogie of „cyclus".

Het Heelal is universeele relatie van uiterste tegendeelen, en die universeele relatie is universeel bewustzijn. *Het Heelal is subject,* het eene Subject, waarvan alle bizondere subjecten „gevallen" zijn. Het Heelal stelt zich als universeel en potentieel bewustzijn, het ontkent zich als actueel, verbizonderd bewustzijn, en het herstelt zich als ideëel bewustzijn, dat de verbizondering te buiten en te boven gaat. Ziedaar de universeele trilogie, de trilogie der trilogieën, den universeelen „cyclus". Wij onderscheiden partieelen en univer-

seelen cyclus. De universeele cyclus is alomvattend, hij is de Heelalcyclus. Een partieele cyclus omvat meer dan een trilogie zonder Heelalcyclus te zijn. Als ik bv. de plastische trilogieën samenvat in den cyclus: onderorganische plastiek — organische plastiek — bovenorganische plastiek of „gestalte", dan is deze cyclus partieel. Wij spreken nu af, dat wij, als we „cyclus" zeggen zonder adjectief, den *universeelen* cyclus bedoelen.

Het universeele bewustzijn is in stadium van potentialiteit niet aanwijsbaar bewustzijn, het is logisch vóór alle beperking van plaats en tijd. In actualizeering wordt het aanwijsbaar in plaats en tijd, het wordt „dit" en „dat" bewustzijn, het gaat ook „dit" en „dat" kennen, „indicatief" kennen. Het cyclische bewustzijn ontkent zich terwijl het zich beperkt [1]). In cyclisch herstel is het „indicatieve" verondersteld en opgenomen, behouden opgenomen op hooger peil. Cyclisch hersteld bewustzijn herhaalt niet meer de onbeperkte vaagheid van zijn potentialiteit, en is toch de beperking van zijn actualiteit te boven. In *voltooid* cyclisch herstel, in logoisch herstel, is het bewustzijn onbeperkt bepaald, „gecentreerd", zich uitstralend en zich omlijnend gecentreerd. Gewijde wijsbegeerte zal exact die cyclische centreering moeten qualificeeren en aanwijzen. Maar voorloopig kunnen wij toch al inzien, dat de centreering van cyclisch bewustzijnsherstel de beperktheid van individueele centreering te buiten moet gaan. Cyclisch hersteld bewustzijn is *boven*individueel herstel in dezen zin, dat het niet meer beperkt is door plastische lichamelijkheid, lichamelijkheid met de omgrenzing van een „oppervlakte". Bij dit universeel herstel „sterft" een individu

[1]) We mogen zeggen, dat het zich ontkennende bewustzijn zich in zijn stadium „teekent", maar niet in dezen zin, dat het zich in zijn stadium „verstilt". Het ontkende bewustzijn is, hoe indicatief ook, tastend, experimenteerend en analyzeerend, zoekend, het heeft de rust van een voorafgaand stadium opgegeven en is op weg naar nieuwe rust. Dat het bewustzijn in ontkenning indicatief wordt, zal wel de aanleiding zijn dat andere schrijvers het ook wel het „stellige" of het „gestelde" noemen. Wat wij het gestelde noemen moet dan het „vooronderstelde" heeten. Maar deze terminologie is toch niet juist. Het begin van een logischen, trilogischen redegang is het gestelde, en dit begin wòrdt al trilogeerende het voor(af)gestelde, het ondersteld, het vooronderstelde. Hiermee hangt samen, dat wetenschappen, die vaak „positieve" wetenschappen genoemd worden (voorn. natuurkunde en wiskunde) juister „indicatieve" wetenschappen zouden heeten. Deze wetenschappen beperken zich immers tot bewustzijn in ontkend stadium, en zijn dus niet positief.

van individualiteit naar nieuwe universaliteit en juist in zooverre als het sterft vindt het weer, op hooger peil, de wijdheid van zijn potentieele universaliteit. Wij mogen zeggen: stervende vindt het zijn diepste werkelijkheid *terug*. Om met meester Eckhart te spreken: het wordt wederom wat het was voordat het was. Inderdaad verliezen wij door de individualizeering ons diepste zelf. En ons heele individueele leven door zoeken wij het terug. Wij vergissen ons als we meenen dat we naar iets anders zoeken. Wat zouden we toch anders te zoeken hebben, nu we dàt hebben verloren!

De verbizonderde bewustzijnen zijn dus *als totaliteit* cyclische negatie. Maar dat neemt niet weg, dat zij zich bewegen in trilogische *reeksen*, waarin positieve stadiën van gesteldheid en herstel te vinden zijn. Iedere trilogische ontkenning is meteen cyclische ontkenning, maar ieder trilogisch herstel is nièt meteen cyclisch herstel, al komt het ook het cyclische herstel naderbij. Ieder bewustzijnsherstel in een trilogische reeks is voorloopig, het cyclische herstel is definitief. Definitief, omdat het niet meer trilogeert, noch cyclisch noch reeksmatig. Het cyclische herstel lééft, neemt toe in kracht en klaarheid. Maar *continu*, bevrijd van alle contigu, trilogisch proces, bevrijd van alle trilogische ontkenning. Zoo is het cyclische herstel *definitief* bewustzijn, maar nooit *volmaakt* bewustzijn. Volmaakt bewustzijn is dood bewustzijn, géén bewustzijn.

Ook in cyclisch geëxpliceerden staat communieert het universeele subject met zijn logisch vooronderstelden potentieelen staat. Het wordt als „omspoeld" door zijn potentialiteit, waaraan het zijn leven als bewustzijn ontleent, ononderbroken door. En ook alle andere bewustzijnen communieeren met het universeele en potentieele bewustzijn „waaruit" zij leven. Er is geen bewustzijn of het is, in diepsten potentieelen grond, het ééne universeele bewustzijn.

Overigens, communie van subjecten onder elkander, welke ook, leeft alleen vanuit het universeele en potentieele bewustzijn. Als het bewustzijn van Petrus het bewustzijn van Paulus kent, dan is het bewustzijn van Paulus niet een object in het bewustzijn van Petrus, zooals de vorm van een bloem een object is in het bewustzijn dat haar aanschouwt, maar dan „doordringt" het Petrusbewustzijn het Paulusbewustzijn. Exacter gezegd: dan herkent het

Petrusbewustzijn, dialectisch gericht, het Paulusbewustzijn als een trilogisch bewustzijnsstadium dat het zelf heeft doorgemaakt of doormaken zal. Dit herkennen echter is alleen mogelijk, doordat één universeel en potentieel bewustzijn alle bewustzijnen doorgrijpt.

Het zintuigelijke bewustzijn als bewustzijnsontkenning in trilogische reeks.

Het bewustzijn, dat niet alleen cyclisch ontkend is maar buitendien ontkend als stadium in trilogische *reeks*, is het *zintuigelijke* bewustzijn. Het is niet alleen individueel, afzonderlijk omgrensd, het is ook „gebroken".

Om dit te verduidelijken buigen we nog even terug naar het bewustzijn in eersten cyclischen staat: het potentieele universeele bewustzijn. Dit bewustzijn is zonder eenige restrictie een „heel" bewustzijn. Van „weten", van „scherp kennen" is nog geen sprake. Maar de tegendeelen van dit bewustzijn staan tot elkaar niet alleen „direct" (= niet processief) maar ook ongemedieerd (= zonder verbindingsterm). Zoo is dus dit bewustzijn zonder eenige restrictie „heel", religieus gezegd: „heilig". In de trilogische reeks zijn de positieve stadia ook wel „heel", maar heel als afzonderlijke gevallen. In die stadiën is het bewustzijn gemedieerd, maar zijn media zijn althans heel. Die stadiën zijn „zinnelijk" maar niet „zintuigelijk". We zullen op die zinnelijke stadiën nog terugkomen. Voorloopig is het voldoende als we zeggen, ons bepalende tot menschelijk bewustzijn: het zinnelijke bewustzijn kent God door de heele ziel heen, en kent de Wereld door het heele lichaam heen. Het bewustzijn als ontkenningsstadium in trilogische reeks is echter niet eens heel als geval, ook als geval is het uiteen, als geval is het „gebroken". Zoowel naar de zijde van het object als naar de zijde van het inject is de medieering van dit bewustzijn gedifferentiëerd. Naar de zijde van het object is het gemedieerd in gedifferentieerde lichaams*organen*: daarom is het niet zinnelijk maar zintuigelijk. Naar de zijde van het

inject is het gemedieerd in gedifferentieerde ziele*vermogens*: daarom is het niet aanschouwend, maar opnemend.

Als men buiten wijsgeerige denktucht om over menschelijk bewustzijn spreekt, bedoelt men gewoonlijk ons bewustzijn dat ziet, hoort enz. en gedifferentieerde waarnemingen aaneenrijgt in causalen samenhang. Maar men ziet dan voorbij, dat dit bewustzijn in staat van ontkenning verkeert. Ontkenning door en door, ontkenning zoowel in cyclus als in trilogische reeks. Ontkenning niet alleen als gebondenheid aan individueele beperking maar ook als gebrokenheid. Als men mij vroeg, zoo kort en bondig mogelijk te zeggen waartoe wijsbegeerte dient, dan zou ik antwoorden: Wijsbegeerte „dient" tot niets, maar haar waarde is in groote hoofdzaak deze: zij leert ons inzien, dat ons zintuigelijk bewustzijn ontkend bewustzijn is. Zeker mogen we vertrouwen op wat de zintuigen rapporteeren. *Als* we maar bedenken, dat zij niets anders kunnen rapporteeren dan wat tot het ontkenningsstadium behoort van ons menschelijk reeksbewustzijn. Zij rapporteeren dingen, dinglijke bewegingen en samenhangen die we „feiten" noemen. Maar zij zeggen ons niets van vormen, van gebaren, van gestalten, zij zeggen ons niets van wat tot de positieve stadiën hoort van menschelijk bewustzijn. En zeker zeggen zij ons niets van universeel bewustzijn, cyclisch onder en cyclisch boven alle menschelijke zintuigelijkheid èn zinnelijkheid.

Buiten alle wijsgeerige denktucht om wordt ook wel het zintuigelijke bewustzijn „gevoeld" als een ontkenning. Maar dan wordt die ontkenning allicht beschouwd als een „uitdooving" zonder meer. Dit is een fundamenteele fout van alle ascetisme. Neen, ons zintuigelijk bewustzijn is geen uitdooving, maar een ontkenning *in trilogischen zin*, een „actualizeering" van het bewustzijn. Het onderzintuigelijk-zinnelijke bewustzijn bouwt zelf, zich actualizeerende, het zintuig, het levende instrument, òm tot herstel te komen. Lamarck heeft niet onjuist gezegd: „La fonction crée l'organe". Wij zeggen beter: het zinnelijke bewustzijn zelf bouwt, al levende en zich actualizeerende, zijn eigen levensorgaan. Wij zien niet omdat wij oogen hebben, maar omgekeerd: wij hebben oogen om te zien, wij hebben oogen omdat ziensinstinct is in ons vóórzintuigelijk-

zinnelijk bewustzijn. Dit vóórzintuigelijke bewustzijn differentieert zich, uit eigen actualizeerinstinct, tot de vijf zinnen, en deze opereeren door de vijf zintuigen. Aristoteles zeide al, dat iedere zin (ieder zintuigelijk vermogen) gefundeerd is op den tastzin. Wij graven dieper: ook de tastzin is al differentiatie, want hij heeft al zintuigen, al zijn die ook verspreid aan de oppervlakte van ons heele lichaam. Het ééne zinnelijke bewustzijn, waarin ziel en lichaam in ongedifferentieerde heelheid God en Wereld vertegenwoordigen, gaat uiteen tot tastzin en tastzintuigen, en het tastbewustzijn differentieert zich verder in de andere zinnen en zintuigen. En mèt de onderzintuigelijke en bovenzintuigelijk-herstelde zinnelijkheid is deze differentiatie in trilogische *reeks*. Het *cyclische* stadium van bewustzijnsgesteldheid, het universeele en potentieele bewustzijn, is onder alle zinnelijkheid, zooals het *cyclische* bewustzijnsherstel boven alle zinnelijkheid uit is als universeele waarheid.

Het bovenzintuigelijke bewustzijn.

Het in trilogische reeks blijvende maar toch in trilogische reeks herstelde bewustzijn is bovenzintuigelijk-zinnelijk bewustzijn. Het is synthese van onderzintuigelijk en zintuigelijk bewustzijn.

Het bovenzintuigelijk-zinnelijke bewustzijn is het bewustzijn dat, in trilogisch herstel en niet maar op de wijze van gesteld gedachteloos voelen, *schoonheid* aanschouwt en schoonheidscheppende kracht ervaart.

In dit bewustzijn doen de zintuigen, met name oog en oor, nog wel mee, en daarom mogen we spreken van visueele en auditieve schoonheid. Maar de zintuigen zijn toch in de synthese opgenomen en hun instrumentfunctie van rapportage heeft afgedaan, juist in zooverre geen verschijnsel wordt „waargenomen" maar schoonheid wordt „aanschouwd". Een schilder contempleert schoonheid niet met zijn oogen maar met zijn heele herstelde zinnelijkheid. Zoo contempleert ook een minnaar de geliefde: zijn zinnelijkheid kent

iets qualitatief ànders dan dingen en feiten, die door oogen worden gerapporteerd. Liefde is inderdaad blind in zooverre zij rapporteerbaarheden voorbijziet. Maar zij is helderziende in zooverre zij bovenzintuigelijke werkelijkheid aanschouwt.

In het tegendeel van de (objectieve) schoonheidsaanschouwing, nl. de (injectieve) ervaring van scheppende kracht, doen de zintuigelijke vermogens, de zinnen, ook nog wel mee. Maar hun analytisch constateeren is toch voorondersteld en opgeheven tot „heele" ervaring, synthetische beleving.

Ik heb dit bewustzijn ook wel „diaphaan" bewustzijn genoemd. En inderdaad: overzicht wordt hier inzicht, constateeren wordt aanschouwen dat doorschouwen is.

Aanteekening.

Bovenzintuigelijk bewustzijn is nog niet cyclisch-hersteld bewustzijn, bovenzinnelijk, cyclisch zèlfbewustzijn. Maar toch is het een voorafbeelding van dit uiteindelijk herstel. Het is toch partieel zelfbewustzijn. En daarom is het ook partieel wat cyclisch herstel universeel is: *alomvattend*. Menschen, die vereend zijn in herstelde schoonheid, zijn vereend in een partieel alomvattend bewustzijn, dat de universeele alomvatting voorafbeeldt. Als deze menscheneenheid een periode van volksleven kenmerkt, is zij wat wij „beschaving" noemen. De oud-Grieksche beschaving bv. is een menscheneenheid in herstelde schoonheid, die een periode van het Grieksche volksleven kenmerkt. „Cultuur" is nog iets anders. Cultuur is een menscheneenheid als gedachtelijke eenheid, die een periode van volksleven kenmerkt. Hoewel zij zelf nog geen definitieve waarheid is, is zij toch te aanvaarden als een gedachtelijke gesteldheid (bv. een religieus dogma), die door wijsgeerige ontkenning en wijsgeerig herstel tot definitieve waarheid kan worden opgevoerd. Het Middeleeuwsche religieuze geloof bv. is een „cultuur".

Verwissel noch beschaving noch cultuur met collectief bewustzijn zonder meer. „Collectief" bewustzijn blijft in het stadium van bewustzijnsontkenning, en het is verwarrend, dat een zeer verbreide collectiviteit den schijn van universaliteit kan aannemen. In publieke opinie, zeden, mode, projecteert zich collectief bewustzijn, en dat wordt niet universeel doordat het zich in sociale waardebepalingen zoo breed maken kan. Collectief bewustzijn is algemeenheid van zintuigelijke bewustzijnen, die op elkaar lijken en dus bij elkaar hooren in een „groep". Individualiteit en universaliteit zijn trilogisch tegengestelde termen. Individualiteit en collectiviteit, die in slordig taalgebruik zoo scherp tegenover elkaar geplaatst worden, zijn geen stadiaal tegengestelde termen, zij zijn variaties in een en hetzelfde ontkenningsstadium van bewustzijn.

En tòch heeft het collectieve bewustzijn een evidente teleologische waarde. Het universeele bewustzijn wil zich collectief ontkennen om de taal te projecteeren, zonder welke wijsgeerig inzicht niet mogelijk is. Zonder het gearticuleerde woord geen scherp begrip. Wijsgeerig denken is altijd een dialectische alleenspraak. Maar de wijsgeer kan niet spreken met zichzelf, vóór hij in collectief verkeer het spreken heeft geleerd. Zeker is het collectieve praten als zoodanig maar een heen en weer „constateeren", zooals het hoort bij de veelheid van individuën, die hun oorspronkelijkheid verloren hebben en die verlorenheid hebben voldragen tot de verlatenheid van *menschen*. Maar in het wijsgeerig universeel herstel is het praten verondersteld en opgeheven tot een zeggen, een verklarend zeggen door de constateerbeteekenissen der woorden heen. In gepurifieerd literair taalgevoel begint dit herstel al voorafbeeldend aan te komen: het literaire taalgevoel is al meer dan constateerzin alleen. Literair taalgevoel accepteert niet lijdelijk beteekenissen van woorden, maar herschept woord en woordbeteekenis. Literair taalgevoel is bovenzintuigelijk bewustzijn. In cyclisch hersteld bewustzijn wordt taalgevoel wijsgeerig taalinzicht, dat een eigen spreekwijze meebrengt. Wijsbegeerte kan niet buiten een eigen spreekwijze. Een eigen taal zal zij niet spreken. Universeel als zij is, bedenkt zij alleen in uiterste noodzaak een nieuw technisch woord, en dan nog zooveel mogelijk aansluitend bij reeds gangbare intellectueele ter-

minologie. Maar zij moet haar redelijke verklaringen zeggen in een eigen spreekwijze, die de variaties van alle levende talen kan aannemen.

Subject en object zijn geen termen van bewustzijn. Bewustzijn kan werkelijkheid kennen.

Ieder mensch gelooft, — ja, gelooft! — dat bewustzijn werkelijkheid kennen kan; dat, met name, hij als bewustzijn werkelijkheid kennen kan. We mogen dat geloof „werkelijkheidsgeloof" noemen, almenschelijk werkelijkheidsgeloof.

Toch is er geen denkend mensch, die zich niet moet of moest bezighouden met de vraag van de „Erkenntnistheorie": is objectief bewustzijn mogelijk. En met „objectief" wordt dan bedoeld: niet-hersenschimmig, werkelijkheidkennend. *Als ik bij het stellen en beantwoorden van die vraag mijn werkelijkheidsgeloof niet vertrouw,* maar juist kritisch onderzoeken wil of dat geloof wel gelijk heeft, stuit ik op een principieel, onoverkomelijk bezwaar: de mensch moet kennen vóór hij zijn kennen onderzoekt en hij moet, vóór alle onderzoek, op dat vooronderstelde kennen kunnen vertrouwen, want dat vooronderstelde kennen moet toch oordeelen over het kennen dat onderzocht wordt. Wilde ik consequent de betrouwbaarheid van mijn spontaan werkelijkheidsgeloof onderzoeken, dan zou ik ook de betrouwbaarheid van dat vooronderstelde kennen moeten onderzoeken. Maar dan zou weer een vóór-voorondersteld kennen moeten oordeelen — en de betrouwbaarheid daarvan zou ook weer onderzocht moeten worden, en zoo almaar door in een slechte oneindigheid, waar de kritische onderzoeker nooit uit zou komen. Dit bezwaar is volkomen gegrond. Als een boekenfilosoof het verwerpt is die verwerping niet wijsgeerig maar psychologisch gefundeerd. Het kenmerkende van een boekenfilosoof is niet het lijvige boek, maar de pedante, dom-geleerde nadruk op de tegenstelling tusschen vakman en leek in de wijsbegeerte. Wat leeken vanzelfsprekend noemen vindt hij zoo krom, dat zijn bewustzijn niet bo-

vennaief maar antinaief is geworden. Hij wantrouwt al wat zich als „vanzelfsprekend" voordoet, in plaats van het methodisch te aanvaarden als gesteldheid, het te ontkennen en te herstellen. *Als* het ten minste na de ontkenning nog te herstellen is. Blijkt de ontkenning onherstelbaar te zijn, dan, maar ook dan eerst hebben wij het logische recht het „vanzelfsprekende" te verwerpen, omdat het dàn blijkt een dwaling te zijn. Deze aanvaarding en trilogische beoordeeling is de eenig ware kritiek. Er is geen kennen of het moet uitgaan van iets vanzelfsprekends. Het ware kennen blijft wel niet bij wat als vanzelfsprekend „gegeven" is, maar als het kennen niet van een vanzelfsprekendheid wil uitgaan, moet het (misschien met een schijn van groote geleerdheid) uiteenvallen tot een volkomen steriele skepsis.

Wat kent moet, hoe dan ook, iets anders zijn dan wat gekend wordt. Een hersteld bewustzijn kan wezenlijk ditzelfde bewustzijn kennen in gestelden en ontkenden staat, maar dan is toch het kennende niet *stadiaal* hetzelfde als het gekende. Een hersteld bewustzijn kan buitendien zijn logisch verleden stadiën dóórdenken tot *reconstructie* van zijn tegenwoordig stadium, maar ook dan is het kennende niet exclusief hetzelfde als het gekende. Buiten alle trilogie om echter kan een bewustzijn onmogelijk zichzelf kennen. Als wij het qualitatieve verschil tusschen bewustzijn en bewustzijn buiten beschouwing laten, is een mensch, die over zichzelf oordeelt te vergelijken met iemand, die met eigen oogen zijn oogen meent te zien.

Wijsgeerig denken is ten slotte niets anders dan methodische herleiding van gestelde vanzelfsprekendheid tot herstelde vanzelfsprekendheid, en verwerping van al wat alleen *onherstelbaar* te ontkennen is. Voordat de ontkenning herstelbaar of onherstelbaar *blijkt*, is zij „twijfel". Het is dus eigen aan de trilogische denkwijze ook methodisch zuiver te twijfelen. De ware twijfel ontspruit aan een vooronderstelde grondzekerheid, de zekerheid van den niet-hersenschimmigen aard van ons bewustzijn. Zoo alleen is de *twijfel* een grondig denken naar *twee* kanten, het ja en het neen. Zoo alleen ontaardt de twijfel niet tot de kwijning van het *weifelen*, dat leiden moet tot de egale grauwheid van „wij weten immers toch niets" — gecamoufleerd misschien achter een geleerd vakjargon of geneutralizeerd in een

ondoordacht maar practisch geloof, waardoor de mensch metterdaad kan aannemen wat hij denkend niet verantwoorden kan.

Natuurlijk blijft ook de hyperkritische denker een mensch. En daarom zal door al zijn weifelingen heen de vanzelfsprekende waarheid blijven doorspreken: het kennende is iets anders dan het gekende. Maar vanzelfsprekende waarheid zal in een bewustzijn dat principieel weifelen wil verwrongen worden tot een onwaarheid, die alleen onherstelbaar te ontkennen, die m.a.w. te verwerpen is. Inderdaad verwringt zich in het weifelbewustzijn de tweeheid van het kennende en het gekende tot de tweeheid van *kennend subject en gekend object*. Als de hyperkritische denker subject en object zegt, meent hij, dat subject en object zijn wat zij zijn ten opzichte van elkaar. Die onwaarheid, die fundamenteele fout, is zoo gevaarlijk omdat zij zich tooien kan met moeilijke, inderdaad heel geleerde redeneeringen. Ook als we ons niet laten „imponeeren" door geleerdheid, hebben we allicht eerbied voor moeilijken gedachtearbeid, en we zullen niet graag ondubbelzinnig afwijken van wat we opgenomen zien in zwaar intellectueel werk. Hieraan moet het wel te wijten zijn, voor een groot deel althans, dat heel het cultureele denken met die grondfout is geïnfecteerd. Zij besmet niet alleen de wijsbegeerte maar ook andere wetenschap, vooral andere bewustzijnswetenschap, bv. de psychiatrie. Subject en object heeten daar het „ik" en de „buitenwereld", en bewustzijnsziekte wordt heel vaak opgevat als een storing in de relatie van het ik en de buitenwereld, wat de psychiater verder dan ook bij het woord „relatie" denken moge.

Op bl. 57 heb ik gezegd: wij moeten nog waarmaken, dat het een schromelijke vergissing is, subject en object te beschouwen als termen die tot elkaar staan als het eene tot zijn andere. Het is nu tijd, waar te maken, dat de tegendeelen van het bewustzijn niet subject en object zijn maar inject en object, terwijl het subject, hèt kennende, het bewustzijn-zelf, de relatie is van inject en object.

Dat we onder „waarmaken" niet „bewijzen" verstaan, weten we al. Wijsgeerig waarmaken is niets anders dan duidelijk en duidelijker en nog eens duidelijker zeggen. En dat niet op de wijze van polemiek om een tegenstander vast te zetten. Neen, als ik iets wijs-

geerig waarmaak, spreek ik met mijzèlf. Dan buig ik terug naar mijn gesteld, potentieel bewustzijn, mijn nog ongerept bewustzijn, om geladen te worden met diepsten drang naar klaarheid en puurste verhelderingsmacht. Als ook een medemensch naar mijn alleenspraak luistert en daardoor tot helderder klaarheid komt — des te beter. Maar dan kan hij mij toch alleen begrijpen als hij, met mij mede, luisteren kan naar zichzèlf. Het potentieele bewustzijn, waarnaar ik terugbuig, is in-den-grond immers het ééne universeele potentieele bewustzijn in ons allen.

Kan bewustzijn werkelijkheid kennen? Ik kan die vraag ook stellen, *als ik vragend en antwoordend mijn werkelijkheidsgeloof onweifelbaar vertrouw*. Dàn is die vraag niets anders dan uiting van den drang, dat *geloof* te verheffen tot een *weten*. Verre analogie: Als een jongeman gelooft dat zijn meisje van hem houdt, kan hij toch vragen „hou je van me" om zijn geloof te verheffen tot weten. Kan bewustzijn werkelijkheid kennen? Buiten alle boekengeleerdheid om bedoelt die vraag niets anders te zijn dan een vraag naar helderheid, redelijke helderheid aangaande de werkelijkheid van het kennende, het gekende, en het rapport van beide, wat dat wonderlijke rapport ook wezen moge. Zóó is die vraag gesteld als diepste levensvraag van een denker: niet als intellectueele nieuwsgierigheid, niet als inleiding tot een intellectueele parade, maar vanuit den nood van een doortwijfeld mensch, die eindelijk weten wil, op leven en dood weten, dat bewustzijn werkelijkheid kan kennen. Weten wil, dat bewustzijn als zoodanig niet louter ficties weeft, die spotten met eischen als universeele waarheid, objectiviteit. Ik geef toe, dat ik die vraag zóó niet uitsluitend intellectueel interpreteer. Maar inderdaad is zij als levensvraag ook niet uitsluitend intellectueel bedoeld. Wie haar uitsluitend intellectueel interpreteert is een dillettant, al schrijft hij nog zooveel dikke boeken. Als die vraag in levensernst gesteld wordt, draagt zij wel de hunkering in zich naar intellectueele helderheid, maar zij ontspruit dan aan een levenswil, dieper dan alle intellect, den levenswil van een mensch, die werkelijk wil zijn en werkelijkheid helder wil kennen ten koste van wat ook. En we kunnen ons niet van haar afmaken met een glimlach van superioriteit over „naief realisme". Een mensch kan die vraag in allen levensernst nòg stellen,

als hij bibliografisch boven naief realisme uit is, ter dege de schoolsche systemen kent, die nièt in naief realisme willen blijven steken. Want belezenheid en eruditie blijven buiten de denkworsteling, de levensworsteling om op hooger peil terug te veroveren wat in het naieve realisme volkomen *waar* is.

Het ware in het naieve realisme is het geloof, ja het *geloof*, dat bewustzijn werkelijkheid kennen kan. De zuiver denkende mensch aanvaardt dat geloof als gesteldheid, en ontkent het in zijn kritiek. Maar hij ontkent het herstelbaar. Hij herstelt het tot weten, dat niet meer naief is maar *helder*-vanzelfsprekend in tegenstelling tot het naieve geloof dat *vaag*-vanzelfsprekend was. Zoo is in zijn hersteld bewustzijn, zijn wetend bewustzijn nu, het vanzelfsprekende leven van de naieviteit verondersteld en opgeheven tot een nieuw leven, dat *wederom* vanzelfsprekend is.

Welnu, zòò stel ik mijzelf de vraag: kan bewustzijn werkelijkheid kennen. En voorloopig beperk ik haar tot subject en object: kan een subject een object *objectief* kennen. Allang geloof ik, dat een subject objectief kennen kan. Maar ik hunker naar het helderziende geloof, dat wetend inzicht is.

En nu duiken vier stelbaarheden op, die ik stuk voor stuk kritisch onderzoeken moet:

1°. Het subject is primaire werkelijkheid, het object secundaire, zoo, dat het object van het subject afhangt.

2°. Het object is primaire werkelijkheid, het subject secundaire, zoo, dat het subject van het object afhangt.

3°. Geen van beide is primair of secundair en beide zijn afhankelijk, het een van het ander.

4°. Geen van beide is primair of secundair en beide zijn ònafhankelijk van elkaar.

ad 1um. De eerste stelbaarheid verwerp ik. Als het object inwezen afhankelijk is van het subject, is het kennen van het subject in-wezen hallucineeren. Of is dit niet het wezen van hallucineeren, dat een kenleven opgaat in eigen visioenen, wier werkelijkheid afhangt van dat kenleven alleen? Of hallucineeren in striktsten zin wel mogelijk is, laat ik nu in het midden. Maar zeker is het halluci-

neerend kenleven zóó en niet anders, juist in zooverre het hallucineert. Als er een hallucinator in striktsten zin te vinden is, dan doet het object in zijn kenleven niet werkzaam mee: hij is alleenheerscher in het rijk van zijn hallucinaties. Alleenheerscher zoo volkomen, dat zijn hallucinaties geen andere werkelijkheid hebben dan die hij haar verleent.

ad 2um. De tweede stelbaarheid verwerp ik evenzeer. Als het subject in-wezen afhankelijk is van het object, dan kent het subject in lijdelijk aannemen alleen, zonder met het gekende object één wezenlijke werking te zijn. Dan neemt het subject het object aan als het matglas van de camera obscura de kleuren die de lens doorkruisen. Maar zoo is toch zeker niet het kennen van het levende bewustzijn. Het subject mag het object nog zoo objectief vertegenwoordigen, die vertegenwoordiging lèèft toch en is niet lijdelijk alleen.

ad 3um. Ook deze stelbaarheid houdt geen stand. Als subject en object afhankelijk zijn, in-wezen afhankelijk van elkaar, dan is hun kennen een „wederzijdsch" kennen, dan kent het subject het object, maar evengoed het object het subject. De magneet trekt het ijzer aan, en we mogen zeggen, dat zij voor elkaar „gevoelig" zijn, dat zij elkaar „kennen" in dezen zin dat zij in hun aantrekkingsrelatie elkaar niet-vreemd zijn. Zoo kent de magneet het ijzer, maar het ijzer evengoed den magneet, hun kennen is „wederzijdsch". Zoo moeten ook subject en object, als zij wezenlijk van elkaar afhangen, elkaar wederzijdsch kennen. Nu wil ik het wederzijdsche kennen zeker niet onvoorwaardelijk uitsluiten, maar dit is toch niet het levende kennen van levend bewustzijn. Levend kennen mag niet *uitsluitend* subjectief zijn, het ìs wis en zeker *subjectief*, het is leven van het subject. Ik wil in dit verband ook heelemaal niet vooropstellen, dat ik, subject, méér ben dan mijn object. Maar mijn levende kennen is toch mijn. Als mijn kennen ook aan het object mag toegeschreven worden, is mijn kennen niet wat ik met mijn kennen bedoel. Ik, levend subject, ik ken zooals geen object kennen kan. Ik heb er niets tegen, als iemand beweert dat magneet en ijzer gevoelig zijn voor elkaar, elkaar in hun aantrekking „wederzijdsch" kennen. Maar ik, levend subject, ik ken ànders.

ad 4um. De laatste stelbaarheid moet ik ook verwerpen. Als

ik subject en object ònafhankelijk noem van elkaar, in-wezen onafhankelijk, dan kan dit alleen beteekenen dat zij zijn wat zij zijn ieder voor zich, zonder dat het een wezenlijk in het wezen van het ander ingrijpt, hoe dan ook. Maar dan is het ook radicaal onmogelijk, dat het subject het object kent. Kant heeft inderdaad zulk een onafhankelijk zijn toegeschreven aan het „Ding-an-sich". Maar hij heeft dan ook met zijn „theoretische Vernunft" geen brug kunnen slaan tusschen het kennende subject en het Ding-an-sich. Dat kon hij alleen probeeren met zijn „*practische* Vernunft", die theoretisch niet verantwoord is. Hoe wij het rapport van subject en object ook opvatten, het gekende object is mede het leven van het kennende subject, anders is het subject geen objectkennend subject.

Van mijn vier stelbaarheden blijft dus niets over. Hoe ik het ook wend of keer, zoodra ik subject en object van elkaar zie afhangen of zoodra ik ze zie ònafhankelijk van elkaar, kom ik tot iets onaanvaardbaars. En zoolang ik subject en object zie als het een van het ander, is er geen vijfde stelbaarheid denkbaar. En daarom zeg ik nu: ik moet het subject of het bewustzijn definieeren buiten alle afhankelijkheid *en* onafhankelijkheid van subject en object ten opzichte van elkaar. Ik moet het zoo definieeren, dat alle vraag naar afhankelijkheid of onafhankelijkheid van subject en object ten opzichte van elkaar rechttoe onzinnig wordt. Op die voorwaarde alleen kan mijn werkelijkheidsgeloof worden tot „helderziend geloof dat wetend inzicht is".

Wij zullen nu nagaan, of wij aan deze voorwaarde voldoen.

Bewustzijn, zeiden we, is *relatie*. Een voltooide definitie is dit nog niet, want er zijn ook relaties die geen bewustzijnen zijn. Maar voorloopig hebben we genoeg aan de begindefinitie: bewustzijn is relatie, relatie waarvan we de tegendeelen benoemen als object en inject. „Bewustzijn is relatie" mag geen voltooide definitie zijn, het is toch waarheid, nieuwe waarheid. Wij hebben die waarheid niet opzettelijk gezocht maar in opene onbevangenheid gevonden, en daarom kan zij ongezochte, vanzelfsprekende klaarheid brengen, als we subject en object logisch willen situeeren.

Bewustzijn is relatie. Die waarheid vonden we toen we ons afvroegen, wat er terminatief vereischt wordt voor een bepaald geval van bewustzijn, ons visueele bewustzijn (bl. 53). We hadden méér bepaalde bewustzijnsgevallen kunnen doordènken. Maar logisch noodig was dat heelemaal niet. Wij wilden immers niet komen tot een „overzicht" van vele empirische gegevens, maar tot „inzicht" in een bepaald geval van bewustzijn, dat meteen inzicht is in het wezen van „het" bewustzijn. Als Euclides aan een enkelen bepaalden driehoek aantoont, dat de som van de drie hoeken 180° bedraagt, dan heeft hij, in het kader van zijn meetkunde blijvende, meteen ingezien, dat dit zoo is voor „den" driehoek als zoodanig. Want hij ziet dien bepaalden driehoek met de besliste, onafwendbare bijgedachte: die driehoek is vervangbaar door iederen anderen driehoek. Zulk een bijgedachte heb ik ook als ik mij afvraag, wat er terminatief vereischt wordt voor het visueele bewustzijn. Dan weet ik, dat ik op volkomen dezelfde wijze kan redeneeren voor ieder bewustzijn. Ik mag natuurlijk meer gevallen van bewustzijn doordènken om mijn gewonnen inzicht te toetsen. Maar dan moet ik toch blijven bedenken, dat ik niet vraag naar overzicht van empirisch feitenmateriaal maar naar wezenlijk inzicht.

Bewustzijn is subject, is *relatie*. Een van de subjecttegendeelen is het object, het andere noem ik inject. Nu zie ik ook, dat ik principieel afgerekend heb met alle vragen over afhankelijkheid of onafhankelijkheid van subject en object ten opzichte van elkaar. Die vragen zijn nu inderdaad onzinnig. Afhangen of niet-afhangen kan ik immers alleen zeggen van *het eene* ten opzichte van *het andere*. De eene „term" is afhankelijk van zijn anderen „term": het eene tegendeel van het andere, het eene tegengestelde van het andere [1]). *Maar een tegendeel is niet afhankelijk (of onafhankelijk) van de relatie waarin het tegendeel is;* die relatie is immers niet een andere term ten opzichte van dat tegendeel, maar dat tegendeel is tegendeel ten opzichte van zijn ander tegendeel in de relatie. In een cirkel zijn straal en lijn afhankelijk *van elkander*. Maar het zou onzinnig zijn te vragen: zijn straal en

---

[1]) Daarom kunnen tegendeelen ook alleen voltooid gedefinieerd worden afhankelijk van elkaar, in relatie tot elkaar. En tegengestelden eveneens alleen afhankelijk van elkaar, in correlatie met, in oppositie tot elkaar. Zie over definitie bl. 76.

lijn afhankelijk (of onafhankelijk) van hun *relatie*. Die relatie is immers het wezen zelf van straal en lijn, en niet iets ànders, en nog veel minder „het andere van" straal en lijn. Zoo is ook een term van een trilogische correlatie (of oppositie) afhankelijk van een anderen term. Maar geen trilogische term is afhankelijk (of onafhankelijk) van de trilogische correlatie, de processieve correlatie, waarin hij term, waarin hij stadium is: die correlatie is immers niet een andere term ten opzichte van dat stadium, maar de qualiteitswaarde zelf van de trilogische stadiën.

Als wij het subject of het bewustzijn zien als relatie van object en inject, is elke vraag naar afhankelijkheid of onafhankelijkheid van subject en object ten opzichte van elkaar rechttoe onzinnig. Wij zijn nu van die vragen àf. — De eerste emotie die dit inzicht begeleidt, is een gevoel van bevrijding: ik, bewustzijn, ik, subject, kan niet logisch gedreven worden in den hoek van hallucinatie, geen logica kan mij meer wijsmaken dat ik maar dood-lijdelijk ken, ik kan levend kennen, en dit kennen is *mijn* en toch ken ik objectief (en injectief!), ik ken *werkelijkheid*. Wie dit begeleidende gevoel van bevrijding nooit gehad heeft, kan de vraag van de Erkenntnistheorie misschien bibliografisch bestudeerd hebben, hij heeft haar nièt levend doordacht. Maar nauwelijks duikt dit bevrijdingsgevoel op, of het wordt (althans in de eerste tijden van de ontdekking dat bewustzijn relatie is) weer gedempt door twijfel. Toegegeven, dat ik werkelijkheid kan kennen, en dat dus mijn bewustzijn niet hallucineert, hoe moet ik dan oordeelen over de arme krankzinnigen, die opgesloten zijn omdat ze zich allerlei verbeelden dat zoo flagrant in strijd komt met normale waarneming? Over hun bewustzijn kan ik toch net zoo redeneeren als over het mijne. Hallucineeren zij dan nièt? Mag ik de waarheid „Bewustzijn is relatie" zoo consequent volhouden, dat ik ook beweren mag: in wezen ìs er geen hallucineerend bewustzijn?

We zouden deze vraag kunnen laten rusten totdat het wezen van de „fictie" ter sprake komt. Maar we kunnen nu al kort en principieel antwoorden: een abnormaal bewustzijn dat hallucineert is in wezen even waar of onwaar als een bewustzijn dat „normaal" kent. Het verschil ligt, wijsgeerig beschouwd, alleen in de „socia-

biliteit" van het normale en de „onsociabiliteit" van het abnormale. Een normaal individueel bewustzijn is collectief individueel; een abnormaal individueel bewustzijn is solitair individueel. Maar geen van beide is, als individueel bewustzijn en buiten alle trilogisch verband, „universeel", zóó is geen van beide „waar". Overigens, de bloot-collectieve overeenkomst van normale individuën onder elkaar blijkt voor een denkend mensch al heel spoedig maar een uitwendige overeenkomst te zijn. Ieder individueel bewustzijn is, als zoodanig, een *unicum*. Als we het hallucinatorische karakter van een bewustzijn opvatten als „uniciteit" van bewustzijn, dan hallucineeren we allemaal. Of is de maan die Petrus normaal waarneemt niet toch een heel andere maan dan die Paulus normaal waarneemt? Ieder individueel bewustzijn is uniek, en het is alleen „waar" in zooverre het opgenomen wordt in den cyclus van het niet-unieke maar alomvattend-ééne universeele bewustzijn. „Normaal" is hier, wijsgeerig gesproken, alleen in zooverre van belang, dat het abnormale bewustzijn min-of-meer het collectieve taalverkeer mist, dat, zooals we gezien hebben, een doeltreffend voorbereidende schooling is voor de denkkunst van de wijsgeerige alleenspraak.

Definitie van bewustzijn.

Wij kunnen nu onze definitie van bewustzijn voltooien. En wel op verschillende wijzen:

Bewustzijn is relatie van God en Wereld, of van tegendeelen, die God en Wereld vertegenwoordigen.

Bewustzijn is universeele relatie, en zij expliceert zich in den universeelen cyclus.

Bewustzijn is universeele relatie in positief of negatief stadium.

Alle bewustzijn is dus één in één cyclischen grond: het universeele en potentieele bewustzijn. De gewone spreektaal heeft geen ongelijk als zij geen meervoud vormt van het woord bewustzijn. Maar wij hebben ook gelijk als wij meer bewustzijnen erkennen, omdat er

vele relaties zijn waarin de eene universeele en potentieele relatie zich expliceert.

Gaarne geef ik toe, dat onze definitie van bewustzijn al vaag-gekend vooronderstelt wat in haar wordt gedefinieerd. Maar dat is eigen aan alle wijsgeerige definities. Een wijsgeerige definitie heeft niets van een mededeeling van een nog volslagen onbekend feit, zij is niets anders dan een redelijke verheldering van verondersteld vaag voelen.

Samenvatting.

Subject, of bewustzijn, is relatie van de twee bewustzijnstegendeelen, object en inject. Weiger ik het inject te erkennen als een van de twee bewustzijnstegendeelen, dan vervalt ook het andere tegendeel, het object. En dan is bewustzijn relatie van een innerlijk niets en een uiterlijk niets.

God is het inject in het universeele bewustzijn. In datzelfde bewustzijn is het object de Wereld. God en Wereld kennen elkaar wederzijdsch, en zoo is dit kennen tegendeelig gericht, direct, ontrilogisch, zonder evolutie, levenloos. Dit wederzijdsche kennen mag ik toch wel kennen noemen 1° omdat het wezen van het eene tegendeel het wezen van het andere onvoorwaardelijk postuleert, zoodat bij alle tweeheid toch alle vreemdheid is uitgesloten; en 2° omdat het eene tegendeel tot het andere staat in een relatie die *bewustzijn* is. Dit kennen echter is niet het kennen van bewustzijn-zèlf, het is alleen kennen „in" bewustzijn. En het „wederzijdsche" van dit kennen zegt duidelijk, dat het geen levend kennen is. Het object kent toch zeker niet levend! In dit levenlooze kennen kent God de Wereld of „alles". Maar niet het Al. In hetzelfde levenlooze kennen kent de Wereld God als tegendeel van „alles", d.i. als „het" enkelvoudige, en „het" enkelvoudige is dan meteen „het" eenzelvige. Het „alles" is dan meteen het volkomen òneenzelvige, volkomen vervloeiënde veelheid, volkomen continuë beweging.

De relatie van God en Wereld is de Godheid, de levende Godheid of het universeele bewustzijn of het Heelal. *Het Heelal is subject,* het eene Subject, dat logisch, trilogisch, tot zelfbewustzijn komt. In dialectische gerichtheid kent het Heelal zichzelf, potentieel, actueel, of ideëel, en in die zelfkennis kent het eigen object en inject mede. Ieder bizonder subject is verbizondering van het universeele Subject, cyclische ontkenning van het universeele Subject, „geval" van het Heelal. De „erfzonde" is te begrijpen als het verbizonderde subject zelf, voor zooverre dit verkeert in de cyclische ontkenning van de Godheid. En de „wedergeboorte", de verlossing uit de erfzonde, is te begrijpen als de beleving van cyclisch herstel.

Een verbizonderd menschelijk subject, of menschelijk individu, kan tegendeelig of dialectisch gericht zijn. In tegendeelige gerichtheid is het opgenomen in het wederzijdsche kennen van God en Wereld. De Wereld zal dus in dat bewustzijn continuë beweging zijn, niets dan continuë beweging, en God „de" eenzelvige, niets anders dan het eene tegendeel van „de" beweging, de Onbewogen Beweger van alles. In deze gerichtheid is er geen evolutie naar zelfbewustzijn, of ideëel Albewustzijn, maar alleen een vermeerdering van objectieve kennis waarvan de limite „alles" is, en een toenemen van injectieve ervaring van God als de wezenlijk eenzelvige die nooit met de continuë Wereldbeweging is in te schakelen, het eenig ongewordene dat alles worden doet. In dialectische gerichtheid echter zal het menschelijke individu voortschrijden naar en in zelfbewustzijn, naar en in ideëel Albewustzijn. In de relatie van de uiterste tegendeelen, de Heelaltegendeelen als zoodanig, zijn beide gerichtheden natuurlijk één tegendeelig-dialectische gerichtheid. Wij onderscheiden de twee gerichtheden bij de Heelaltegendeelen alleen omdat wij ze beschouwen door menschelijke bewustzijnstegendeelen heen. Ook is geen menschelijk individu *uitsluitend* tegendeelig of *uitsluitend* dialectisch gericht, maar een van beide gerichtheden kan toch sterk geaccentueerd zijn, zoodat we mogen spreken van typisch tegendeelig en typisch dialectisch gerichte menschen. Waar dit verschil een klove graaft tusschen menschen, is een samendenken (een samenterugbuigen naar het eene universeele en potentieele bewustzijn) zoo goed als onmogelijk.

Gewijde wijsbegeerte legt geen nadruk op een van deze bewustzijnsoriënteeringen, maar omvat beide. Haar eigen denken is bewustzijnstrilogie, die „de" essentieele trilogie is. Trilogeerend bewustzijn is dialectisch georiënteerd, maar behoudt de tegendeelige oriënteering. Bewustzijn immers is relatie, relatie van tegendeelen, trilogeerende relatie.

Relaties, die niet bewustzijnen zijn.

Als een verbizonderde relatie bewustzijn is, dan is zij dit als verbizondering van het Heelal: dan is haar bizonder object vertegenwoordiger van de Wereld en haar bizonder inject vertegenwoordiger van God. De relatie van menschelijke ziel en menschelijk lichaam is bewustzijn, in zooverre de ziel God en het lichaam de Wereld vertegenwoordigt. Zij zijn dus, cyclisch gezien, verbindingstermen. Het verbizonderd menschelijke bewustzijn kent God door de ziel heen en kent de Wereld door het lichaam heen. Ieder bewustzijn is dus positief of negatief *universeel*, zonder universaliteit geen bewustzijn. Als het cyclisch potentieele bewustzijn zich ontkent, „medieert" het zich, bouwt het verbindingstermen, repraesentanten van God en Wereld. En in de trilogie*reeks* van bewustzijn (die *als geheel* cyclisch negatief is) hebben we weer positieve en negatieve medieering te onderscheiden als zinnelijke en zintuigelijke medieering.

Er zijn echter ook relaties, die tot de Wereld behooren. Relaties, die geen gevallen zijn van het Heelal, maar bepaaldheden in de totaliteit der Wereld, bepaaldheden dus in èèn van de twee tegendeelen van het Heelal. Die relaties zijn geen bewustzijnen, omdat zij noch positief noch negatief universeel zijn. Ik sprak daar bv. van de relatie van ziel en lichaam en noemde die relatie bewustzijn. Maar relatie van ziel en lichaam (lichaams*vorm* nu) is ook een plastiek, die niet bewustzijn is. Als plastiek is ziel-en-lichaam, eenheid en verscheidenheid van beide, een bepaaldheid in de Wereld. Die plastiek is tegendeel van het absoluut absolute, zij is schepping Gods, maar de plasti-

zeerende ziel „vertegenwoordigt" niet God in relatie tot het lichaam, en het geplastizeerde lichaam „vertegenwoordigt" niet de Wereld in relatie tot de ziel. In die plastiek is de ziel alleen vormend beginsel, en de lichaamsvorm ís vorm doordat hij het receptieve tegendeel is van de vormende ziel. Al openbaart zich ook bewustzijn „aan" onze plastiek (al openbaart zich ook, met name, de cyclische negativiteit van bewustzijn „aan" de symmetrie van onze gestalte, zie bl. 44 en vgd.), onze plastiek is toch iets anders dan bewustzijn. Iets anders, niet „het andere van". Onze plastiek en ons bewustzijn staan niet tot elkaar als het een tot het ander. Zij staan heelemaal niet „tot" elkaar. Zij zijn noch tegendeelen noch tegengestelden, maar verschillende functies van ziel en lichaam. Die twee functies doorkruisen elkaar, en zij zijn geroepen elkaar zoo te doorkruisen dat zij elkaar niet vertroebelen. Mijn cyclisch-hersteld zelfbewustzijn is des te verder gevorderd, naarmate het mijn plastiek kennen kan als een van de vele plastieken der Wereld, zonder „aanzien des persoons". Een van de vele. Ik gaf de menschelijke plastiek alleen als voorbeeld. Zij is zeker niet de eenige relatie der Wereld die niet bewustzijn is. Alle plastiek is zulke relatie, en ook zij niet alleen. Er zijn relaties onder en boven de plastiek, die niet bewustzijnen zijn. Onder de plastiek bv.: alle „kinetische" relatie. Er ìs relatie van den naar ontspanning springenden boog en den wegvliegenden pijl. Maar, al mag ik zeggen, dat pijl en boog elkaar in die relatie „kennen", wederzijdsch kennen, omdat zij in die relatie elkaar niet-vreemd zijn, zij kennen elkaar niet als bewustzijn, niet eens in bewustzijn. Boven de plastiek: de hoogste verwerkelijking van de natuur als object is de „bovenzon", die wij later zullen zien als het hoogste stadium van den grootsten partieelen cyclus, den cyclus van het zonnestelsel. De tegendeelen van de bovenzon of de herstelde zon zijn bovenplastische straling en lijning. Zij zijn, behalve medieerende bewustzijnstermen, tegendeelen in een objectrelatie. En zoo is ook hun relatie niet bewustzijn, maar bovenplastische innerlijkheid-en-uiterlijkheid, tegendeelig aan het absoluut absolute.

Maar wat moeten wij, in samenhang met deze gedachten over Wereldrelaties, zeggen van het tegendeel der Wereld? God, het

absoluut absolute, is „term" in relatie tot zijne Wereld. Maar is God-zelf ook „relatie", relatie van tegendeelen, relatie die niet bewustzijn is?

In tegendeelige gerichtheid zullen we zeggen: neen. In die gerichtheid is God „de" eenzelvige, „de" enkelvoudige, Onbewogen Beweger van „alles". Maar in dialectische gerichtheid is God niet enkelvoudig, niet eenzelvig, evenmin als in die gerichtheid de Wereld volkomen veelvoudig is, volkomen òneenzelvig, volkomen continuë beweging. In dialectische gerichtheid zien we Wereld*relaties*, relatieve relaties die contigu in elkaar overgaan. In die gerichtheid kennen we God dus ook als tegendeel van relatieve en contigu overgankelijke relaties, namelijk als absoluut absolute relatie in absoluut absoluut onoverganklijke statiek. Zeker, ook nu blijft God de ééne, als tegendeel van de veelheid die zijne Wereld is. Maar hij is nu eenheid van tegendeelen, absoluut absoluut èn verscheiden èn een. Gods tegendeelen staan tot elkaar als innerlijk en uiterlijk, als creatief en receptief, *maar* in absoluut absoluten zin. In dezen zin is innerlijk en uiterlijk, creatief en receptief, zeker onvergelijkbaar met relatief innerlijk, relatief uiterlijk, relatief creatief, relatief receptief. Maar toch mag ik Gods eene tegendeel innerlijk en creatief noemen, omdat het innerlijkheid en creativiteit in „alles" postuleert. En ik mag Gods andere tegendeel uiterlijk en receptief noemen, omdat het uiterlijkheid en receptiviteit in „alles" postuleert. De twee tegendeelen Gods staan *tot elkaar* als innerlijk en uiterlijk of creatief en receptief, maar *in relatie tot de Wereld* is hun relatie absoluut absoluut innerlijk of creatief.

Onderscheid dus drieërlei relatie: 1° Wereldrelatie, die relatieve relatie is en niet bewustzijn, 2° Godsrelatie, die absoluut absoluut is en ook niet bewustzijn, 3° God-Wereldrelatie, die universeel is en wèl bewustzijn. De God-Wereldrelatie expliceert zich om tot universeel zelfbewustzijn te komen, logisch na cyclische ontkenning. We zijn even geneigd, de cyclische ontkenning (en vooral de vele trilogische reeksontkenningen, die zij omvat) „relatief" te noemen. Maar dat is een vergissing. Ontkenning van *universeele* relatie is evenmin absoluut of relatief als de *universeele* relatie in positief stadium. Ontkenning van universeele relatie is „verbizonderde" uni-

verseele relatie. Zij is geval van God-èn-Wereld, geval van het Heelal. zij is verbizonderd *bewustzijn*.

„Moeilijk" zijn deze redeneeringen alleen voor zoover wij nog niet voldoende geoefend zijn in het denken in relatie en in oppositie. Niets is werkelijk „opzichzelf", wat werkelijk is ís werkelijk *in relatie* tot zijn tegendeel of *als relatie*. En *als* relatie is het ook weer niet werkelijk „opzichzelf" maar in trilogische explicatie, dus *in stadiale oppositie*. Als we eenzijdig tegendeelig gericht zijn (dus met uitsluiting van dialectische gerichtheid), zullen we, als we consequent zijn, de universeele relatie moeten zien als werkelijkheid opzichzelf. Als we eenzijdig dialectisch gericht zijn (dus met uitsluiting van tegendeelige gerichtheid, zoodat we alleen „accidenteel" trilogeeren), zullen we, als we consequent zijn, het cyclische proces moeten zien als werkelijkheid opzichzelf. Maar gewijde wijsbegeerte is noch eenzijdig tegendeelig noch eenzijdig dialectisch gericht, zij erkent waarheid in beide gerichtheden. Haar eigen waarheid echter omvat beide gerichtheden in-eenen. Haar universeele cyclus is immers universeele èn „essentieele" trilogie. Haar Heelalwerkelijkheid is relatie, zeker, maar een relatie die àls relatie trilogeert. Zoo is dus voor gewijde wijsbegeerte inderdaad nièts werkelijk opzichzelf, al haar denken is denken in relatie en in oppositie. Dat we in dit denken niet zonder oefening thuis raken, geef ik gaarne toe. Maar wat den mensch belet „niets werkelijk opzichzelf" te denken, is voor een groot deel niet een denkmoeilijkheid, het is een emotioneele tegenstand. Over dien tegenstand spreken we later.

Wij keeren nu terug naar de absoluut absolute tegendeelen. De tegendeelen Gods kunnen gezegd worden, niet alleen in auditieve woorden maar ook, en wel heel exact, in een visueele figuur. Die figuur ontstaat door de „decentratie" van het cirkelvlak. In het cirkelvlak is, zooals we gezien hebben, maar èèn relativiteit, namelijk de relatieve grootheid van den straal, die noodzakelijk correspondeert met de relatieve grootheid van de lijn. Deze eene en eenige relativiteit is de omgebogenheid van de cirkellijning, en zij is gefundeerd in het centrum, het vaste punt van waaruit de meetbaarheid van het cirkelvlak te denken is. Door „decentratie" werpt dus het cirkelvlak zijn

eene en eenige relativiteit af, het wordt „geopend" tot een absoluut absolute lijn en een absoluut absoluten straal:

Ziehier, visueel gezegd, de absoluut absolute relatie. Ziehier de figuratie van absoluut absolute duïteit. Het is zeker niet noodig u nog te doen opmerken, dat de geteekende figuur niet is de exacte ideale figuur, waarin waarlijk de absoluut absolute relatie wordt gezegd. De ideale figuur heeft geen exclusieve richting, een geteekende figuur kan daar niet buiten, de ideale figuur heeft geen exclusieve afmeting, bij een geteekende figuur moet ik bepaalde afmetingen kiezen met uitsluiting van andere. De geteekende figuur is maar een indicatie (toch, mèt het verklarende woord een heel heldere indicatie) van de ideale figuur: de ideale voorstelling, die, in uiterste bepaaldheid, niets anders is dan het haaksche, dat al voluit aanwezig is in het afmetinglooze punt, waarin absoluut absolute lijn en absoluut absolute straal één zijn èn verscheiden.

De wijsgeerige bedenkingen die tegen deze Taufiguur gemaakt worden, opponeeren niet zoozeer tegen deze figuur als zoodanig, als wel tegen alle visueele wijsgeerige begripszegging. Ik zie in den afkeer van gangbare wijsbegeerte tegen visualiteit een overblijfsel van protestantsch vooroordeel, dat de Waarheid alleen hooren wil in „Het Woord". Terecht spreekt gewijde wijsbegeerte niet alleen auditief maar ook visueel. Het menschelijke denken heft immers de hoogere zinnen, gehoor èn gezicht, op tot edeler staat. Als een mensch uitsluitend auditief denkt en spreekt, denkt en spreekt niet een „heel" mensch, een mensch die in wezenlijken zin „katholiek" is. En als een mensch uitsluitend visueel denkt en spreekt, denkt en spreekt alweer niet een heel mensch, een wezenlijk katholiek mensch.

Zooals een priester in de roomsch-katholieke Kerk een woordformule uitspreekt en een zichtbaar symbool toont en in woord èn zichtbaar symbool het sacrament voltooit, zoo moet ook de gewijde wijsbegeerte (die wezenlijk katholiek is, afgezien van alle kerkelijke collectiviteit) spreken van heelen mensch tot heelen mensch: auditief èn visueel. Ook waar zij geen figuren teekent, doet zij een beroep op het visueele, evengoed als op het auditieve—zonder visueele voorstellingen is zij niet „heel". Overigens, de menschelijke dendenkterminologie kan visueele woorden beslist niet missen. Woorden als inzicht, overzicht, helder begrip, scherp intellect, zijn ontegenzeggelijk visueel. En de etymologen zeggen ons, dat *wet*en samenhangt met het Latijnsche *vid*ere, dat zien beteekent. Als gij tegenwerpt, dat de gewijde wijsbegeerte streeft naar cyclisch hersteld bewustzijn dat noch auditief noch visueel zijn mag, dan antwoord ik: Ja zeker, het cyclisch herstelde bewustzijn als zoodanig is noch auditief noch visueel. Dat neemt echter niet weg, dat in hersteld bewustzijn het stadium van gesteldheid en ook het stadium van ontkenning behouden blijft. Ook in cyclisch herstel zijn zinnelijk en zintuigelijk bewustzijn niet eenvoudigweg „uitgedoofd". Zinnelijk en zintuigelijk leven vinden hun hoogste verwerkelijking, hun waarheid, terwijl zij sterven zonder dood te gaan, sterven in het universeele bewustzijn. Daarom projecteert zich de menschelijke communie met het universeele ook op de wijze van „beeldspraak", die niets anders is dan zich universalizeerende zinnelijkheid en zintuigelijkheid. Ja, er is *ware* beeldspraak, en wie alle beeldspraak wil verbannen uit wetenschappelijk werk (wat hem niet lukken zal!) wil meteen alle wijsgeerige explicatie naar herstelde universaliteit verbannen, alle waarheid in strikten zin. Zuiver wijsgeerig denken kijkt ook niet minachtend neer op beeldspraak, visueele of auditieve, die aan methode nog niet toe is. Maar zoodra zij een wel nog ondoordacht maar goedgevoeld symbool gemoet, zal zij het methodisch verhelderen. Dat deden wij met het dogma der Triniteit, toen wij de drie goddelijke „personen" doordachten tot drie cyclische stadiën van universeel bewustzijn. Dat deden wij zooeven ook met het religieuze kruissymbool. De visueele zegging van de absoluut absolute relatie in de Taufiguur is al, ondoordacht, aanwezig in het aloude kruissymbool. Het *wezen* van dit

symbool ontdekken wij door alle christelijke realistiek heen en door alle romantiek heen die de Egyptische Taufiguur nog omnevelt: het wezen van dit symbool is het rechthoekige, het absoluut vrij rechthoekige, zonder bepaalde maat van figuurtrekken, zonder richting. Zoo „figureert" dit symbool: opgeheven begrenzing, opgeheven tot absoluut absolute openheid.

Over waarheid.

Het woord waarheid geeft aanleiding tot schromelijke verwarring, omdat het zooveel beteekenissen heeft. Wij kunnen echter alle beteekenissen ordelijk samenvatten onder de volgende hoofden en hoofdjes:

I. In *vulgaire* beteekenis is waarheid niets anders dan registratieve overeenkomst tusschen wat voorstelt en wat voorgesteld wordt. Zoo is een verhaal waar, als het feiten mededeelt die inderdaad gebeurden en zooals zij gebeurden. Zoo is een geteekende afbeelding waar, als zij overeenkomt met het model. Als iets geen bedriegelijken schijn vertoont maar zich geeft zooals het inderdaad is, is het ook waar in deze beteekenis. We noemen het dan „echt" of „waarachtig". Bij een echte parel bv. zeggen we: er is overeenkomst tusschen schijn en zijn.

II. Waarheid in *wijsgeerigen* zin:

1) Zij, die het inject niet kennen, zien wijsgeerige waarheid als overeenkomst tusschen subject en object, en dikwijls zien zij dan de hoogste wijsgeerige waarheid als „identiteit" van subject en object.

2) Voor ons, die het inject kennen en erkennen, is wijsgeerige waarheid voortreffelijkheid van de relatie van inject en object, voortreffelijkheid van het bewustzijn zelf. Bewustzijn zullen wij des te meer „waarheid" noemen, naarmate het vordert of gevorderd is naar en in cyclisch herstel, dat een essentieel herstel is na een essentieele ontkenning. Omdat voor gewijde wijsbegeerte waarheid *relatie*

is, relatie van onvergelijkbare tegendeelen, zal zij waarheid zeker niet definieeren als „overeenkomst". Zij definieert: *waarheid is vordering of gevorderdheid van bewustzijn naar en in universeel zelfbewustzijn.* „Naar" en „in". Bewustzijn vordert naar cyclisch herstel, essentieel trilogeerende. Bewustzijn vordert in cyclisch herstel doordat het, reeds cyclisch hersteld, continu meer en meer toeneemt in klare omvatting.

3) Waarheid als bewustzijn is waarheid als relatie, relatie van twee relatietermen, totale waarheid. Deze totale waarheid hangt ten nauwste samen met *terminatieve* waarheid, die we te onderscheiden hebben als *object*waarheid en *inject*waarheid.

a) *Object*waarheid. Deze is het object zelf, naarmate de objectuiterlijkheid meer wordt gezien als veruiterlijking van innerlijkheid. Objectwaarheid is dus „diaphaniteit" van het object. Objectwaarheid is hetzelfde als objectschoonheid. Schoonheid echter in strikten zin, waarin het schoone niet is wat aangenaam aandoet, maar wat verschijnt als adaequaat veruiterlijkte innerlijkheid. Hoe schooner in dezen strikten zin een object wordt aanschouwd, des te meer wordt het aanschouwd als objectheelheid, als een object dus waarin de heele Wereld aanwezig is.

b) *Inject*waarheid. Deze is het inject zelf, naarmate het zich intenser doet beleven als het ééne Inject. Een mensch is des te meer injectief waar, naarmate hij in zijn beleven meer de aparte ziel te buiten gaat om God te ervaren, die zich in de ziel vertegenwoordigt.

In de *volle* waarheid ligt natuurlijk geen accent, noch op object noch op inject. Wordt het object geaccentueerd in eenzijdige objectwaarheid, dan is de mensch een „aestheet". Wordt het inject geaccentueerd in eenzijdige injectwaarheid, dan is de mensch een de uiterlijkheid ontvluchtende kluizenaarsnatuur, een asceet die in schoonheid een verwerpelijke verlokking ziet.

III. Waarheid in wijsgeerigen zin is definitief of niet-definitief.

Niet-definitief is zij, zoolang zij nog trilogisch, dus met verklaringsbedoeling, te ontkennen is.

Definitief is zij, als zij niet meer trilogisch te ontkennen is.

Definitieve waarheid is verder nog te onderscheiden in voltooid-definitieve en onvoltooid-definitieve waarheid.

Voltooid-definitieve waarheid is niet alleen onontkenbaar, maar ook gecentreerd als logoisch bewustzijn, als opperst-diaphaan gemedieerd en projectloos bewustzijn.

Onvoltooid-definitieve waarheid is wel onontkenbaar, maar nog niet als Logos zelf gecentreerd.

Op deze onderscheidingen moeten we nog vaak terugkomen. Hier worden ze alleen even aangeteekend.

Volmaakt is waarheid nooit of nimmer, ook niet als logoische waarheid. Volmaakte waarheid zou levenlooze waarheid, géén waarheid zijn.

IV. Waarheid is nog te onderscheiden in primaire en secundaire waarheid.

Primaire waarheid bespraken we al. Secundaire waarheid is waarheidswaarde van al die objecten, zoo visueele als auditieve, waardoor contact van bewustzijn met bewustzijn wordt gesloten of versterkt. Wij zullen al die eigenaardige objecten *projecten* noemen. Zij functioneeren verschillend, zij kunnen substituties zijn, teekens, ook veruiterlijkingen, zij kunnen aandachtwekkend zijn of aandachtprikkelend of aandachtrichtend, maar universeel gezien hebben ze de eene eigen bedoeling: contact van bewustzijn met bewustzijn. Begrippen, verstandsbegrippen of redebegrippen, zijn o.m. substituties. Woorden zijn, voor zooverre zij arbitrair zijn, substituties van substituties of teekens. Figuurvoorstellingen zijn Wereldsubstituties en begripsveruiterlijkingen. Emoties wekken, prikkelen, richten de aandacht. Die functies zijn niet scherp te isoleeren, zij gaan min-of-meer in elkaar over. Al die functies hebben overigens één teleologischen zin: contact van bewustzijn met bewustzijn. Daarom hebben alle projecten ook een heel eigen voorloopig karakter. Naarmate contact van bewustzijn met bewustzijn reeds aanwezig is, worden zij als projecten overbodig; zij worden dan opgenomen in de termen van bewustzijn zelf, en hun waarheid wordt primaire waarheid. In den gewonen „omgang" al hebben menschen des te minder woorden noodig, naarmate hun bewustzijnscontact „gemakkelijker" is.

Ik zeide zooeven, dat projecten ook functioneeren als „substituties". Begrippen zijn substituties. *Object*substituties, geen *inject*-substituties. Een substitutie is uiteraard een *object*, dat in de plaats

treedt van een ander *object*. Een project, dat een object substitueert, is altijd meteen injectveruiterlijking, maar nooit injectsubstitutie. Het algemeen verstandsbegrip „boom" bv. substitueert alle boomen en veruiterlijkt meteen onze ziel, en, door onze ziel heen, God zelf. Een redebegrip, een absoluteitsbegrip, is qualitatief doorzichtiger veruiterlijking dan een algemeen verstandsbegrip. Maar *objects*ubstitutie is het toch meteen. Wij komen straks hierop terug, sprekende over de waarheid van ons Godsbegrip.

Onderscheid wel substitutie en medium. Een substitutie is een project, en als zoodanig een object, dat gekend wordt. Het bewustzijn kent echter niet zijn medium, juist in zooverre dit medium medium is, maar het kent *door zijn medium heen*. Het medium is geen project in bewustzijn, maar term van bewustzijn, al is het dan ook maar een middenterm, een verbindingsterm, waardoorheen de eigenlijke term gekend wordt. Wij aanschouwen bv. al wat wij aanschouwen door ons lichaam heen als objectief medium. Maar juist in zooverre het lichaam medium is (en niet plastisch object) aanschouwen we niet ons lichaam zelf.

Cyclisch hersteld bewustzijn lééft en is daarom nooit volmaakt. Als definitieve maar nog niet voltooid cyclische waarheid is het niet alleen gemedieerd, maar heeft het ook nog inhoud, projecten. In opperste, logoische voltooiïng is het ook nog gemedieerd in levende, zich steeds vervolmakende medieering, maar het heeft dan geen projecten meer. Omdat het niet zijn medium kent maar kent door zijn medium heen, sluit de medieering de diaphaniteit niet uit. Een project zou dat wèl doen, omdat substitueerend project en gesubstitueerd object *twee* objecten zijn. Dààrom is het logoische bewustzijn vrij van projecten. Ook Logosvoorafbeeldend hersteld bewustzijn is tot op zekere hoogte diaphaan, diaphaan namelijk in oppositie tot zijn vooronderstelde ontkenning. Maar het is niet diaphaan in oppersten zin. Het heeft nog altijd projecten noodig, wil het zich aan een ander bewustzijn openbaren, èn het is nog niet verheven boven dialectische deining.

Bij de waarheidswaardeering van projecten mogen we nooit vergeten, dat de secundaire waarheidswaarde van een project geschat moet worden in de orde van de primaire waarheid, waarin het

thuis hoort. Projecten, die hooren bij vulgaire waarheid, zijn waar of onwaar al naar gelang zij overeenstemming bevorderen of tegenhouden tusschen wat voorstelt en wat voorgesteld wordt. Met waarheid in wijsgeerigen zin hebben zij niet van doen. Als een getuige voor de rechtbank iets verhaalt, zijn zijn woorden waar of onwaar, al naar gelang zij den rechter helpen, zich een voorstelling te vormen die overeenstemt met een gebeurtenis. Dit geldt ook voor „deskundige" getuigen. Deskundige getuigen kunnen zelfs liegen door wijsgeerige waarheid in hun toelichtingen te mengen. Daarentegen is er bij projecten, die in de orde van wijsgeerige waarheid thuis hooren, van zulke „overeenstemming" geen spoortje te zoeken, als wij hun wijsgeerige waarheid schatten. Wijsgeerige projecten zijn waar al naar gelang zij de klaarheid bevorderen van relatie van bewustzijnstegendeelen, onvergelijkbare bewustzijnstegendeelen. Naarmate zij die klaarheid bevorderen zijn zij waar, en bevorderen zij meteen klaarheid van de tegendeelen der Wereld en van de tegendeelen van God.

Wanneer bv. is mijn Godsbegrip *waar?* Als mijn Godsbegrip met God „overeenstemt"? Onzin. God, als het absoluut absolute, stemt overeen met niets ter Wereld, ook niet met mijn begrip. Neen, mijn Godsbegrip is waar, naarmate het „klaar" tegendeel is van God, en ik projecteer dat begrip juist met de bedoeling, dat het het klaarste tegendeel van God zij, het allerklaarste „ter Wereld". Mijn Godsbegrip is waar als klare veruiterlijking Gods zonder eenige „gelijkenis".

Mijn Godsbegrip is een bepaling van mijn ziel-en-lichaam als plastiek, als object, en het is de eigen bestaansreden van dit begrip „toonbeeld" te zijn van de Wereld als Gods tegendeel. De Taufiguur, visueele zegging van het Godsbegrip is, behalve logische „opening" van den cirkel, uiterste styleering van de groote trekken der menschelijke gestalte, die zich, met uitgebreide armen, te aanschouwen geeft als symbool van totaliteit, symbool van de heele Wereld. Als iemand zegt, dat de mensch het absoluut absolute nooit begrijpen kan, omdat alle menschelijk begrip relatief is en dus geen overeenkomst kan hebben met het absoluut absolute, dan weet hij nog niets van relatie en onvergelijkbare relatietermen, die juist in hun onvergelijkbaarheid één zijn. Maar — hebben wij niet gezegd, dat een

begrip „substitutie" is? Substitueert het Godsbegrip God? Zeker, een begrip ìs substitutie. Maar daarom substitueert het Godsbegrip God nog niet. Een Godsbegrip substitueert de Wereld *in relatie tot God*. Substitueert de Wereld zóó, dat ik in dat begrip, als Gods tegendeel, God begrippelijk ken. Substitueert de Wereld zóó, dat ik dat begrip redelijk aanschouw als klaarder veruiterlijking van God dan welke andere bepaaldheid der Wereld ook. Analogie: Als een portret goed geteekend is, is het een veruiterlijking van een menschenziel, klaarder veruiterlijking dan het in de natuur „gegeven" lichaam van diezelfde menschenziel. Zoo ook mijn Godsbegrip. Als het goed gedacht is, ken ik het als veruiterlijking Gods, klaarder veruiterlijking dan welke „gegeven" Wereldbepaaldheid ook. De tot op zekere hoogte afgesproken woorden waarmee ik mijn Godsbegrip aanduid (het woord „God" zelf, „het absoluut absolute" enz.) substitueeren weer mijn Godsbegrip, zij zijn dus substituties van substitutie (of „teekens") en zij zijn „waar" naarmate zij door hun substitutie-in-de-tweede-macht mijn begrip helpen *klaar* begrip te worden. De Tauvoorstelling „substitueert" het Godsbegrip echter niet, maar zij is er een veruiterlijking van, pure veruiterlijking. Een substitutie is wel niet heelemààl vreemd aan veruiterlijking, maar als substitutie is het woord toch alleen afgesproken begripsvervanging, niet begripsverschijning. De Tauvoorstelling echter is „verschijning" van het Godsbegrip, omdat in haar niet de minste afspraak is. De Taufiguur is een-en-al logische constructie, die zoo moet zijn en niet anders zijn kan. Zoo is een figuur in strikten zin, zoo is zij in de gewijde wijsbegeerte. Daar is zij dus wel te onderscheiden van een „grafische voorstelling", bv. in de natuurkunde. Een grafische voorstelling is ook weer afspraak, zij gaat het woord niet te boven, maar is alleen verkorting en vereenvoudiging van woordzegging. De figuur gaat wèl het woord te boven, omdat zij vrij is van alle afspraak, dè groote moeilijkheid van het woord als denkproject. De figuur is de visueele zegging van een absoluteitsbegrip, die door haar logisch „zoo moeten en niet anders" veel en veel klaarder zegging is dan de auditieve woordzegging. Wij beginnen te denken in woorden, waarin ons bewustzijn tot klaarheid zich opworstelt, en ook als we aan de figuur toe zijn hebben we om te beginnen nog woorden

noodig, toelichtende woorden. Maar plotseling wordt ons de figuur zoo volkomen klaar, dat alle woorden mogen zwijgen. En dan laten we ook de geteekende figuur los, en zien helder de visueele begripvoorstelling, naakt-alleen. Eerst dan weten we. Maar ook dit weten is onze hoogste bewustzijnsverwerkelijking nog niet. Want een begrip, ook het allerklaarste, is en blijft een project, een voorloopigheid. Eens heeft ook die laatste voorloopigheid afgedaan. Object in cyclisch hersteld bewustzijn is *ten slotte*, namelijk in *voltooid* cyclisch herstel, in logoisch bewustzijn, „de" Wereld zelve, die dan in àl haar bepaaldheid klaar wordt aanschouwd, en waarin God als der Wereld tegendeel klaar en vrij van alle begrip wordt ervaren.

Dat wij bij het denken de woorden zoo broodnoodig hebben, ligt niet maar aan de een of andere historische toevalligheid, het ligt ten diepste aan den aard van het denken zelf. Wij beginnen te denken in verstandsbegrippen, eerst bij gevorderd denken zijn we aan redebegrippen toe, die absoluteitsbegrippen zijn. Verstandsbegrippen substitueeren algemeenheden, soorten en groepen, en woorden zijn juist uiteraard collectief, zij zijn uiteraard aanduidingen van algemeenheden. Woorden zijn als zoodanig geen eigennamen, en als we een gearticuleerden klank tot eigennaam maken, is hij vooreerst toch maar eigennaam-bij-afspraak, en verder substitueert hij toch maar een individueele bepaaldheid, en zegt niets absoluuts. Eerst als we lang bij algemeenheidsbegrippen en dus ook bij woorden verwijld hebben, zijn we aan absoluteitsbegrippen toe. Die absoluteitsbegrippen, en die begrippen alleen, kunnen „gefigureerd" worden. Overigens, zoodra we een woord gebruiken om een absoluteitsbegrip aan te duiden, begint die visueele figureering, hoe vaag ook, al aan te komen. Het woord „zijn" bv. beteekent, als auditief woord alleen, het algemeene zijn in algemeene tegenstelling tot het niet-zijn. Van al wat niet niet-is kan ik, heel in het algemeen, zeggen dat het is. Maar ik kan het woord „zijn" ook gebruiken om het absoluut absolute te zeggen. Als ik bv. zeg: het Heelal is relatie van zijn en worden, dan duid ik met dat woord het absoluut absolute aan. En ik mag dit niet doen, tenzij die ongemeene beteekenis duidelijk blijkt, bv. door het zinsverband of doordat ik het woord schrijf met een hoofdletter. Maar zoodra ik het woord „zijn" ondubbelzinnig

in dien ongemeenen wijsgeerigen zin gebruik, gaat het eigen auditieven aard te buiten, en het visueele begint op te doemen. Ik zie wel niet onmiddellijk de scherpe figureering van de Tau, maar ik zie toch het „strakke", ik zie toch het zijn als het tegendeel van het vlietende worden. In dit verband wil ik even wijzen op ons onvertaalbaar Nederlandsche woord „volstrekt". Dit woord roept al heel nadrukkelijk de visie van het strakke op. In de Taufiguur verschijnt volle gestrektheid, en aan het woord volstrekt zien wij die gestrektheid al vanzelf aankomen. Ik vermeed dit woord zorgvuldig, omdat het te Nederlandsch is in een wijsgeerig werk, dat vooral niet te nationaal mag spreken. Maar even toch aandacht voor ons „teekenende" woord volstrekt!

In gevorderd gewijd-wijsgeerig denken blijken de absoluteitsbegrippen, die tevens natuurverklarende waarden zijn, aaneengesloten in een logischen, statischen bouw. Behalve het Godsbegrip zijn dit nog zes redebegrippen, die het absolute, het relatief absolute nu, substitueeren. Substitueeren als supreme Wereldobjecten, natuurwetten in gewijd-wijsgeerigen zin. Die zes begrippen worden exact gefigureerd in constructief en trilogisch samenhangende figuren, die, als geheel, de „kosmische" constructie zijn. Zij zeggen visueel de zes natuurwetten, natuurwetten in trilogischen samenhang, waarop wij in het derde deel van dit werk terugkomen. Als alle woorden overbodig zijn geworden, blijven deze figuren nog over, en als ook de geteekende figuren overbodig zijn, blijven, althans in ons menschelijk denken op aarde, nog de pure figuurvoorstellingen over. Zij verhelderen dan de natuur tot doorzichtige aanschouwbaarheid als relativeering van den Kosmos, tot doorschouwbaarheid als trilogisch geordend tegendeel van eveneens trilogisch geordende kosmische machten.

Ik noemde ook de emoties als projecten. En inderdaad, een emotie is niet bewustzijn-zelf maar bewustzijnsinhoud, bewustzijnsproject. Hoe meer wij immers voortschrijden op den trilogischen weg naar supreme waarheid, des te zuiverder kunnen wij onze emoties kennen als intramentale objecten, die onze bewustzijnsontwikkeling kunnen bevorderen maar ook haar kunnen tegenhouden, en dus secundair

waar en secundair onwaar kunnen zijn. Wij kunnen onze emoties kennen zooals wij onze begrippen kunnen kennen: als objecten met eigen bedoeling, als „projecten". Zij zijn evenals onze begrippen „intramentaal" in dezen zin, dat zij de eigen bedoeling hebben, contact te sluiten tusschen bewustzijn en bewustzijn en zoodoende de evolutie naar bewustzijnsklaarheid te bevorderen. Zeker, ieder afzonderlijk object, bv. een boom, is alleen werkelijk, en wel voorbijgaand werkelijk, in bewustzijn en is dus *in wijderen zin* intramentaal. Maar ieder object heeft toch niet de eigen bedoeling van een project, die ook de eigen voorloopigheid is van een project. Een project is te vergelijken met de hulplijnen, die een teekenaar maakt bij een schets. Ook die schets is voorloopig, maar de hulplijnen zijn een *hulp*voorloopigheid. Het is de taak van psychologie en psychiatrie, de onderlinge beïnvloeding van menschelijke plastiek, menschelijke begrippen en menschelijke emoties nauwkeurig te beschrijven. Maar dat die beïnvloeding er is, heeft een wijsgeerige reden: er is onderlinge samenhang van àlle objecten, en buitendien zijn individueele plastiek en individueele bewustzijnsinhouden bij hetzelfde individu één individueel geheel van Wereldbepaaldheden.

De woorden waarmee we emoties aanduiden zijn vaak zeer dubbelzinnig. Het woord „gevoel" bv. kàn beteekenen emotie in het algemeen. Maar het kan ook bewustzijn zèlf beteekenen, voor zooverre dit nog niet scherp kent maar nog verwijlt bij vage gesteldheid. Als ik bv. zeg, dat het kunstenaarsbewustzijn begint met schoonheidsgevoel om dit in de techniek te ontkennen en het te herstellen tot scherp schoonheidskennen, dan beteekent gevoel niet emotie, maar voelen, d.i. voelend en nog niet wetend, vaag stellend bewustzijn. Als ik zeg, dat de universeele relatie der Heelaltegendeelen ook „liefde" heeten mag, dan beteekent liefde zeker niet emotie, maar bewustzijn zelf als grond van alle beminnen. Andere emotieaanduidende woorden zijn weer niet zoo dubbelzinnig, althans niet zoo verwarrend dubbelzinnig. Het woord „toorn" bv. zullen we niet licht gebruiken in den zin van bewustzijn zelf, het „geeft" zich als aanduiding van emotie, „inhoud" van bewustzijn. Voor zooverre een schrijver schrijven kan en een lezer kan lezen, zal gewoonlijk uit het zinsverband wel blijken, in welke beteekenis zulk een woord gebruikt

wordt. En verder zijn er adjectiva, die alle dubbelzinnigheid wegnemen. Als ik bv. spreek van „begeleidend" gevoel, is het heel duidelijk, dat ik daarmee emotie wil zeggen als inhoud van bewustzijn en niet bewustzijn zelf. Het zou pedant zijn, in de gewone omgangstaal op dit verschil nadruk te leggen. Maar wijsgeerig moeten wij weten en zeggen, dat bewustzijn-zelf iets anders is dan emotie, die bewustzijns*inhoud* is.

Emoties functioneeren heel anders dan begrippen. Begrippen zijn objectsubstituties en zielveruiterlijkingen, emoties substitueeren niet en veruiterlijken niet, zij wekken en prikkelen en richten aandacht. Zij zijn waar of onwaar, al naar gelang zij de aandacht universalizeeren of in individualiteit vasthouden. Anders gezegd: naarmate zij bewustzijn openen voor cyclisch herstel of bewustzijn beperkt houden in cyclische ontkenning.

Het is nu niet noodig, vele emoties in haar eigen aard te belichten. Maar wel moeten wij de twee polen kennen van emotioneele waarheid en onwaarheid. Alle emotioneele waarheid is geconcentreerd als „verwondering", alle emotioneele onwaarheid is geconcentreerd als „angst".

Angst. Wat met angst psychologisch of neurologisch of hoe dan ook „samenhangt", heeft empirische vakwetenschap op te sporen en te onderzoeken. Wij vragen nu, wijsgeerig, naar het *wezen* van angst.

De angst is de geweldigste emotioneele tegenstand op den weg naar waarheid. Dit weet ieder, die niet geheel van menschenkennis verstoken is. Dit weten we zonder psychologische wetenschap, zooals we kunnen loopen zonder anatomische en physiologische wetenschap en zooals we kunnen zien zonder de leer der optiek. Wijsgeerig echter weten wij buitendien, dat het universeele bewustzijn dien angsttegenstand *wil*. Die tegenstand heeft *teleologischen* zin, hij is noodig in menschelijk-cyclische bewustzijnsontkenning. Het universeele bewustzijn wil de tegenstandsemotie in het menschelijke bewustzijn om de menschelijke bewustzijnsontkenning in stand te houden totdat zij rijp is voor cyclisch herstel. Zoo heeft ook de onware emotie haar ware situeering in den cyclischen tocht naar waarheid. Deze

verklaring van angst is door en door teleologisch, maar het wezen van welke emotie ook is alleen teleologisch te doorzien. Als wij eenmaal den universeelen cyclus kennen in zijn teleologisch proces, en den angst hebben blootgelegd als „de" tegenstandsemotie in de ontwikkeling naar waarheid, dan wordt het wezen van angst, het teleologische wezen, zonneklaar. De vraag waar*voor* de mensch bang is wordt dan een bijkomstige vraag. Overigens, angst en voorstelling van dreigend gevaar gaan niet onverbrekelijk samen. We kunnen wel degelijk bang zijn zonder dat we gevaar zien of vermoeden. Dat beseffen wetenschappelijke psychiatrie en ongeleerde menschenkennis beide. Er is angst, angst „tout pur", zonder gevaar. De wezenlijke vraag, de vraag naar het wezen van angst, is niet de vraag waar*voor* maar waar*toe* we bang zijn. Welnu, de angst wordt in diepste diepte opgeroepen door het universeele bewustzijn, *opdat*, opdat de menschelijk-cyclische ontkenning in stand gehouden worde, totdat logische rijpheid gekomen is om tot cyclisch herstel over te gaan. Zoo is angst dus volkomen identiek met „gehechtheid" aan cyclische negativiteit van bewustzijn, gehechtheid als emotie, krampachtige gehechtheid. De angst is de emotie, die ons vastklemt aan een bewustzijnsontkenning, ons ertoe aanzet haar te laten duren, duren zooals zij is. Alleen schijnbaar kan de angst tot verandering prikkelen. Doordat we namelijk al heel gauw de onvermijdelijkheid van verandering inzien, laat onze angst wel verandering toe, maar zoo dat die verandering toch weer bestendiging is. Het verlangen naar moederschap bv. is vaak in-den-grond angstgehechtheid aan het organische leven, dat de vrouw dan wil bestendigen in haar kind, verduurzaming van eigen, eigen organisch leven.

Angst is, diep teleologisch gezien, afkeer om op te gaan in cyclisch hersteld bewustzijn, afkeer om naar cyclisch hersteld bewustzijn te sterven, terwijl wij toch diep-in voelen, dat wij daarheen sterven, iedere seconde.

Als dadelijk gegeven verschijnt de angst het duidelijkst als physiologische doodsangst. Maar hiermee is in de verste verte niet gezegd, dat alle angst te reduceeren zou zijn tot physiologischen doodsangst. Neen, er is sterven dat alle physiologisch doodgaan te boven gaat, en daarom is er ook een angst-in-sterven boven alle

physiologisch leven en allen physiologischen dood. Buiten alle physiologische doodsbenauwing om kan de mensch zich angstig vastklampen aan dierbare duurzaamheid, om in Godsnaam niet weg te drijven naar cyclisch herstelde waarheid. Ik raakte eenige bladzijden geleden (bl. 81) aan den emotioneelen tegenstand bij het gewijd-wijsgeerige denken. Hier is die emotioneele tegenstand: de *denk*angst. Zoodra het denken over ons komt dat methodisch *relatie*-denken is, duikt een zweefgevoel in ons op, niet ongelijk aan het zweefgevoel dat we in onze droomen hebben. Wie denkt in relatie, relatie die in eigen wezen de dialectische deining meebrengt van relatie tot relatie, wie dus niets werkelijk vindt „opzichzelf", verliest alle denk*standpunt*, alle denk„vastigheid". Daarom moet het relatiedenken een gevoel meebrengen van „zweven". Het zweefgevoel in onze droomen kan angstgevoel zijn, maar ook een heerlijk bevrijdingsgevoel. Zoo is het ook met het zweefgevoel bij het relatiedenken. Het kan angst zijn, maar ook een gevoel van bevrijding: Goddank, ik ben van mijn stàndpunt af. Maar om te beginnen is het angst. „Niets werkelijk opzichzelf, *ik ook niet*" .... de mensch schrikt terug, gaat stevig op zijn standpunt staan en zoekt naar intellectueele bestendiging van zijn lieve standpunt. Beschamend hoeft dat gevoel niet te zijn, heel grooten hebben het gehad, en wij moeten er zelfs doorheen, willen we in het relatiedenken een standpuntloos denken vinden, dat tòch scherpe bepaaldheden doet kennen, *zeker* als het geworden is in zijn nieuwe evenwicht. Een hersteld evenwicht, heel wat levender dan het gestelde evenwicht van het nu overwonnen standpunt. Er zijn allerlei manieren om een denkstandpunt intellectueel te bestendigen. In wezen zijn ze alle dogmatizeeringen, zoo kerkelijke als onkerkelijke of antikerkelijke. Wie zijn standpunt niet verlaten wil, zoekt een waarheid „als een rots". Zulk een waarheid is inderdaad voor de meeste menschen een cyclisch goede .... waarheidsontkenning. Laten zij er voorloopig niet ongerust over worden, dat de „vaste grond" dien zij onder de voeten hebben .... de zwevende aarde is.

Verwondering. De uiterste tegenpool van angst is niet „moed". Moed is de tegenpool van vrees. Zooals vrees aanzet tot het afwijzen

van risico, zoo zet moed aan tot het aanvaarden van risico. Maar wij spreken nu niet over ondiepe risicoaandoeningen. Wij spreken nu over diepe ontroeringen, die bewustzijnsontwikkeling bevorderen of tegenhouden. Welnu, de uiterste tegenpool van angst is „verwondering". Verwondering gaat wel gepaard met den durf te aanvaarden wat niet secuur te voorspellen is, maar zij is toch iets anders dan die durf. En er is weer verwondering „tout pur", zonder een „waarover" en daardoor onderscheidt zich de verwondering van de verbazing, een ondiepe, gewoonlijk nogal luidruchtige aandoening, opgeroepen door de een of andere rariteit. Zooals angst het bewustzijn aanspoort tot volharding in engheid en starheid, is verwondering de emotioneele prikkel tot bewustzijnsopening en bewustzijnsevolutie. Zooals angst het bewustzijn inblaast, dat het goed is secuur te kunnen voorspellen „alles zal zich blijven voortzetten volgens de regelmaat, gezien vanuit mijn duurzaam standpunt", instigeert verwondering het bewustzijn, doode rust te laten varen voor levende zekerheid: „niets is duurzaam, het Al, en met het Al alles, is vol van onvoorspelbare verrassing". En voor zooverre het bewustzijn geoefend is in relatiedenken en de verwondering haar voltooiïng bereikt heeft die *be*wondering is, zal zij het bewustzijn doen zeggen: Heerlijk, niets is duurzaam. Alle natuur is veranderende natuur. En de eeuwige natuurwetten zijn stadiën van een kosmisch trilogisch *proces*. In hun logische wezen zijn ook zij niet duurzaam, het eene stadium gaat logisch over in het andere. In relatie tot de natuur zijn zij eeuwige stilte, in relatie tot God zijn zij eeuwig rhythme, rhythme van Gods Wereld. De Wereld, cyclisch onder en boven de natuur, is niet duurzaam. De gestelde Wereld is er immers alleen om zich „natuurlijk" te ontkennen en zich „bovennatuurlijk" te herstellen. De heele Wereld is Wereldgang. En God zelf, ook God duurt niet. Zijn statiek heeft niets van egalen duur. Zijn wezen „duurt" niet, maar is eeuwig, eeuwig onegaal, relatie van tegendeelen, die absoluut absoluut verscheiden zijn.

Emotie „verschijnt", bewustzijn „verschijnt" niet.

Emotie veruiterlijkt zich als „gebaar". Een emotie is uiterlijk

object *in relatie*, en zeker in relatie tot het absoluut absolute; maar dat neemt niet weg, dat zij ook innerlijk tegendeel kan zijn in àndere relatie, in relatie tot haar gebaar. Gewoonlijk verstaan we onder gebaar visueel gebaar, en dan zonderen we in gangbaar taalgebruik het gelaat nog uit. Maar gelaatsexpressie is natuurlijk òòk gebaar, veruiterlijking van emotie. Voor zooverre het woord afspraak is, is het geen gebaar, geen veruiterlijking maar substitutie. Zoo veruiterlijkt het woord ook geen emotie. De emotioneele woord*intonatie* echter is weer wèl gebaar, auditief gebaar; zij is niet afgesproken, maar zij veruiterlijkt in ongemaakt-geboren wezen de menschelijke emotie. De „gestalte" gaat in haar stille eenheid alle wisseling van gebaar en van emotie te boven. Daarom heeft zij ook dézen zin, dat zij wijst naar de oplossing van alle emotie mèt de oplossing van alle begrip in voltooid cyclisch hersteld bewustzijn dat geen projecten meer van noode heeft. Wie de menschelijke gestalte zoo kan zien, kan haar bewonderen door alle aesthetiek heen en boven alle aesthetiek uit.

Bewustzijn-zèlf veruiterlijkt zich niet. Bewustzijn-zèlf is immers universeele relatie, potentieele, actueele, of ideëele, maar in alle stadiën in wezen *universeele relatie*. Daarom kan het onmogelijk buitendien „term" zijn ìn relatie. Zeker zijn de emoties „objecten", zij zijn bepaaldheden van ziel-en-lichaam als plastiek, wat de gebaren trouwens ook zijn. Maar zij zijn niet geobjectiveerd bewustzijn, niet geobjectiveerd subject. Er zou een groot werk te schrijven zijn over gebaren, wijsgeerig belicht. Maar vóór alles moeten wij nu het wezen van het gebaar doorzien, en dus ook erkennen hoe apocrief het is, gebaren te beschouwen als veruiterlijkingen van bewustzijn. Bewustzijn trilogeert en komt zoo tot zelfbewustzijn. Maar trilogeeren is heel iets anders dan zich veruiterlijken. Bewustzijn „verschijnt" nooit, al mogen we wel zeggen, dat het zich „aan" iets openbaren of vertoonen kan, „aan" iets dat bewustzijn begeleidt. Dat deden wij bv. op bl. 44 en vgd. Het Heelal als bewustzijn is het Heelal als het niet-verschijnende, het Heelal als „mysterie". Het mysterie ontkent zich tot probleemzoekend en probleemoplossend bewustzijn, en telkens stelt dit nieuwe problemen in slechte oneindigheid door waar het nooit uitkomt .... totdat het, in zelfbewustzijn,

zichzelf als mysterie kent. Ontwikkeling tot zelfbewustzijn mag wèl zelfopenbaring heeten, maar nooit zelfverschijning.

Bewustzijn verschijnt niet en aandacht verschijnt niet, omdat aandacht een-en-hetzelfde is als bewustzijn. Aandacht ís bewustzijn, alleen met den nadruk op bewustzijn *als leven*. Bewustzijn zonder aandacht zou geen levend bewustzijn, géén bewustzijn mogen heeten. Aandacht trilogeert, en het is de taak van empirisch onderzoek na te gaan, met welke verschijnselen aandacht-in-ontkenning, actueele aandacht of actueel bewustzijn, samengaat. Van wezenlijk wijsgeerig belang echter is het in te zien, dat aandacht en levend bewustzijn een-en-hetzelfde is.

Aandacht verschijnt niet? Is een Boedhabeeld dan niet een-en-al verschijning van aandacht, diepe aandacht? Neen, in het Boedhabeeld verschijnt geen aandacht, maar de emotiestilte, die wijst naar voltooid cyclisch hersteld bewustzijn. Alle emotie is prikkel en gaat dus gepaard met min of meer intense inspanning van het lichaam, inspanning die als zoodanig echter nog geen vol gebaar is. Wie boven alle emotie uit is, is ook zonder die inspanning, en wat wij geneigd zijn de hooge aandacht van een Boedhabeeld te noemen is niets anders dan de hooge afwezigheid van die inspanning. Een Boedhabeeld is pure, van emotie bevrijde „gestalte", en door de gestyleerde kleedij zien we haast de stilte zònder de gestalte — zoo blijven we buiten gevaar, gestalte te zien in aesthetische bekoring alleen. Een doodenmasker vertoont dikwijls ook die ongespannenheid. Dat is dan het serene, bovenaesthetisch voorname van het aanschijn van een doode. Maar „aandachtsveruiterlijking" is het toch zeker niet. Vergelijk met het Boedhabeeld de „Penseur" van Rodin. De Penseur is een-en-al intense inspanning, hij is peinzer in staat van bewustzijnsontkenning, in verstandelijke aandacht. Maar in hem „verschijnt" die aandacht alweer niet. In hem verschijnt alleen, maar plastisch praegnant, de bepaalde inspanning die diepe verstandelijke aandacht begeleidt: inspanning in ingekeerd en geconcentreerd evenwicht. Door dat ingekeerde en geconcentreerde evenwicht is ook de Penseur een stil kunstwerk, al is zijn stilte héél anders dan die van een Boedhabeeld.

Bewustzijn verschijnt niet zelf. Zelf verschijnt, en lang niet altijd

heel-en-al, bewustzijns*inhoud*. Het eene subject verschijnt nooit voor het andere. Waarmee echter niet beweerd wordt, dat het eene subject zich niet aan het andere kan „openbaren". Het is juist heel eigen aan het mysterie, niet te verschijnen maar zich wel te openbaren. Over de communie van subjecten spraken we op bl. 60. Maar buitendien kan het eene subject zijn bewustzijnsinhoud voor het andere veruiterlijken of althans aan het andere mededeelen. Hierbij onderscheiden we de verschijning van menschelijke emoties en de woordsubstitutie van menschelijke begrippen. Emoties verschijnen in volle uiterlijkheid, want die uiterlijkheid is gebaar en gebaar is vrij van alle afspraak. Voor zooverre woorden afspraak zijn, zijn zij begrippensubstituties. En al mogen wij niet zeggen dat woordsubstitutie heelemaal geen veruiterlijking is, zij is op lange na niet heelemaal veruiterlijking. Daarom blijft een nabij contact van mensch tot mensch veel langer uit wanneer zij elkaar hun begrippeninhoud mededeelen in woorden dan wanneer zij voor elkaar hun emotieinhoud laten verschijnen in gebaren. Wie een emotiegebaar ziet, ziet meteen de emotie zelf, want emotie en gebaar zijn tegendeelen, zij zijn in hun wezenlijk onderscheid wezenlijk een. Wie een woord hoort, hoort niet het begrip zelf, want begrip en woord zijn niet wezenlijk een, althans voor zooverre het woord arbitraire afspraak is. Daarom zijn emoties „aanstekelijk" en begrippen niet. Doordat een emotie in haar gebaar werkelijk verschijnt (en niet in het minst verschijnt in het gebaar als woord*intonatie*), „resonneert" ànder emotieleven als het gelijk gestemd is. Gevoel wekt medegevoel. Want mijn gevoel is aanschouwbaar, visueel of auditief aanschouwbaar, voor een ander. Een begrip echter is niet aanstekelijk, begrip wekt geen medebegrip. Wel kan mijn absoluteitsbegrip zich adaequaat veruiterlijken in visueele en ideale begripvoorstelling, maar die is niet aanschouwbaar voor een ander, tenzij dan die ander, na veel woordsubstitutie heen-en-weer, eenzelfde ideale begripvoorstelling ziet van *eigen* begrip. Maar in woordsubstitutie heen-en-weer hebben wij dan samen gedacht met onderlinge denkhulp, *zoo hebben wij elkaar niet aangestoken*. Past op, filosofische redenaars! Als uw hoorders u gelijk geven, zijn ze gewoonlijk alleen door uw emoties aangestoken, en aanvaarden zij uw begrippen op den koop toe. Past op, vooral, theologische re-

denaars, predikanten van alle gelooven! Er is geen aanstekelijker emotie dan godsdienstemotie. Stichtelijkheid is de voor het begrippenleven gevaarlijkste aanstekelijkheid. Past op, ook antitheologische redenaars, predikanten in de vrijdenkerij! O, het kan zoo stichtelijk aanstekelijk toegaan in atheïstische samenkomsten!

Ik.

Er is èèn bewustzijnsproject, dat alle andere projecten van een individueel subject verbindt en verbindende draagt. Het begrip „ik". Het is soortbegrip in dezen zin, dat het het algemeene begrip is van alle bewustzijnsinhouden van een bepaald individu. Het woord ik heeft meer beteekenissen. Het kan het „metaphysische" Ik beteekenen, het eene universeele bewustzijn, als diepste en hoogste werkelijkheid van alle subjecten. Het woord ik kan ook het individueele subject beteekenen, dus datgene dat het begrip ik projecteert. Bij voorbeeld: „Ik, subject, ben een ontkenning van de Godheid". In dit zinsverband beteekent „ik" het individueele bewustzijn, waarvan het ikbegrip inhoud is. Maar wat we gewoonlijk met ik bedoelen is het samenvattende project in individueel bewustzijn. In die beteekenis „ontstaat" ook het woordje ik bij een kind. Als een kind niet meer zegt „Jantje wil naar huis" maar „ik wil naar huis", dan heeft het, primitief nog en vaag, de samenvatting ontdekt van al zijn kindemoties en kindbegrippen. Ik, project, ben inhoud van ik, subject. En ik, individueel subject, ben actualizeering van Ik, Heelal.

Het ikbegrip is, behalve ikbegrip, heel vaak ook ikemotie. Heel waarschijnlijk begint de ikprojectie als begriplooze emotie. Wat wij min of meer misprijzend „egoïsme" noemen, is de onmacht, ikbegrip van ikemotie te ontdoen. Ikbegrip zal den denkenden mensch niet beletten zuiver te oordeelen, ikemotie wèl.

Er is geen „ik" zonder „jij" en „hij". Ik, jij en hij (zij, het) staan tot elkaar als spreker, aangesprokene en besprokene. Het is niet

onvoorwaardelijk noodig, dat ik, jij en hij verschillend zijn als verschillende of in verschillende individuën. Een en dezelfde mensch kan ik, jij en hij zijn in een „alleenspraak". Ja, omgekeerd: als ik, jij en hij verschillend zijn als of in meer dan een individu, dan zijn ze toch trilogisch te ordenen op dezelfde wijze als in een alleenspraak. Jij is ontkenning van ik, en het herstel is „wij beiden samen", voor wie „hij" de vreemde is. Vreemd in dezen zin, dat hij niet, althans nog niet, in de trilogie van ik-en-jij is opgenomen en dus „over" hem gesproken kan worden. Wat niet wegneemt, dat in diezelfde trilogie de „hij" kan aangekondigd worden als een synthese in een veel wijdere trilogie. Als een mensch tot een ander mensch spreekt over den Logos, de Godheid in supreem herstel, dan wordt er over den Logos gesproken als over een, die niet hoort bij de kleine trilogie, waarin ik en jij tot synthese komen in „wij beiden samen". Maar toch kunnen die beiden beseffen, dat zij uiteindelijk zullen opgaan in dien éénen, als in „de" cyclische synthese van àllen, en dat zij dan niet meer over „hem" kunnen spreken, omdat zij dan met hem één zelf, één Ik zijn.

Aanteekening.

Even, bij wijze van facultatief tusschenspel, een aanteekening over woordbeteekenis.

Meermalen heb ik gezegd, dat het woord *tot op zekere hoogte* „afspraak" is. Tot op diè hoogte is het begripssubstitutie en niet begripsveruiterlijking. Het woord is echter niet heelemààl afspraak. Voor wie luisterscherp [1]) het woord hooren kan, is er in vele woorden

[1]) Dit woord is, geloof ik, het eerst door Vondel gezegd. „Adam in Ballingschap", derde bedrijf, rei, eerste zang, zou ik zoo willen lezen:

Dansen we, ...
....
Binnen menschen, buiten engelen,
Luisterscherp naar maat en toom.

De uitgaven, die ik ken, lezen „luister scherp" in twee woorden, en weifelen tusschen een punt en een komma achter engelen. Het wil er bij mij niet in, dat Vondel de dansenden elkaar laat vermanen: luister scherp! Is de zin niet veel treffender, als Vondel „luisterscherp" heeft bedoeld? Dan moet natuurlijk achter engelen een komma staan.

(niet alle) ook een veruiterlijking, een bovennationale en niet afgesproken veruiterlijking. En niet alleen in de woord*intonatie*, maar in het woord zelf.

Onderscheid wèl drieërlei woordbeteekenis:

1) de *constateerende*, waarmee we een ding of feit of algemeen begrip aanduiden, aanduiden zonder meer,

2) de *affectieve*, waarin we een emotie uiten,

3) de *ideale*, ideaal in dezen zeer bepaalden zin, dat het woord in deze beteekenis een begrip niet maar substitueert, doch inderdaad *veruiterlijkt*. Onder „ideale" beteekenis versta ik dus niet een verheven, geïdealizeerde beteekenis, maar een beteekenis, die directeen is met het begrip. We zullen zelfs aan eenige voorbeelden zien, dat de ideale beteekenis zich heelemaal niets aantrekt van verheven of laag, gunstig of ongunstig. Ik noem deze beteekenis ideaal omdat in haar alleen het begrip „verschijnt", auditief verschijnt. Ook is het begrip, dat in de ideale beteekenis van het woord gezegd wordt, niet tot klare teekening gekomen, maar het is hier juist heel vààg, zoodat, als we de woordzegging schatten naar haar bepaaldheid, juist de ideale beteekenis.... niet veel beteekent. Ook is de ideale beteekenis niet de oorspronkelijke in den zin van de eerste-in-tijd. Zij is wel trilogisch oorspronkelijk in dezen zin, dat zij in alle constateerbeteekenis verondersteld blijft en tot alle constateerbeteekenis staat als de potentieele. De „potentieele", niet de „latente" zonder meer. Ware zij zonder meer latent, dan zou het — althans theoretisch — mogelijk zijn haar historizeerend te achterhalen. Het historisch latente kan immers te voorschijn komen doordat we al wat er historisch bij gekomen is eraf pellen. Het potentieele echter komt, al trilogeerende, in een qualitatief anderen staat, het is niet historisch te achterhalen, maar alleen te ontdekken door het opnieuw te stellen in trilogische terugbuiging naar het potentieele universeele bewustzijn. Dat de ideale beteekenis algemeen begrip zegt en niet absoluteitsbegrip, spreekt nu vanzelf. Absoluteitsbegrip hoort uiteraard bij hoog-hersteld en niet bij diep-gesteld bewustzijn.

De vraag, of de constateerbeteekenis alleen in zinsverband mogelijk is, kan hier buiten bespreking blijven. Zeker is deze beteekenis

thans overwegend, zij overwoekert de ideale bijna geheel. In deze beteekenis is het woord zuiver conventioneel. Hier is het woord niet meer dan substitutie van substitutie of „teeken". Desnoods kunnen we de woorden in constateerbeteekenis vervangen door andere woorden, willekeurig welke. Een kunsttaal, die zich tot deze beteekenis beperkt, is alleszins bruikbaar, als ze maar gemakkelijk genoeg is te leeren.

De tweede beteekenis, de affectieve, is eigenlijk geen beteekenis *van het woord*. Zij klinkt als intonatie door het woord heen. De intonatie kan mij zeggen, wat er emotioneel in iemand omgaat, ook als zijn taal mij volkomen vreemd is. En juist omdat de intonatie heelemaal niet inhaerent is in het woord maar alleen door het woord heenklinkt, kan zij evengoed door een kunsttaal heenklinken als door een natuurtaal.

Maar nu de derde beteekenis, de ideale. Zij is weer beteekenis van het woord zelf en niet door het woord heen. In haar is het woord echter niet, zooals in de eerste, een „teeken", maar pure veruiterlijking. En wel veruiterlijking van *begrip*, nu is het woord woord in strikten zin, begripszegging in strikten zin. Daarom komen voor deze beteekenis „klanknabootsende" woorden heelemaal niet in aanmerking. Klanknabootsende woorden zijn woorden met een minimum van *woord*gehalte, omdat zij minimaal zijn als *begrips*zegging. Een woord als „koekoek" mag ongemaakt-geboren zijn, het is niet geboren als woord, maar alleen als een klank, die lijkt op een anderen klank. Een woord in deze derde beteekenis is geboren, niet gemaakt, en wel geboren als woord, als begripszegging. En omdat het in deze beteekenis ongemaakt is, onconventioneel, komt een afgesproken kunsttaal juist aan deze beteekenis niet toe.

En het is juist deze beteekenis, die een philoloog niet opmerkt. Hij kan haar noch aanvaarden noch verwerpen, hij kent haar niet. Philologie is een historizeerende wetenschap, zij behandelt de geschiedenis van het woord. Maar zij is geen geoefende luisterscherpte, die, buiten alle historie om, een woord kan hooren als ongemaakte veruiterlijking van begrip. Als ik straks eenige woorden opnoem met verschillende constateerbeteekenissen en dezelfde ideale beteekenis, beweer ik in de verste verte niet, dat die woorden „etymologisch" iets met elkaar te maken hebben.

De ideale beteekenis wordt in hoofdzaak gezegd door de consonanten, door de articulatie dus, de vocalen doen gewoonlijk maar min of meer mee. Trouwens, door de consonanten is het woord een woord. Een vocaal alleen kan een kreet zijn, zij is geen woord, althans geen woord in strikten zin.

Een doorwrocht-methodische behandeling van de ideale beteekenis van het woord is hier natuurlijk de bedoeling niet. Ik wil alleen uw aandacht voor haar wekken.

Denk nu, bij wijze van voorbeeld, even na over de woorden met de consonanten *k* en *n* of *n* en *k*, verbonden door een vocaal. Die woorden hebben zeer uiteenloopende constateerbeteekenissen, maar zij zijn daarom juist zoo geschikt de eene ideale beteekenis te toonen, die dezelfde blijft bij al die verschillende constateerbeteekenissen. Die twee consonanten *k* en *n* of *n* en *k*, *verbonden door een vocaal*, zeggen altijd ideaal hetzelfde, en heusch niet alleen in het Nederlandsch. Zij zeggen altijd kracht, zij zeggen altijd iets krachtigs of iets dat van kracht is.

Een kanon is een krachtig ding, en canonische boeken zijn boeken die van kracht zijn. De constateerbeteekenissen zijn nogal verschillend nietwaar, en toch blijft de ideale beteekenis dezelfde. Een koning is heel wat meer dan de nok van een dak, maar krachtig zijn ze, behooren ze althans te zijn, allebei. „Kinetisch" is Grieksch. Het Latijnsche cantare beteekent zingen, zóó dat ik iemand door incantatie onder mijn macht krijg, en *chan*tage is òòk een machtsmiddel. Een cantate zingen en chantage plegen is constateerbaar niet hetzelfde, maar in beide handelingen houdt de *k* en *n* dezelfde ideale beteekenis. Kaïn is een krachtpatserige kerel, en Kanaän is het land van belofte, het land van natuurweelde en levenskracht, het land van den druiventros, zoo groot, dat hij gedragen moest worden door twee mannen (twee *k*oe*n*e mannen!). Sommige krachtige lichaamsdeelen, uiteraard geschikt om op te steunen, zeggen wij in het Nederlandsch met de k-vocaal-n of de n-vocaal-k. Nek, kin, kont. Vergeve de onwelvoegelijkheid! *Begrips*zegging trekt zich niets aan van welvoegelijk of onwelvoegelijk, gunstig of ongunstig. C*on*sole is overigens zeker niet onwelvoegelijk, en zegt hetzelfde. Als we zitten, is een bepaald lichaamsdeel een console. Koonen zijn symptomen van gezondheid,

van kracht dus, als ze ten minste koonen zijn, en niet maar wangen (h*ang*w*ang*en) of jukbeenderen met een velletje eroverheen. Het *k*i*n*d is de vrucht van een krachtdaad, die de Grieken zeggen met *k* en *n*, verbonden door een vocaal: „kunein". Soms is *kn* het tegengestelde van *k* en *n*, verbonden door een vocaal. De volksuitdrukking „knudde' beteekent weinig zaaks, miserabel, krachtloos. Een *kn*oeier is iemand, die niet veel *kan*. En op de knieën is het niet goed steunen, *kn*ieën *kn*ikken. Maar *kn* kan toch weer de krachtbeteekenis krijgen, o.a. door een lange vocaal. Een knuist is lang niet malsch, een knoet evenmin.

Is de beteekenis van die twee consonanten nu „afspraak"? Is het toeval, dat deze consonanten in al die verschillende constateerbeteekenissen in verschillende talen toch wijd-begrippelijk hetzelfde zeggen? Ik geloof het niet. Ik geloof, dat wij het woord vereunuken als we de ideale beteekenis verwerpen. Ja, vereu*n*u*k*en. Het voorstukje *eu* heeft hier de beteekenis van „niet", vergelijkbaar met de beteekenis van het Nederlandsche voorstukje „on". Wat *eu*phemistisch gezegd wordt, wordt eigenlijk niet gezegd, en een eu*n*uu*k* is een man die niet *kan*. Neen, die twee consonanten zijn geen begripssubstitutie, maar in hun gegeven kantige uitspraak veruiterlijken zij vanzelf het begrip „kunnen". Ik weet heel goed, dat de constateerbeteekenis de ideale verreweg overwoekert, omdat we den heelen dag door alsmaar aan het constateeren zijn. Maar de ideale beteekenis is er òòk nog. En nog eens: ik wil haar niet volledig uitwerken, laat staan waarmaken. Ik wil alleen even uw aandacht voor haar wekken.

Nog een voorbeeld. Met de *l* en de *t* (ook de *l* en de *d*) of de *t* en de *l* (ook de *d* en de *l*), verbonden door een vocaal, zeggen we iets wijds, in tegenstelling tot iets benepens. Iets wijds heel in het algemeen, waarbij het onverschillig is of het wijde ruimtelijk dan wel lineair wijd is.

Luid is wijdklinkend, en het Latijnsche laudare beteekent lofzingen, wijduit. Het Lot is het wijde Noodlot, al is die ideale beteekenis heel en al zoek in de constateerbeteekenis van een lot uit de loterij. Overlijden is de grens overschrijden van het leven op aarde, waarbij gevoeld wordt een voortzetting, een lineaire verwijding dus,

van het aardsche leven. Met lijden in de constateerbeteekenis van „souffrir" heeft overlijden niets te maken. Maar toch, lijden is in vergelijking met *nij*pende *pij*n iets wijds. *Pij*n is iets *pun*tigs, lijden iets durends, iets lineairs. Ook het emotioneel tegengestelde van lijden kan wijd zijn. Laetitia is het Latijnsche woord voor blijheid. Een R. K. kerkhymne begint: „Regina coeli, laetare", d.i. „Koningin des hemels, verblijd u". Hier klinkt een wijde blijheid, geen *n*ie*t*ig ge*n*o*t*. Ik zei, dat overlijden niets te maken heeft met de constateerbeteekenis van het Fransche souffrir. Merk hierbij op, dat, *juist wat de ideale beteekenis betreft*, lijden en souffrir allerminst aequivalenten zijn. De Franschman, met zijn levendigen aard, ziet bij lijden allicht het ophouden van bedrijvigheid, bij *s*ou*ff*rir duikt voor hem het begrip op van *suf* worden. Inderdaad, voor een levendige natuur is lijden een *sof*. Hiermee is nu heelemaal niet beweerd, dat *s-f* altijd een nare beteekenis heeft. De ideale woordbeteekenis blijft volkomen neutraal ten opzichte van alle nuancen en graden van gunstig of ongunstig, die hooren bij de constateerbeteekenissen. *S-f* zegt neutraal het niet-bedrijvige, vanaf de luie sofa tot de verheven rust van de sophia, die wijsheid is. Met dat al, lijden is wel in constateerbeteekenis maar niet in ideale beteekenis een aequivalent van souffrir. Woorden kunnen in een andere taal heel goed een *constateer*aequivalent vinden met geheel verschillende consonanten. Maar aequivalenten *in ideale beteekenis* hebben gelijke consonanten. *W*aa*r*heid is een ideaal aequivalent van *v*é*r*ité, maar werkelijkheid nièt van réalité.

In l*e*iden is het wijde al heel duidelijk lineair opgevat, een weg leidt lineair-wijd ergens heen. Ook *tel*en is lineair wijd: de lange lijn van de voortplanting. Als ik iemand ver*laat*, verwijder ik mij van hem lineair: ik ga dan ver weg. Ook het adjectief laat is lineair: wijd van duur. Lineair wijd zijn ook de substantiva lat, ladder, gelid. „Lijf en leden" zijn hoofd-en-romp en de armen en beenen, die lineair wijd zijn. Een deel (gedeelte) is als zoodanig niet wijd, maar het wordt toch gedacht als een stuk van een wijdheid. Deel beteekent overigens niet alleen gedeelte maar ook dorschvloer. En een dorschvloer ìs, en nu ruimtelijk, wijd. Bij het woord „dal" denken we primair niet een laagte maar een wijdheid, in tegenstelling tot het puntige van een bergtop. Als de herrezen dooden op den laatsten

oordeelsdag samenkomen, hebben ze veel ruimte noodig. Zij vergaderen dan, zegt men, in het dal van Josaphat.

De ideale beteekenis „wijd" kan zich voegen bij allerlei constateerbeteekenissen, zoo gunstige als ongunstige. Een voor de hand liggende meestal ongunstige beteekenis is wijd als onvast, los. Een schroef kan *dol* worden, maar een mensch die losse redeneeringen houdt is ook dol. Als ik in de „dalles" zit, staat mijn welvaart op losse schroeven. Een vrouw met heel los gedrag is een *del*, een *lie*derlijk *loed*er. Met het zingen van een lied hoeft zoo een vrouw niet van doen te hebben. Màår een lied is toch ook weer wijd, wijd in een andere beteekenis dan los, een lied is lineair wijd, het is een melodie, een lijn van tonen. „Gelatenheid" heeft weer de beteekenis van los, en nu niet in overwegend ongunstigen zin. Een Nederlander, met zijn nièt levendigen aard, associeert met lijden graag gelatenheid, overgave, een zich laten gaan in zachten weemoed. Als de „goddelijke Voorzienigheid" mijn toeverlaat is, geef ik mij zonder tegenstand, in losse meegaandheid, aan Haar over. En als ik iets laat doen, laat ik de vaste inspanning van het doen zelf over aan een ander, onverschillig of ik dat doen beveel of alleen maar toelaat. En beletten dan? Beletten zegt in ideale beteekenis niet het wijde als het losse, maar het lineair wijde van „op de lange baan schuiven". Bij een „telganger" komt het losse weer voor den dag. Waarom heet een telganger een telganger in tegenstelling tot een kruisganger? Een telganger „telt" niet in de constateerbeteekenis van dit woord, evenmin als een kruisganger. Maar een telganger is een viervoetig dier, dat bij het loopen de twee linkerpooten tegelijk op den grond zet en tegelijk weer opheft, en ook de twee rechterpooten tegelijk opheft en neerzet. Daardoor maakt het dier een min-of-meer schommelende beweging, een losse beweging, terwijl een kruisganger veel „vaster" loopt. Overigens, tellen in quantiteitsbeteekenis is òòk wijd, èn lineair èn ruimtelijk. Een getal hoort in een getallenrij (lineair) en een getal abstraheert ruimtelijk heel wijd, het abstraheert tot de telbaarheid, gemeen aan àlle dingen. Ook de *taal* is wijd, èn lineair èn ruimtelijk, Zij is een aaneenschakeling van woorden in (lineaire) volzinnen. En ieder woord, als begripszegging, is ruimtelijk wijd. Wat wordt er bv. niet saamgegrepen in het woord „leven"!

Bij het beluisteren van de ideale beteekenis doen we dikwijls goed, synoniemen met elkaar te vergelijken. Vergelijk bv. gezicht, aanschijn, ge*laat*. Een „gezicht" is niets anders dan de plaats van de uitwendige gezichtsorganen. Aanschijn is gezicht in dieperen zin, nl. een gezicht waar*aan* (bl. 44 en vgd.) zich bewustzijn toont. Het gelaat is het gezicht als gebaar, gezicht met „trekken" die een emotie veruiterlijken. Gelaat is dus, als geheel van gelaatstrekken, lineair wijd. We spreken nooit van gezichtstrekken of aanschijnstrekken, wel van gelaatstrekken. En die zijn, als geheel, het gelaat.

Er zijn meer woorden met deze twee tongletters, die onweersprekelijk wijdheid zeggen, als we naar de ideale beteekenis hebben leeren luisteren. Maar ik wil alleen nog als centraal woord van wijdheidszegging het Grieksche *thalatta* noemen. Thalatta beteekent zee, wijde zee, thalatta met *t* en *l*, èn *l* en *t*. Dit woord heeft op geen stukken na een ideaal aequivalent in het Nederlandsche „zee". Ons woord zee is een woord met zeer weinig woordgehalte, het is klanknabootsend. „Een *z*ucht van de *z*iedende *z*ee" is literair heel goed, maar buitengewoon arm aan ideale beteekenis. Want ook zucht en zieden zijn maar klanknabootsingen. Overigens, dichters staan, àls dichters, even vreemd tegenover de ideale woordbeteekenis als philologen. Philologen historizeeren alleen, en dichters veruiterlijken een visie of een gevoel in schoonen woordklank. Zeker, woordmuziek ìs een veruiterlijking, maar geen veruiterlijking van *begrip*.

In wijsgeerig werk houd ik meer van het woord „relatie" dan bv. van het Nederlandsche woord verhouding. Vooreerst omdat relatie allang een bovennationaal aanvaard woord is. Maar ook omdat re*lat*ie zoo ongemaakt de wijdheid zegt van het standpuntlooze denken. In relatie klinkt de wijdheid van thalatta. Ieder cultuurmensch beleeft diep-in de waarheid van het standpuntlooze denken, al is hij nog lang niet aan wijsgeerig-methodisch denken toe. Daarom kan de angst voor de wijdheid van het ware denken den mensch bevangen allang vóór hij tot wijsgeerige methode gekomen is. Meer malen heb ik „ruimtevrees" of „pleinvrees", die angst voor wijdheid is, kunnen ontsluieren als symbool van denkangst. De pathologische angst voor grensoverschrijding (bv. de overschrijding van een schaduw) is in-wezen hetzelfde als ruimtevrees. Het omgekeerde

van ruimtevrees (de angst in een gesloten ruimte) kon ik vaak interpreteeren als symbool van angst voor terugval naar een half-overwonnen denkstandpunt.

Het thema van de gewijde wijsbegeerte: het relatiebeginsel.

Onderscheid: dogma, axioma, thema.

Een dogma is een gedachtestelling, een stellige begrippenverbinding dus, opgelegd door een leergezag.

Een axioma is een gedachtestelling, een stellige begrippenverbinding, die wij aanvaarden omdat zij ons vanzelfsprekend voorkomt.

Er is tweeërlei axioma. Een axioma kan „uitwendig" zijn, een denk*criterium* alleen. Zulk axioma „waarschuwt" als er in ons denken iets niet of nog niet in orde is. Als denkcriterium kunnen wij bv. de bekende stelling van Boileau beschouwen: „Ce que se conçoit bien, s'énonce clairement". Als ik mij niet duidelijk uitdruk, is dit een symptoom van onzuiverheid of onklaarheid in mijn denken. Waarbij echter op te merken is, dat dit criterium duidelijkheid vordert van begripszegging, en niet afwezigheid van begrip. Want er is ook banale duidelijkheid, die nog niet aan denken toe is. Banaal opgevat is de stelling van Boileau geen criterium maar een dooddoener. Dooddoener van luie koppen, die smalen van „spitsvondig" zoodra een onderscheid een beetje subtiel wordt. Gewijde wijsbegeerte heeft niets tegen een uitwendig axioma als contrôle. Alwetend is niemand, en een alweter zou overigens heelemaal niet meer behoeven te denken, noch met noch zonder contrôle. Een eigen controleerend axioma, een controleerend axioma alleen voor haar, heeft de gewijde wijsbegeerte echter niet. En wel omdat zij een menschelijk bewustzijn vooronderstelt, dat luistert naar àlle waarheidlievende kritiek en zonder verbittering zich toetst aan de — vaak zoo leerzame — zelfverdediging van menschen die nog de waarheid schuwen.

Er zijn echter ook „immanente" axiomata, gedachtestellingen, stellige begrippenverbindingen, die in ons denken zelf wonen,

en waaruit andere gedachten opgroeien en ontbloeien als plant en bloem uit het zaad. Een Euclidisch axioma bv. is een immanent axioma. Het is geen uitwendig criterium, geen symptoom of waarschuwing, maar een gedachtebeginsel waarin uit-te-werken gedachten aanwezig zijn. Het axiomatisch geheel van de Euclidische meetkunde is meteen haar heele gedachtenschat. Een immanent axioma is levend in tegenstelling tot een uitwendig denkcriterium. Maar toch is het een stelling, het is een vaststaande begrippenverbinding als begin en beginsel van denken, een *stelling*, die niet voorloopig definieert maar definitief beweert. Als zoodanig is een immanent axioma een „standpunt". En daarom is het ook weer nièt levend, niet levend nu in tegenstelling tot het allevende, standpuntlooze denken. Gewijde wijsbegeerte aanvaardt geen immanent axioma. Wèl aanvaardt zij een geloof, het geloof aan den niet-hersenschimmigen aard van bewustzijn. Dat geloof is wel een gesteldheid, maar geen stellige begrippenverbinding, geen stelling, geen axioma. Het is allereerste gesteldheid als bewustzijnshouding, vóór alle begrip.

Thema noem ik het begrip, het eene begrip, dat het geheele wijsgeerige denken beheerscht. Thema is dus geen stellige begrippenverbinding, geen stelling, maar een begrip alleen, en wel als denkbeginsel. Gewijde wijsbegeerte aanvaardt een thema, één thema, namelijk het begrip, gezegd in het woord *relatie*. Dit begrip is, als ieder ander begrip, objectsubstitutie. Het substitueert de Wereld als veelvuldige relatie. Dit begrip is ook, als ieder ander begrip, injectveruiterlijking. Het veruiterlijkt God, en, als het tot scherpte gekomen is, veruiterlijkt het God als relatie van absoluut absolute tegendeelen. Daar echter God en Wereld alleen werkelijk zijn in de *universeele* relatie, waarvan zij, al zijn zij zelf relaties, termen zijn, is het relatiebegrip, als werkelijkheidsbegrip, ook begrip van de universeele relatie. Het is wel waar, dat het relatiebegrip de universeele relatie noch substitueert, noch veruiterlijkt. Niet substitueert, omdat de universeele relatie geen object is. Niet veruiterlijkt, omdat de universeele relatie niet verschijnt. Toch is het project van de universeele relatie *begrip*, begrip als inwezen van ieder ander begrip. Want ieder ander begrip kan objectsubstitutie of injectveruiterlijking zijn, alleen „op grond van" het project van de universeele

relatie, dat immers project van „de" werkelijkheid is. Het begrip van de universeele relatie is Heelalbegrip, „het" begrip, volheid van werkelijkheidsbegrip.

Aanteekening.

Geen mensch is volkomen vrij van een rest van afweer tegen het relatiebeginsel, omdat geen mensch volkomen vrij is van den denkangst, die ons doet hunkeren naar een „standpunt".

Die afweer is buitengewoon intellectueel-raak en typisch geformuleerd in de volgende aanhaling uit „Sinn und Unsinn", bl. 90, van Walter Blumenfeld:

„„Für ein metaphysisches Princip ist es unerträglich, dass es ein Anderes zur Ergänzung fordert, weil es das Letzte, Absolute zu sein beansprucht. Es hat also in allen von uns vorgefundenen Formen — *keinen Sinn.*

Ungangbar ist der Ansatz, es *habe* keinen Sinn, weil es selbst der Sinn *sei.* Denn wenn eine solche These überhaupt vernünftig sein, semantisch etwas bedeuten soll, so hiesse das, das Wesenhafte zur Relation zu machen, die doch nur als „zwischen" irgendwelchen Relatis stehend denkbar ist, also mindestens zwei andere Gegenstände voraussetzt. Die exacten Wissenschaften tendieren zwar dazu, in konditionaler Betrachtung die Objekte in Beziehungsgeflechte zu verwandeln. Aber die Frage nach dem „Sinn" der Dinge oder des Geschehens hat in ihnen keine Stelle"".

Hierbij te bedenken:

Relatie als „metaphysisches Princip" is niet absoluut, noch relatief, maar *universeel.*

Relatie als thema, als beginsel van denken, is een begrip, een intramentaal object, en dus relatief. Maar het is begrip van het universeele.

Relatie is niet „tusschen" de relatietermen, maar de werkelijkheid zelf van de relatietermen. Het begrip van relatie vooronderstelt *in*

den tijd de dinglijke waarneming, waarin de mensch nog niet van relatie wéét. Maar het vooronderstelt niet *logisch* de dinglijke waarneming zonder meer. Het relatie*begrip* vooronderstelt logisch het vage relatie*gevoel* als gesteldheid. Dit gevoel ontkent zich logisch in de dinglijke waarneming, en juist doordat het relatiegevoel in die dinglijke waarneming nog blijft doorspreken, en dus de waarneming nooit *volslagen* relatieloos „naief realistisch" is, is zij herstelbare ontkenning, herstelbaar tot relatie*begrip*. En de relatie zelve is „het" eerste en „het" laatste en al wat daartusschen is, zij is „de" werkelijkheid zelve, zij is het Al, zij is „das Wesenhafte". Zij is niet alleen zin, teleologische zin, maar ook zinsontplooiïng.

De relatie van de „exacte wetenschappen" is geen relatie in gewijdwijsgeerige beteekenis, maar correlatie, oppositie. Dààrom kennen die wetenschappen niet de vraag naar „zin".

Over ficties.

„Fictie" staat tegenover werkelijkheid. En toch, een fictie is niet onwerkelijk zonder meer, anders was ze niet eens fictie, anders was ze nièt. *Hoe* is een fictie onwerkelijk?

In verband met al het voorgaande ligt het voor de hand, dat fictie wezenlijk fictie is als bewustzijn, omdat werkelijkheid in wezen bewustzijn is. Fictie is in wezen fingeerend bewustzijn. Object en inject van fingeerend bewustzijn zijn ficties als termen van dit bewustzijn. Wij kunnen dus onderscheiden: essentieele fictie of fingeerend bewustzijn, objectieve fictie, en injectieve fictie. Fingeerend bewustzijn heeft natuurlijk ook zijn fictieven inhoud, zijn fictieve projecten. Die projecten zullen vanzelf medebesproken worden, een afzonderlijke bespreking is niet noodig.

Omdat werkelijkheid in wezen bewustzijn is, „fingeert" een bewustzijn in zooverre het niet weet of althans verwaarloost, dat werkelijkheid bewustzijn is. Een bewustzijn fingeert in zooverre het het relatiebeginsel niet kent, niet aanvaardt of althans verwaarloost.

Fingeerend bewustzijn is onwijsgeerig bewustzijn. Het fingeerend bewustzijn neemt als vanzelfsprekend aan, dat bewustzijn werkelijkheid kennen kan (en daar heeft het schoon gelijk in), maar het vermoedt niet eens, dat een normaal mensch zich moeite geven kan om te *weten* te komen, dat bewustzijn werkelijkheid kan kennen. Volmaakte onwijsgeerigheid zou volmaakt-relatieloos „naief realisme" zijn. „Er is werkelijkheid, want ik zie ze toch met eigen oogen, en mijn verstand stelt haar zelfs in mijn dienst. Kijk dien windmolen daar: hij draait en hij draait voor mij want hij is van mij, en ik weet waarom en hoe hij draait." Zoo redeneert naief realisme, àls het redeneert. Naief realisme is wijsgeerig te aanvaarden als een vóórwijsgeerig gestelde vanzelfsprekendheid, maar daarom is het zèlf nog geen wijsgeerige meening waarvoor of waartegen wijsgeerig te „discutieeren" zou zijn. Als u een naief-realistischen, gezonden boer vertelt, dat de maanvoorstelling in uw individueel bewustzijn een andere is dan in zijn individueel bewustzijn, zal hij u eigenlijk niet „tegenspreken", want hij begrijpt niet waar het eigenlijk om gaat. Hij zal alleen van binnen iets mompelen als „ik kan wel zorgen in mijn kop hebben, maar geen maan". Juist omdat naief realisme nog geen wijsbegeerte is en dus ook niet tegen wijsbegeerte ingaat, is er niet de minste tegenspraak in, dat wij allen, de grootste wijsgeer niet uitgezonderd, naiefrealistisch denken en spreken in het practische leven van alledag. Om dezelfde reden behoeft een vakwetenschappelijk werk als zoodanig heelemaal niet het naieve realisme te boven te gaan, al is het honderdmaal een standaardwerk. Naief realisme laat alle graden toe van geleerdheid en ongeleerdheid, alle graden ook van zintuigelijke waarneming en abstractie, die de zintuigelijke waarnemingen begrippelijk samenvat. Het laat alleen geen wijsgeerig denken toe. Wie een vakwetenschappelijk standaardwerk niet au sérieux neemt, is dom. Maar wie het uitspeelt voor of tegen een bepaalde wijsgeerige sententie, is òòk dom, en misschien oneerlijk op den koop toe. Wijsbegeerte zal heel graag de uitwendige contrôle aanvaarden van vakwetenschap. Maar nooit of nimmer zal zij iets wijsgeerig beweren, omdat zij er bewijzen voor vindt in vakwetenschap. Wijsbegeerte is zelf een volkomen autonome wetenschap, met haar eigen onderwerp, haar eigen methode, haar eigen verklaringsaard.

Tot zoover over de *essentieele* fictie, het fingeerende bewustzijn zelf.

De *objectieve* fictie toont zich dadelijk als *collectieve* en *solitaire*, al wordt dit verschil door de essentieele meegebracht.

De *collectieve* objectieve fictie is het geheel van alle objecten, ook projecten, van den naief-realistischen „sens commun". Al wat voor den „sens commun" geldt als normaal waargenomen, normaal gezegd, normaal getoond, is collectieve objectieve fictie. Zeker zijn ook in de allersoliedste collectiviteit de individuën welbeschouwd unica. Maar verstandhouding over gemeenschappelijke ficties is toch mogelijk en coulant, omdat individuën-in-collectiviteit genoeg op elkaar lijken. Verstandhouding aangaande al hun objecten, ook aangaande hun intramentale objecten. Zij stallen voor elkaar hun bewustzijnsprojecten uit, althans in woordsubstitutie, ook zonder dat bewustzijn aan bewustzijn zich openbaart. Want alles wat zij in naiefrealistischen sens commun van zichzelf uitstallen, is object, al is het ook het eigenaardige intramentale object, dat wij project noemen. Zelfs als zij samen een geloofsbelijdenis afleggen, is hun dogma object, bewustzijnsinhoud, nog louter bewustzijns*signaal*. Zoodra echter bewustzijn aan bewustzijn zich openbaart, „universalizeert" zich bewustzijn en is dan meteen de norm en de collectiviteit te boven. Zoodra bewustzijn aan bewustzijn zich openbaart, wordt relatie erkend, althans vagelijk beleefd, en wijkt de fictie van naief realisme. Zoodra bewustzijn aan bewustzijn zich openbaart, doemt de eenheid op van het eene universeele bewustzijn, en wordt de mensch eenzaam. Eenzaam alleen of eenzaam met een ander of met anderen. Verstandhouding aangaande bewustzijnsinhoud is „communicatie" van velen zonder wezenlijke eenheid. Bewustzijnsopenbaring is „communie" in het eene universeele bewustzijn, waarin ook velen te zamen en in innige verbondenheid wezenlijk eenzaam zijn.

Solitaire fictie. Een fingeerend bewustzijn kan, zonder qualitatief te veranderen, van de collectiviteit losraken. Dan wordt het bewustzijn solitair, „verlaten", niet „eenzaam", en ook zijn objectieve fictie wordt dan solitair. De objectieve solitaire fictie laat onbepaald vele graden van het solitaire toe, vanaf de gewoonste illusie tot de krankzinnigste hallucinatie. Voor de psychiatrie is het van belang,

die graden empirisch te onderscheiden. Wijsgeerig zijn die empirische indeelingen overbodig.

Wijsgeerig is van belang:

1) Collectieve ficties zijn evengoed ficties als solitaire. De fictie ís fictie door de afwezigheid van het relatiebeginsel, en niet door de minder breede „gangbaarheid". Wijsgeerig gezien is de hallucinatie van een volslagen krankzinnige niet fictiever dan de naief-realistische waarneming van een volkomen normaal mensch.

2) Alle solitaire ficties zijn toch ten nauwste verbonden met die eene collectieve fictie: ziel-en-lichaam als plastiek en object van collectief naief-realistische waarneming. Daardoor is iedere solitaire fictie toch min-of-meer collectief ingeschakeld. Al is voor normale menschen een solitaire fictie ook nog zoo „raar", zij is toch fictie in een bewustzijn dat ten nauwste samenhangt met de collectief waarneembare, normaal waarneembare plastiek van een mensch. Aan die plastiek kan dus ook de solitaire objectfictie normaal waarneembaar worden, als die fictie de plastiek maar sterk genoeg beinvloedt. Dit is een plastische inschakeling van solitaire fictie in collectieve fictie, en die plastische inschakeling heeft weer onbepaald vele graden van „gangbaarheid". Zeer gangbaar is bv. de plastische inschakeling op de wijze van „geaccepteerde" hoewel zonderling aandoende kunst, als bv. de kunst van Van Gogh, die een ongemaakte, een echte verwijding is van Van Gogh's ziel-en-lichaam als plastiek. Zou menig kunstenaar niet in het krankzinnigengesticht terecht komen als hij zijn kunst niet had? Ongangbaar is bv. de plastische inschakeling op de wijze, die psychiaters en psychologen „ideoplastiek" noemen, en waarvan de „stigmata" van roomsch-katholieke heiligen klassieke voorbeelden zijn. Maar gangbaar of niet, de mogelijkheid van die plastische inschakeling is te danken aan de eene collectieve fictie waarmee solitaire ficties zoo nauw verbonden zijn. En dat die mogelijkheid zich verwerkelijkt is te danken aan den drang naar collectiviteit, een drang die vaak toeneemt naarmate de fictie meer solitair is.

3) *De* verlossing uit *de* fictie is het doordenken van relatie. In dit doordenken lost zich alle fictie op als nevel in het zonnelicht. In dit doordenken gaat eindelijk volle werkelijkheid voor ons op.

Maar natuurlijk begint de fictie al te verdwijnen, vóór de relatie aan wijsgeerige doordenking toe is. Zonder het wijsgeerig te weten „beleeft" ieder mensch bij ieder bovenzintuigelijk bewustzijnsherstel in de trilogische reeks de werkelijkheid als relatie. Bij ieder bovenzintuigelijk bewustzijnsherstel verdwijnt iets fictiefs om plaats te maken voor werkelijker werkelijkheid. Daarom is „karakteristiek" fictie de bewustzijns*ontkenning* en wel voor zooverre de ontkenning nog niet als noodzakelijke actualizeering is erkend. Maar ook de positieve reeksstadiën van bewustzijn zijn nog ficties *ten opzichte van cyclisch bewustzijnsherstel*. Al zijn zij ook niet „karakteristiek" fictie, omdat ieder herstel iets fictiefs prijsgeeft.

De *injectieve* fictie (zoo collectieve als solitaire) is het tegendeel van de objectieve. Fingeerend bewustzijn kent het object relatieloos en kent daarom ook het inject relatieloos. Injectieve fictie is de ziel, voor zooverre zij wordt opgevat als drager van bewustzijn, dualistisch scheidbaar van het lichaam en dus niet wezenlijk in relatie tot het lichaam. Injectieve fictie is ook, door de ziel heen, God, voor zooverre God wordt opgevat als Schepper, dualistisch scheidbaar van de Wereld, en dus niet wezenlijk in relatie tot de Wereld. Een God dus, die ook werkelijk zou zijn zonder relatie tot de Wereld. Een God, die de Wereld heeft geschapen maar dat evengoed niet had kunnen doen. Het geloof aan zoo een „onafhankelijk" God heet Theïsme. Het kan door scherpzinnige argumenten worden geschraagd, maar het blijft in wezen naief realisme, en de theïstische God blijft in wezen injectieve fictie. Evenmin als vakgeleerdheid het naieve realisme te boven gaat, verheft zich de mensch boven naief-realistisch Theïsme door scherpzinnige „bewijzen voor het bestaan van God". Naieviteit *in wijsgeerigen zin* is afwezigheid van het relatiebeginsel.

Over de medieering van bewustzijn.

Het eene tegendeel staat *direct* in relatie tot het andere tegendeel, en niet „processief". Maar dat beteekent heelemaal niet, dat het eene

tegendeel altijd tot het andere staat *zonder eenige medieering*. De menschelijke gestalte bv. is relatie van plastizeerende ziel en geplastizeerd lichaam, en hier is geen „proces" van het eene tegendeel naar het andere. Maar dat neemt niet weg, dat er een medieering is tusschen deze twee tegendeelen. Het skelet bv. is een constructie tusschen plastizeerende ziel en geplastizeerd lichaam. Het woord „tusschen" is natuurlijk beeldspraak, want die medieering is niet maar plaatselijk, zij is wezenlijk. De beeldspraak is hier echter ondubbelzinnig: Tegendeelen sluiten wèl overgang uit van het eene naar het andere, zij verschillen niet van elkaar als „voor" en „na", noch in logische opvolging noch in opvolging van tijd of plaats. Maar dat belet niet, dat zij toch in alle onprocessiviteit of directheid *gemedieerd* kunnen zijn, zonder eenig voor of na.

Bewustzijnstegendeelen kunnen evengoed gemedieerd zijn als plastische tegendeelen. Ja, de heele bewustzijnsevolutie is evolutie naar en van bewustzijnsmedieering.

Alleen het cyclische beginbewustzijn is volkomen ongemedieerd. In universeele potentialiteit staan de bewustzijnstegendeelen, God en Wereld, tot elkaar, niet alleen direct maar ook zonder eenige medieering. Het Paradijsverhaal is o.a. een dramatizeering van die universeele potentialiteit, waarin God en Wereld, Adam en Eva, tot elkaar staan in primitieve, onwetende naaktheid. Het universeele bewustzijn ontkent zich, het actualizeert zich, om tot idealiteit of tot zelfbewustzijn te komen. De cyclische bewustzijnsontkenning is de ontkenning van het niet-gemedieerd zijn: het is dissociatie van de bewustzijnstegendeelen, en die dissociatie is meteen medieering. Dramatisch gezegd: Adam en Eva leggen hun naaktheid af, als zij „eten van den boom der kennis", als zij hun primitief, onwetend bewustzijn ontkennen tot zintuigelijk-verstandelijke analyse. In herstel is de medieering niet verdwenen, maar wordt zij gediaphanizeerd, dramatisch gezegd: opnieuw vernaakt. En het leven van het opperste, logoische herstel is continu diaphaner en diaphaner worden van de bewustzijnsmedieering.

Recapituleerend onderscheiden wij dus:

1) *Bewustzijn*, d.i. universeele relatie, relatie van God en Wereld, zoowel in negatief als in positief stadium.

2) Bewustzijns*inhoud*, d.i. een geheel van intramentale objecten of „projecten".

3) Bewustzijns*medieering*, waardoorheen inject en object tot elkaar in relatie zijn, inject en object, die altijd ten uiterste te doordenken zijn als God en Wereld. Bewustzijnsmedieering „zet in" als beperking waardoor tevens het bewustzijn „indicatief" wordt en „indicatief" kent. Het potentieele universeele bewustzijn zelf is de vaagheid zelf. In cyclisch herstel blijft het bewustzijn gecentreerd. Hoe hoog verheven het eindelijk ook is boven zintuigelijke waarnemingen èn zinnelijke aanschouwingen, òngecentreerd als in universeel-potentieelen staat wordt het nooit meer, want het indicatieve moet erin voorondersteld zijn *en opgenomen*. Het is een redelijke eisch aan gewijde wijsbegeerte, dat zij bij verdere doordènking de centreering van het *voltooid*-cyclische of logoische bewustzijnsherstel niet alleen begrippelijk verklaart, maar ook al verklarende aanwijst.

4) Bewustzijnsmedieering is qualitatief te onderscheiden:

a) *zintuigelijke* medieering van het bewustzijn in staat van ontkenning, die niet alleen cyclische ontkenning is maar ook ontkenning in trilogische reeks, „gebrokenheid" in trilogische reeks.

b) *zinnelijke* medieering van het bewustzijn in staat van cyclische ontkenning, die echter tevens gesteldheid of herstel is in trilogische reeks. Zinnelijke medieering is „heel", is diaphaan, maar nog niet onontkenbaar diaphaan.

c) *bovenzinnelijke* medieering van het bewustzijn in cyclisch herstel, definitief onontkenbaar. Deze medieering is eerst *voltooid* bovenzinnelijk als medieering van *voltooid* cyclisch herstel in het bovenmenschelijke, logoische bewustzijn.

Als wij de geschiedenis van een menschelijk bewustzijn ontdoen van alle bijkomstige „lotgevallen", blijft de qualitatieve opvolging van bewustzijnsstadiën over, die behalve een logisch ook een historisch proces is. En de geschiedenis van een bewustzijn valt samen met de geschiedenis van zijn medieering.

Ziehier, in zeer globale trekken, de geschiedenis van ieder menschelijk bewustzijn, de geschiedenis van iedere menschelijke bewustzijnsmedieering:

Het kind wordt geboren als een ontkenning van universeel bewustzijn, een ontkenning van de Godheid. Als wij die ontkenning „erfzonde" noemen, wordt die zonde begaan, niet door het kind of welk menschelijk individu ook, maar door de Godheid zelf: zij is het, die zich cyclisch ontkent, en zij alleen kan zich cyclisch herstellen, zij alleen kan de erfzonde opheffen. In trilogische *reeks* echter, en wel in *aardsche* trilogische reeks, is het kindbewustzijn een gesteldheid, een vóórzintuigelijke gesteldheid. Het pasgeboren kind heeft wel zintuigen, maar het heeft nog niet geleerd ze te gebruiken. Het vóórzintuigelijke kindbewustzijn is in al zijn vaagheid toch een positief, een zinnelijk bewustzijn in aardsche trilogische reeks. Er is geen volwassen mensch, die niet een tijd doormaakt van nostalgie, een tijd van terugverlangen naar dat voorzintuigelijke stadium, waarin het bewustzijn nog niet „gebroken" was. Die nostalgie is de keerzijde van den wil tot herstel, bovenzintuigelijk, zinnelijk herstel. Zinnelijk herstel verwerkelijkt zich telkens op de wijze van een uitzonderlijk „feest", als de mensch weer eens door de heele ziel heen God ervaart en door het heele lichaam heen de Wereld aanschouwt. Cyclisch herstel is dat nog niet. Cyclisch herstel verwerkelijkt zich voor zooverre de mensch met het logoische, bovenzinnelijke bewustzijn communieert. En ten slotte is de innigste communie voltrokken als de mensch tot Logos is gestorven, als Logos is herleefd.

Dit sterven is niet alleen heel iets anders dan het physiologische sterven of „doodgaan", maar het gaat niet eens samen met doodgaan. En zeker niet zoo, dat op ieder doodgaan een voltooid cyclisch sterven zou moeten volgen. Zoo simpel is dit sterven niet. Als wij eenmaal de „kosmische" stadiën, de bovennatuurlijke natuurwetten, goed doordacht hebben, dan weten wij ook dit: Vóórdat het individueele bewustzijn voltooid-cyclisch in den Logos sterven kan, maakt het meermalen een partieelen cyclus door, een *individueelen* cyclus, waarvan zijn heele aardsche leven de partieel-cyclische ontkenning is. Dan weten wij ook dit: De aarde is, als iedere andere planeet, een van een planeten*paar*, en onze zon is, als iedere andere zon, een van een zonnen*paar*. Met onze zintuigelijk waarneembare zon correspondeert een zintuigelijk niet-waarneembare zon, de „bovenzon" die ook medieering van den Logos is. Met onze zintuigelijk

waarneembare aarde correspondeert een zintuigelijk niet-waarneembare aarde, de „bovenaarde" die in christelijke taal de „hemel" heet. Op aarde verwerkelijkt zich bovenzintuigelijk-zinnelijk bewustzijnsherstel alleen als feest, dat in het aardsche leven een uitzondering is. De bovenaarde echter is het oord van weliswaar ook tijdelijk maar toch niet uitzonderlijk zinnelijk bewustzijnsherstel. Van aarde naar bovenaarde, en van bovenaarde weer naar aarde, leven en sterven de nog individueele bewustzijnen heen en weer, en ieder bovenaardsch individueel leven wordt een nieuwe individueele gesteldheid, die opnieuw individueel als aardsche leven wordt ontkend. Een kind is niet allèèn product van zijn ouders. In eigen, eigen individualiteit brengt het de veroveringen mee van een bovenaardsche periode èn van een vroegere aardsche periode. Ieder individu is een uniek geval van het Heelal, en het voltooit zijn bewustzijn door, na veel leven en sterven heen-en-weer, eindelijk geheel op te gaan in den bovenindividueelen Logos, waar het individu zijn „uniciteit" uiteindelijk herstelt tot nieuwe „eenheid", alomvattende eenheid.

Van groot belang is het „verhevene", dat de geschiedenis van ieder menschenkind doorgrijpt en, zoolang de mensch nog niet aan zuiver wijsgeerig denken toe is, als *aardsche* verhevenheid zijn leven omhoogroept uit de banaliteit van alledag. Zeer verschillend is dit verhevene, het verschilt van natie tot natie, van tijdperk tot tijdperk, zelfs van individu tot individu, en het heeft tallooze graden van omhoogroepende kracht. Maar alle verhevenheden hebben dit gemeen, dat de mensch erin wil opgaan met zijn heele leven, tot stervens toe, en dat hij dit sterven ziet als zijn heerlijkste lot zoolang en in zooverre de verhevenheid inderdaad verhevenheid voor hem is. Kerk, Vaderland, Koning, àlle verhevenheden, roepen de gedachte aan sterven op. Het moge practischer en vaak ook menschlievender zijn, voor zijn Koning te leven dan voor hem te sterven — wie liever voor zijn Soeverein leeft dan voor hem sterft, vereert in hem niet meer, in volle overgave, de „verheven" Majesteit.

Wat ís het verhevene hier op aarde? Lang vóór het relatiebegrip of Heelalbegrip scherp begrip wordt, is het al aankomend begrip, vaag gevoel. Maar dit gevoel is toch van meet af cyclisch evolutiegevoel, dat het Logosleven als voltooid-cyclisch leven profeteert,

hoe schemerig dan ook. En omdat het zich, al vóór het begrip kan zijn, toch op de een of andere wijze indicativeeren wil, omkleedt het een aardsche, aanwijsbare verschijning met een bovennatuurlijken glans, zóó, dat de mensch aan die verschijning zijn droom van het Logosleven vastleggen kan, het bovenindividueele Logosleven, waarin alle individu geroepen is te sterven. Zoo wordt een aardsche verschijning verhevenheid. Verhevenheid is dus heel iets anders dan schoonheid in aesthetischen zin. „Schoonheid" is een voorloopig trilogisch einde, waarbij de mensch op zijn levenstocht naar den Logos voorloopig verwijlen mag, zeggend als de Jezusleerlingen op den berg Thabor: Het is goèd hier te zijn. Verhevenheid is geen voorloopig einde, maar object in definitivistisch bewustzijn. Bij schoonheid is levensvreugde zoo vanzelfsprekend, dat we de kunst vaak hooren prijzen als „een wapen tegen den dood". Bij verhevenheid echter is stervenswellust zoo vanzelfsprekend, dat voor het aanschijn der verhevenheid het sterven ervaren wordt als hoogste leven. Als het relatiegevoel zuiver relatiebegrip is geworden, heeft de mensch geen aardsche omhoogwenkende verhevenheid meer noodig. Dan neemt hij, heel devoot en een beetje bedroefd, afscheid van al wat op aarde verheven is, en wacht voortaan deemoedig op het wàre verhevene, het Logosleven zèlf, waarin hij eens bevrijd zal zijn uit den kerker van individueel bestaan.

III

OVER DE DRIE WERELDSTADIA.

Nog eens: tweeërlei oriënteering.

In tegendeelige oriënteering zijn God en Wereld „het" absolute en „het" relatieve, „het" onbeweeglijke en „de" continuë beweging. In dialectische oriënteering zijn God en Wereld termen van cyclisch trilogeerend bewustzijn. Alleen in deze tweede oriënteering hebben de woorden „potentialiteit, actualiteit, idealiteit" zin.

Deze twee oriënteeringen staan niet „stadiaal" ten opzichte van elkaar, zij zijn geen tegengestelden, hoe dan ook. De tegendeelige oriënteering wordt niet in de dialectische ontkend of tegengesproken. Maar de tegendeelige oriënteering is logisch-vóór alle trilogeeren, en wel in dezen bepaalden zin, dat het tegendeelig georiënteerd bewustzijn een bewustzijn is afgezien nog van evolutie, stadiale evolutie. Tegendeelige oriënteering is dus geen bewustzijns*stadium*, geen potentieel stadium als voorstadium van zelfbewustzijn. In tegendeelige oriënteering kent niet het bewustzijn, niet eens potentieel, maar kennen de bewustzijnstermen elkaar, „wederzijdsch". Niet de levende Godheid kent in deze oriënteering òm zichzelf te kennen, maar hier kent God zijne Wereld en de Wereld haren God, zonder proces en zonder bedoeling. Dit wederzijdsche kennen is niets anders dan het creatief-zijn van God en het receptief-zijn van de Wereld, en het mag alleen kennen heeten omdat die tegendeelen één zijn met elkaar in hun verscheidenheid zelve, en omdat hun relatie be-

wustzijn is. „Continuë" beweging beteekent in deze oriënteering dus niet een beweging met uitsluiting van stadialen, contiguën overgang, maar alleen beweging afgezien nog van alle dialectiek, dus afgezien nog van stadiaal onderscheid. Een verre analogie: Als ik boomen ontwaar op zeer grooten afstand, zie ik alleen kleurvlekken. Kom ik naderbij, dan zie ik teekening van takken en bladeren. Maar dit tweede zien ontkent het eerste niet, weerspreekt het ook niet. Het tweede zien is alleen een nadere bepaling van het eerste. Zoo ook hier. Tegendeelig georiënteerd zeg ik dat de Wereld continuë beweging is, omdat ik in die oriënteering geen teekening zie van contiguïteit, nièt omdat ik die contiguïteit uitsluit. En als ik later, tot dialectiek gekomen, zeg, dat ik in de Wereld stadiale teekening zie, dan ontken ik mijn eerste ziening niet, weerspreek haar niet, maar bepaal haar nader. Ik zou de tegendeelige oriënteering tegenspreken als ik, nu dialectisch gericht, zeggen zou: de Wereld is nièt continuë beweging. Dat is de Wereld wèl, en dat blijft zij .... in tegendeelige oriënteering.

In tegendeelige oriënteering is God, als tegendeel van de Wereld, het absoluut absoluut onbeweeglijke, het uit eigen wezen alle beweging uitsluitende. Dialectische oriënteering ontkent deze Godservaring niet, spreekt haar niet tegen. Maar de afwezigheid van alle ontkenning en tegenspraak brengt nu onafwendbaar mee, dat God, dien ik eenmaal erkend heb als *absoluut absoluut* ònbeweeglijk, even onbeweeglijk dezelfde blijft in dialectische als in tegendeelige oriënteering. In tegendeelige oriënteering sluit ik àlle beweging zoo positief en zoo onvoorwaardelijk mogelijk uit God uit. Dat moet ik blijven doen in dialectische oriënteering, wil ik de tegendeelige oriënteering noch ontkennen noch tegenspreken. Er is stadiale, cyclische bewustzijnsbeweging, en de Wereld trilogeert met die bewustzijnsstadieering mee. Maar God trilogeert niet mee, „het" absoluut onbeweeglijke moet zijn wat het is, onveranderlijk.

En het Gods*begrip* dan?

Een Godsbegrip, dat nog niet is „het" absoluteitsbegrip, dat dus God niet veruiterlijkt als „het" tegendeel van de Wereld in definitieve hoewel nooit volmaakte intramentale projectie, is trilogisch veranderlijk. Het Godsbegrip van den Pantheïst, die God en Wereld

identificeert, ontkent zich in het Godsbegrip van den transcendentalist, die God en Wereld dualistisch opvat. En het herstelt zich tot òns Godsbegrip, dat God klaar veruiterlijkt als „het" Tegendeel van de Wereld, dat dus met de Wereld wezenlijk één is èn van de Wereld wezenlijk verscheiden.

Het Godsbegrip echter, dat God eenmaal veruiterlijkt als het absoluut absolute, als het Tegendeel van de Wereld, Tegendeel dat àlle beweging uit zichzelf uitsluit, kunnen we niet meer ontkennen zonder de onwaarheid te zeggen, dat God wèl op de een of andere wijze beweging zou kunnen zijn. Het ware Godsbegrip kan continu klaarder en klaarder worden totdat àlle begrip opgenomen wordt in de medieering van het logoische bewustzijn, maar het kan niet meer *trilogisch* evolueeren. Zoolang ons bewustzijn nog het project noodig heeft dat het Godsbegrip is, zal dit project er zijn maar niet *qualitatief* veranderen. Het zal der Wereld Tegendeel uitzeggen als het Tegendeel van alle, alle beweging.

Maar de Wereld trilogeert met de God-Wereldrelatie mede, en de Wereld als geheel trilogeert cyclisch. Wij hebben dus drie (cyclische) Wereldstadia te onderscheiden: de potentieele, de actueele, en de ideëele Wereld. En met potentieele, actueele en ideëele Wereld bedoelen we: de Wereld als object in potentieel, actueel, ideëel universeel bewustzijn. Overigens, als we over object spreken komt vanzelf bewustzijn ter sprake, want een object ís object in bewustzijn. Het zal ook niet hinderen als daardoor herhaald wordt wat we al over bewustzijn zeiden, te meer daar herhaling allicht aanvulling wordt. Overigens, een synthetisch werk als dit is niet te begrijpen bladzijde na bladzijde, maar moet als geheel begrepen worden. Zie „Eenige opmerkingen vooraf".

De potentieele Wereld.

Wij hebben al heel wat getrilogeerd, en daarom kunnen we over de potentieele Wereld spreken, teruggrijpende in logische herinne-

ring. In de veronderstelling, dat het potentieele universeele bewustzijn aan het woord zou kunnen komen àls potentieel universeel bewustzijn alleen, zou het niets anders kunnen zeggen dan dat het nog niets wist, ook niets van zijn eigen object, de potentieele Wereld. Want het potentieele universeele bewustzijn kent in aanleg het Al, maar ook alleen in aanleg. „Weten" kan het nog niet, want weten vooronderstelt bewustzijnsontkenning en bewustzijnsherstel. Maar wij kunnen, terugbuigende in logische herinnering, weten en zeggen wat de potentieele Wereld is. Al moeten wij dit ook formuleeren op de wijze van uitsluiting, zeggende dus wat zij nog niet is, en dit zeggende in beeldspraak.

De potentieele Wereld is, logisch-vóór alle Werelddifferentieering, stadiaal „de" Wereld*grond*. De „diffuse" Wereldgrond, de cyclisch gestelde cyclische onbepaaldheid. Als allereerste gesteldheid is de potentieele Wereld het allereerst positieve. Maar het allereerst positieve is zonder eenig onderscheid nog van „iets" of „iets anders". Zoo is de Wereld nog niet „iets" en toch is zij niet „niets", want zij is alles .... in potentie. Bestaat zij? Ja, zij bestaat in relatie tot het absoluut absolute, en zij is gesteld, stadiaal in oppositie tot hare ontkenning, die „de" differentieering is, de natuur, logisch-vóór de natuur*orde*. Zoo is zij gelegd als de grond der dingen, die zelf geen ding is. Zij bestaat als „materia", als moedergrond. Als we wijsgeerig aan de potentieele Wereld denken, is ons denken een terugdenken, een denkregressie. Maar geen eenzijdige regressie. Een cyclisch terugdenken naar het potentieele universeele bewustzijn is ook vooruitdenken naar cyclisch herstel. Het potentieele kunnen we immers niet kennen tenzij in oppositie tot actueel en ideëel. Daarom is iedere diepe gedachte ook een hooge gedachte. Het hoogste leven kàn alleen leven doordat, op hooger peil, het diepste leven herleeft, logisch-na zijn begrafenis in cyclische ontkenning. Ook het hoogste leven put het leven uit den eenen Oorsprong, het potentieele leven. Noch leven als gesteldheid noch leven als herstel is de onrustige werkzaamheid van levensontkenning. Leven in cyclisch herstel is verhevenste Alrust, *opwellend uit diepste Alrust*. De regressie naar het potentieele is niet altijd cyclisch, zij kan ook in trilogische reeks het diepst-potentieele min of meer nabij komen. Dan is er, behalve logische opvolging, ook

duidelijk historisch verloop tusschen regressie en herleving. Onze gewone slaap bv. is zulk een reeksregressie, waarop herleving volgt in tijd. Wat er physiologisch bij den slaap gebeurt, moeten de physiologen uitmaken. Wijsgeerig echter is het wezen van den slaap een regressie in trilogische reeks naar potentieel leven. De slaaprust (en iedere rust min of meer) is niet alleen het ophouden van werkzaamheid, maar levensherwinning vanuit het potentieele. Dat wij na den slaap verkwikt zijn, is niet zoo vanzelfsprekend als het wel lijkt. De levensherwinning na den slaap is een trilogisch herstel na een regressie naar potentialiteit. Door die regressie „laden" wij ons opnieuw met potentialiteit om opnieuw iets te actualizeeren en te idealizeeren te hebben in den bedrijvigen dag.

Wij zeiden (bl. 10), dat het absolute staat tot het relatieve als het eene tot het vele. Is de potentieele Wereld dan ook „veelheid"? Ja, zij is veelheid, vooreerst als relatief tegendeel van den absoluten God. Veelheid is zij ook in oppositie tot haar volgend stadium, maar nu *potentieele* veelheid, „diffusie". Eerst in het volgende cyclische stadium is haar veelheid actueele veelheid, gedifferentieerdheid, die de „natuur" is, logisch-vóór natuurorde. In die actueele veelheid wordt de potentieele veelheid cyclisch ontkend, niet eenvoudigweg „uitgeveegd". Door de actueele veelheid heen blijft de potentieele veelheid bestaan als „ondergrond". Het is de eigen drang van de „natuurphilosophie", de natuurverschijnselen naar dien allesimpliceerenden, nog ongedifferentieerden ondergrond terug te voeren, en het woord „terug" is hier volkomen op zijn plaats. De natuurphilosophische denkwijze is een regressie. Volle cyclische regressie is zij niet, voor de erkenning van het *cyclisch*-potentieele is zij te empirisch bepaald. Maar een diepe regressie is zij toch, en daarom moet zij een verre verheffing inleiden. Het is niet toevallig, dat de zoo natuurphilosopheerende, zoo materialistische negentiende eeuw ook de evolutieleer inluidde, de leer van den òpgang. De „Uebermensch" van Nietzsche moest volgen op het teruggrijpen naar den oergrond, zooals levensverhooging volgt op levensverdieping in den slaap. Materialisme is „òpdelvende" wereldbeschouwing. De romantiek, die een-en-al drang is naar vereering, volgde toch, of liever natuurlijk, het materialisme op den voet. Meenden de materia-

listen der negentiende eeuw niet, dat zij, gewapend met microscoop en telescoop en realistische literatuur, op weg waren naar „waarheid"! En was dat geen zalige romantiek!

De actueele Wereld.

De Wereld als potentieele veelheid ontkent zich tot de Wereld als actueele veelheid. In dit tweede cyclische stadium is de Wereld actueel-veel ofwel „gedifferentieerd". Dit stadium is de Wereld als „natuur", maar natuur vóór alle natuur*orde*. Hier is de Wereld het eerste cyclische stadium te boven, maar nog niet toe aan het derde cyclische stadium, het stadium van de natuur„wet", die ordenend naar de natuur teruggrijpt. Aan dit tweede stadium dachten de Ouden, toen zij de Wereld zagen als „chaos", te ordenen door een „tweeden God".

Het tweede cyclische stadium der Wereld is object in cyclisch ontkend bewustzijn. Als dit bewustzijn exclusief ontkenningsbewustzijn was, zou het de Wereld moeten zien als actueele veelheid van verschijnselen zonder eenigen samenhang. De medieering van dit bewustzijn zou dus, als menschelijk bewustzijn en naar de zijde van het object, veelheid van zintuigen moeten zijn zonder samenhang. En naar de zijde van het inject veelheid van zintuigelijke vermogens of „zinnen" zonder samenhang. Maar dit bewustzijn is niet „exclusief", onherstelbaar negatief, het is „stadiaal" negatief en blijft dus contigu verbonden èn met zijn gesteldheid èn met zijn herstel.

Wij bepalen ons tot het menschelijke bewustzijn en bespreken nu eerst zijn inschakeling met het cyclische vóórstadium, de cyclische gesteldheid. We zagen al, dat het cyclisch ontkende bewustzijn in logische herinnering kan terugduiken in de potentieele veelheid, die dan opdoemt als de gemeene, nog ongedifferentieerde ondergrond der gedifferentieerde verschijnselen. Maar ook afgezien van dit *terug*duiken werkt de potentieele Wereld in dit tweede stadium door, en wel als „tempering" van de differentiatie. Die temperende

werking doet het eene verschijnsel zien in samenhang met het andere, omdat zij het acute verschil van verschijnsel en verschijnsel min of meer terughoudt, en het bewustzijn nu de verschijnselen min of meer „veralgemeenen" kan. Door deze temperende werking kan het zintuigelijke bewustzijn zintuigelijk-*verstandelijk* worden. Want bewustzijnsveralgemeening is abstractie, verstandelijke abstractie. Zintuigelijk bewustzijn zonder eenige verstandelijkheid zou nooit een „soort" kunnen kennen. Want een soort is een samengreep van verschijnselen die op elkaar lijken, waarvan dus de verschillen min of meer geslecht, min of meer vereffend zijn. Zintuigelijk bewustzijn zonder eenige verstandelijkheid zou overigens evenmin verschillen kennen tusschen verschijnselen, het zou alleen verschijnselen kennen naast elkaar, zonder ooit gelijkheid of verschil te bemerken. Want verschil en gelijkheid zijn tegengestelden: zonder gelijkheid geen verschil, zonder verschil geen gelijkheid.

De medieering van het verstandelijke bewustzijn is, naar de zijde van het object, het *algemeene* zintuig of het lichaam als *getemperde* veelheid van zintuigen: en naar de zijde van het inject, het *algemeene* zintuigelijke vermogen of het „verstand" d.i. de ziel als *getemperde* veelheid van zintuigelijke vermogens. De algemeenheid van zintuigen, algemeenheid van bewustzijnsinstrumenten waardoor we dus niet zien of hooren enz. maar algemeen „waarnemen", is mogelijk, doordat de zintuigen differentieeringen zijn van een en hetzelfde lichaam. De algemeene zintuigelijkheid is het eene lichaam als het eene waarnemingsapparaat, en dus niet wéér te centreeren in een afzonderlijk zintuig, een „zesde" zintuig. Als we haar in een zesde zintuig centreeren, moeten we wederom die zes zintuigen centreeren in een zevende, en zoo voort in een slechte oneindigheid waar we nooit uitkomen. Alle organen van zintuigelijk bewustzijn zijn samen een zintuigelijk apparaat, en dit is een en hetzelfde lichaam als getemperde veelheid van zintuigen. En nu weer naar de zijde van het inject: De algemeenheid van de zintuigelijke vermogens of zinnen, algemeenheid waarin we niet visueel ervaren of auditief ervaren enz. maar algemeen, verstandelijk „begrijpen" is mogelijk, doordat de zinnen differentieeringen zijn van een en dezelfde ziel. Het algemeene zintuigelijke vermogen is niets anders dan de ziel als getemperde

veelheid van zinnen, met andere woorden: de ziel als verstand. Alle vermogens van zintuigelijk-verstandelijk bewustzijn zijn samen een psychische kracht, en die kracht is de ziel-zelf, de ziel, niet als vormend principe van lichaamsplastiek, maar als verstand. Wat we over een zesde zintuig zeiden, geldt ook mutatis mutandis voor een zesden zin.

Wij komen straks nog terug op de inschakeling van het cyclisch actueele stadium met zijn vóórstadium. Maar nu eerst over de inschakeling van het cyclisch actueele stadium met het cyclische stadium van herstel. Het cyclisch actueele stadium zoowel van Wereld als van bewustzijn, is een geheel van trilogieën*reeksen*. In ieder reeksherstel komt ons bewustzijn telkens het cyclische naderbij. Maar buitendien is ieder reeksherstel een voorloopig einde, dat het voltooid cyclische herstel „voorafbeeldt". Een uitzondering moeten we maken voor de trilogie, die we „indicatieftrilogie" zullen noemen en die we afzonderlijk zullen behandelen. Die indicatieftrilogie beeldt niet vooraf, zij bereidt voor. Maar overigens is ieder reeksherstel ingeschakeld met cyclisch herstel op de wijze van voorafbeelding.

Wat is dan de actueele Wereld als voorafbeeldend object in natuurlijk reeksherstel van bewustzijn? Dat is de Wereld als natuurlijke schoonheid, schoonheid in al haar graden. De *Wereld* als natuurlijke schoonheid. Een afzonderlijke schoonheid (d.i. afzonderlijke uiterlijkheid, waarin adaequaat een afzonderlijke innerlijkheid verschijnt) is alleen schoonheid als „heelheid", en daarom als symbool van de Wereld. Zeker is er in de actueele Wereld ook afzonderlijke leelijkheid. Wie zou tegenspreken, dat de natuur in haar afzonderlijke verschijnselen evengoed leelijk is als schoon! Maar toch, de afzonderlijke leelijkheid heeft cyclisch gezien haar schoone teleologische werking. Het bewustzijn kan alleen schoonheid leeren zien door het contrast met leelijkheid. Eerst in het stadium van cyclische idealiteit is de Wereld *definitief* schoon zonder leelijkheid, of liever boven alle afzonderlijke schoonheid en afzonderlijke leelijkheid uit: de Wereld in het stadium van cyclische idealiteit blijkt eindelijk te zijn *kosmische*, bovennatuurlijke en natuurordenende schoonheid.

Maar we bespreken nog niet het cyclisch herstel zelf, we bespreken

de inschakeling van het cyclisch actueele stadium met het cyclisch herstel, inschakeling op de wijze van „voorafbeelding" in het reeksherstel, voorafbeelding van cyclische voltooiïng. De medieering van het voorafbeeldende reeksherstel is, naar de zijde van het object, het heele lichaam; dus nu niet het lichaam als getemperde veelheid van zintuigen, maar inderdaad als heelheid, waardoorheen innerlijkheid-en-uiterlijkheid aanschouwd wordt als heele schoonheid. Naar de zijde van het inject is de medieering de heele ziel; dus niet de ziel als getemperde veelheid van zinnen of de ziel als verstand, maar de ziel inderdaad als heelheid, waardoorheen God ervaren wordt als het eene, eene Tegendeel van „alles". Cyclisch gezien is die heelheid toch een broze heelheid. Want zoolang een bewustzijn in trilogische reeks verkeert, is het nog niet bevrijd uit de deining „gesteld, ontkend, hersteld", het is dan nog altijd gevangen in wat de Indiërs „sansara" noemen. De Wereld is dan nog niet te doordenken als doorbeeld door den Kosmos, die de Wereld is in cyclisch herstel.

Toch is er diepgrijpend verschil tusschen reeksherstel en reeksherstel. We zeiden al, dat dit reeksherstel „voorafbeelding" is van voltooid cyclisch herstel. In het aardsche leven nu is die voorafbeelding een uitzonderlijk „feest", in het bovenaardsche leven is zij, hoewel ook tijdelijk, geen „uitzondering". Dáár is zij „op haar plaats". In het normale aardsche herstel wordt de herstelbeleving dan ook altijd begeleid door het min of meer „dempende" gevoel van „straks moet ik toch weer naar zintuigelijkheid en verstandelijkheid terug". Maar dat begeleidende gevoel kàn ook afwezig zijn of althans tot zwijgen zijn gebracht. Dàn is het aardsche herstel wat we „extase" noemen, een beleving als „buiten zichzelf". Het aardsche herstel is dan een praemature aanschouwing van schoonheid als rijpe schoonheid, de illusie van een „hemel op aarde". Die extase komt in tallooze variaties voor, vanaf de gewoonste jonge erotische vervoering tot het geloof van een Stephanus, die onder de pijnen van de steeniging „de hemelen open" ziet. Maar altijd is zij een bovenzintuigelijke synthese, en kan daarom niet bloot-verstandelijk worden geïnterpreteerd. Als het verstand zegt, dat alle extase dwaasheid is heeft het verstandelijk volkomen gelijk, maar verklaart het toch nièts. Och ja, Romeo is een dwaas, maar hij voorvoelt toch waarheid,

hij voorvoelt een verheerlijkte aarde die het verstand te boven gaat. Ongetwijfeld vergist hij zich, maar zijn vergissing is niet louter dwaling. In wezen is zijn vergissing ongeduldige voortvarendheid: te vroeg meende hij het gordijn weggeschoven, waarachter de boven-aarde nog verscholen is en voor aardsche menschen nog verscholen moet zijn. Gewijde wijsbegeerte erkent het bestaan van de boven-aarde. Maar zij weet ook, dat het den mensch op aarde niet gegeven is, haar te aanschouwen van aanschijn tot aanschijn, vrij van illusie.

Wij hervatten nu de bespreking van de inschakeling van het cyclisch actueele stadium met het cyclisch potentieele vóórstadium. De temperende werking van de cyclische potentialiteit, zeiden we, houdt het acute verschil van verschijnsel en verschijnsel meer of minder terug. Daardoor kan het bewustzijn de verschijnselen meer of minder „veralgemeenen", en kan het zintuigelijke bewustzijn zintuigelijk-*verstandelijk* worden. Het verstandsbegrip is het soortbegrip, waarin we vele verschijnselen samengrijpen, omdat zij, na opheffing van de acute verschillen, gemeenschappelijk te schematizeeren zijn. De biologen zijn het er niet over eens, wat zij precies onder „soort" te verstaan hebben. Voor ons is alleen dit *zekere* van belang, dat we in een soort (onverschillig of zij een „genus" is of een „species" of een generieke of specifieke „variatie") vele verschijnselen samengrijpen, omdat wij niet blijven bij het aparte zintuigelijke gegeven, maar verstandelijk „schematizeeren" en wel op grond van de potentieele veelheid die stadiaal de actueele veelheid voorafgaat. Overigens beperken wij de soort ook niet tot soort van „organismen". Kort: het soortbegrip, zoo wijd mogelijk opgevat, is een project van „generalizeerend" verstand.

Maar .... zeiden we dan niet, dat het bewustzijn in de cyclische ontkenning „indicatief" wordt (bl. 59)? Hoe is dit indicatieve, die scherpte, te rijmen met de generalizeerende werking van het verstand? Is hier geen tegenspraak?

De tegenspraak hier is schijnbaar. De actualizeering van het bewustzijn is beperking van bewustzijn en met die beperking is ook de logisch-eerste indicativeering bereikt. Het bewustzijn „begint"

indicatief te worden in zijn ontkenning. Maar in die ontkenning is het indicatieve begeleiding, niet de ontkenning zelve. De ontkenning zelve is de beperking zelve. In alle trilogie is echter niet de ontkenning bedoeld maar het herstel, en het supreme cyclische herstel is supreem indicatief. Zoo is, wat in de ontkenning secundaire begeleiding is, primair in trilogische bedoeling. In de heele cyclische ontkenning streeft het bewustzijn ernaar, het indicatieve tot de scherpste scherpte op te voeren die in de cyclische ontkenning mogelijk is, en zoo den overgang voor te bereiden naar cyclisch herstel dat indicatief is, maar van beperking verlost. Zooals de parel maar een bijproduct is, maar voor den duiker het kostbare goed waarvoor alleen hij zijn zwaar duikerswerk doet, zoo is het indicatieve secundair in de ontkenning, maar ter wille van het indicatieve alleen trilogeert het bewustzijn. Het indicatieve is secundair als bijwerking bij de ontkenning, maar het is primair in de bedoeling van bewustzijnsevolutie. Daarom wordt de trilogieënreeks, die de „voorafbeeldingbedoelende" heeten mag, doorkruist met een trilogieënreeks, die het indicatieve gedachtelijk isoleert, en waarin het indicatieve het positieve is, dat zich vele malen stelt en na herhaalde ontkenning zich telkens weer herstelt, tot de hoogste indicativiteit in het kader van cyclische ontkenning bereikt is, en zoo voor cyclisch herstel is voorbereid. Wij zullen deze trilogie „indicatieftrilogie" noemen. Zij is wel te onderscheiden van de trilogie, die wij zooeven bespraken en waarin het *boven*zintuigelijke voorafbeeldend herstel is, voorloopig schoon einde. De indicatieftrilogie heeft uitsluitend voorbereidende werking in het kader van het zintuigelijk-verstandelijke, zij ziet af van alle voorafbeeldend bovenzintuigelijk herstel, zij ziet af van alle voorloopig einde, zij doet niets anders dan het zintuigelijk-verstandelijke opvoeren tot het uiterst-indicatieve, dus zóó, dat het zintuigelijk-verstandelijke aan de grens komt, waar het logisch moet omslaan tot cyclisch herstel. In de indicatieftrilogie komt het bewustzijn niet tot bovenzintuigelijk-zinnelijke aanschouwing, en komt de Wereld niet tot bovenzintuigelijk-zinnelijke schoonheid. De indicatieftrilogie is door-en-door „onartistiek", maar daarom niet minder dan artistiek. Zij geeft wel geen voorafbeeldende schoonheid, maar daar staat tegenover dat zij het bewustzijn brengt tot de

grens van cyclisch herstel, niet voorafbeeldend maar definitief herstel, waar de bovenartistieke „kosmische" schoonheid is.

De indicatieftrilogie.

Hoe stelt zich dan, ontkent zich, en herstelt zich het indicatieve in de indicatieftrilogie, hoe trilogeert daar met name het indicatieve object?

Het indicatieve object stelt zich als een apart natuurverschijnsel, bv. die roos daar, zintuigelijk waargenomen en nog niet begrepen als „exemplaar" van een soort. Het wordt ontkend doordat het tot op zekere hoogte zijn scherpte, zijn indicativiteit, verliest, en nu, geschematizeerd, bij een soort wordt ingedeeld. In die ontkenning begrijp ik bv. de roos als exemplaar van de soort „bloem" en van de ondersoort „roos". Deze ontkenning is verstandelijk, maar zij is niet de zintuigelijkheid te boven. Zij komt niet tot bovenzintuigelijke aanschouwing, laat staan tot bovenzinnelijk, redelijk begrip. Zij blijft geheel en al in veralgemeende zintuigelijkheid: verstandelijk begrip is niets anders dan veralgemeende zintuigelijke indruk. Dat het indicatieve hierbij meer of minder verloren gaat, is niet te loochenen. Een roos-in-het-algemeen is niet meer „die" acuut bepaalde roos. Als ik me bij dit verstandsbegrip nog een bepaalde roos voorstel, doe ik dat alleen met de besliste bijgedachte: die voorstelling is vervangbaar, zij is alleen de voorstelling van een „voorbeeld" en mag vervangen worden door ieder ànder voorbeeld.

Maar het indicatieve is in die ontkenning niet onherstelbaar verloren. Het herstelt zich, en de bedoeling van de ontkenning ìs het herstel. Bij de ontkenning heb ik mijn aandacht afgeleid van verschillen, maar alleen om mijn aandacht op nieuwe verschillen te richten. Zoo ontstaat de „typeering" als een zintuigelijk herstel van de gestelde zintuigelijke waarneming. Het type (niet een voorbeeld maar een toonbeeld) is de soort, voor zooverre zij weer indicatief zintuigelijk waarneembaar verschilt van een andere soort.Zooals

de eene roos verschilt van een andere roos en de eene lelie verschilt van een andere lelie, zoo is er „typisch" verschil van roos en lelie. De typeering geeft aanleiding tot détailbeschouwing, zintuigelijke détailbeschouwing van soort*kenmerken*, die indicatief te onderscheiden zijn van de kenmerken van een andere soort. Onze gedifferentieerde zintuigelijkheid vindt dus weer nieuwe gegevens voor scherpe analyse, nadat onze algemeene zintuigelijkheid, ons verstand, veralgemeend heeft.

Het „type" is herstel van het indicatieve in de indicatieftrilogie. Maar niet het *uiterste* herstel. Het uiterste herstel van het indicatieve voltrekt zich in de indicatieftrilogie na de uiterste veralgemeening, waartoe het verstand in staat is. En dan is meteen de grens bereikt van de cyclische ontkenning, van het cyclisch actueele, van het cyclisch indicatieve.

Als wij zeggen „uiterste veralgemeening", erkennen we dat er graden van veralgemeening zijn. Die zijn er inderdaad. Een soort en een andere soort zijn op te nemen in een algemeenere soort, zoodat we de typen van de twee vooronderstelde soorten weer kunnen beschouwen als exemplaren van de algemeenere soort. Het type „roos" bv. en het type „lelie" zijn te beschouwen als exemplaren van de algemeenere soort „bloem".

Welke is dan de uiterst algemeene soort, de soort die niet meer met een andere soort kan vergeleken worden en dus geen „typeering" meer toelaat? De uiterst algemeene soort is „telbaarheid". Ik trek me niets aan van eenig exemplair of typisch onderscheid tusschen een ster, een sigaar en een standbeeld, als ik zeg dat ze welgeteld de „drie" halen. Algemeener kàn het niet. Bij het tellen heeft alle *ver*scheidenheid afgedaan en blijft er niets meer dan de gescheidenheid, de „discretie". We tellen geen verscheidenheden, we tellen niets anders dan ditten en datten. In het soortbegrip telbaarheid of „discrete quantiteit" is alle natuurlijk gegeven indicatieve verscheidenheid ten uiterste ontkend. Typeeren kan ik de discrete quantiteit niet meer, omdat zij de uiterst algemeene soort is, alomvattende soort, niet meer te vergelijken met een andere soort. Maar toch vindt zij een herstel, waarin het indicatieve, onverscheiden blijvende,in geheel nieuwe indicativiteit wederkeert.

Dit herstel is exemplaar van discrete quantiteit. Ik zie namelijk, door het uiterste algemeenheidsbegrip heen, de indicatieve dingen, exemplaren van de soort telbaarheid, terug, en vraag nu wat die dingen *als telbaarheden* wel zijn. Die „ditten" en „datten" blijken nu *punten* te zijn. Terugkeerende, na uiterste veralgemeening, tot de exemplaren van de uiterst algemeene soort, verijl ik ze en verscherp ik ze meteen, „indicativeer" ik ze opnieuw tot „punten". Als we bv. menschen tellen, tellen we „welbeschouwd" geen menschen, ook geen koppen of neuzen, maar punten. Als we menschen tellen, is de een misschien een genie en de ander een prul, maar ieder is telbaar als één punt. Zouden menschen samenvallen in één punt, dàn zou ik ze niet meer kunnen tellen. Maar de eenige voorwaarde, die ik voor het tellen stel, is dan ook deze alleen: dat de telobjecten niet samenvallen in èèn punt, maar in alle onverscheidenheid indicatief blijven als „dit" punt en „dat" punt. Bij die verpunting heb ik nu niet „getypeerd", maar ik heb toch het indicatief gegevene in trilogisch herstel opnieuw geïndicativeerd. En wel tot het nu „scherpe" exemplaar van de telbaarheid: het punt. Na de uiterste soortveralgemeening keert het exemplaar vàn de uiterste soort trilogisch hersteld terug, exemplaar opnieuw, exemplaar nu in uiterste en nieuwe indicativiteit. Niets algemeener dan de telbaarheid, niets scherper dan het punt.

Exemplaren, van welke soort ook, kunnen gegroepeerd worden. Ook exemplaren van de discrete quantiteit. Een groep exemplaren van discrete quantiteit is òfwel een groep telbaarheden die nog niet geteld zijn, òf een groep telbaarheden die al geteld zijn. Een groep nog niet getelde telbaarheden heet een *hoe*veelheid. In het woord hoeveelheid spreekt de *vraag*: hoeveel. Een groep getelde telbaarheden moet *zoo*veelheid heeten. Het woord *aan*tal zegt zoowel hoeveelheid als zooveelheid. De *zoo*veelheid substitueeren we in een *ge*tal. Een getal is dus niet, zooals een bepaalde telbaarheid, ook niet zooals een punt, een exemplaar van de discrete quantiteit, maar substitutie van een zooveelheid exemplaren van de discrete quantiteit. Die substitutie zit echter niet onlosmakelijk aan haar zooveelheid vast. De getalwetenschap, die mathesis heet, maakt de getallen van hun zooveelheden los, ook van zooveelheden punten, zij „substantiveert"

de getallen en kiest ze als intramentale objecten van overdenking. Zij ontdekt noodzakelijke correlaties van de getallen, welke correlaties weer niets anders zijn dan dóórwerking van het cyclisch potentieele Wereldstadium. Hoe discreet getallen ook zijn, hoe vrij ze met name ook zijn van allen „oorzakelijken" samenhang, de *potentieele* veelheid werkt erin door, zóó dat ze toch niet *willekeurig* discreet zijn. Die dóórwerking van de potentialiteit in het gesubstantiveerde getal maakt het den mathematicus ook mogelijk, getallig dóór te denken tot getallen, die geen zooveelheid meer substitueeren, bv. het getal nul, oneindig, wortel min een, enz., enz. Ook de getallen zijn geen typeering. Maar toch heeft het getal dit met het type gemeen, dat het indicatieve van het empirisch zintuigelijke erin terugkeert, en wel *bovenexemplair*.

Wij noemden de typeering een *zintuigelijk* herstel van gestelde *zintuigelijke* waarneming. Bedoeld werd natuurlijk, dat het indicatieve van de gestelde zintuigelijke waarneming, hersteld en bovenexemplair, in het type terugkeert. Getal is ook bovenexemplair herstel van *gedifferentieerde* zintuigelijkheid. Veralgemeening is functie van het verstand, maar indicativeering is functie van *gedifferentieerde* zintuigelijkheid. Terwijl het verstand veralgemeent, prikkelt het de gedifferentieerde zintuigelijkheid tot nieuwe scherpte. De uitdrukking „scherp verstand" is alleen te aanvaarden in taalkundige interpretatie als „afkorting". Scherp verstand is tot scherpte oproepend verstand, in verre analogie bv. met „vroolijk weer", d.i. tot vroolijkheid stemmend weer. Zoo is ook verstandelijke analyse niet een analyse van het verstand, maar een gedifferentieerd zintuigelijke analyse, opgeroepen door het verstand. Scherp verstand is .... scherp*zinnig*.

In het zuivere getal keert inderdaad, hersteld, gedifferentieerde zintuigelijkheid terug: het indicatief-nauwkeurige van het getal is *visueel*. Wij *zien* het zuivere getal, wij zien het niet met het uitwendige oog maar toch met meer naar binnen gelegen visueele zenuwen. Zooals een mensch met taalgevoel de nauwkeurigheid van een woordzegging hoort, niet met het uitwendige oor maar toch met meer naar binnen gelegen auditieve zenuwen. Wij *zien* het zuivere getal, niet retinaal, ook niet op de wijze van een fantasie die de retinale werking

vervangt zooals we bv. een bord met een krijtfiguur zien in een droom. Maar wij zien het toch, achterretinaal, het kennen van het zuivere getal is toch een kennen met visueele zenuwen. Het getal maakt zich om „zuiver" getal te worden eerst los van het aantal als zooveelheid van empirisch waarneembare dingen. En het maakt zich uiteindelijk los van het aantal als zooveelheid van punten. Een punt echter kennen we zeker visueel. Achterretinaal visueel, maar toch zóó, dat we wat we met een punt bedoelen dadelijk retinaal kunnen aanduiden op papier of op het bord. Als het getal zich ook van het puntaantal bevrijdt, verschuift ons visueele kennen nog verder naar het achterretinale, maar het blijft in-wezen visueel. In zijn toepassing keert het getal overigens telkens weer naar het puntige terug als bepaling van lijnrichting, lijnkromming, lijngrens. Maar, ook afgezien van alle toepassing, we „zien" getal en getallensamenhang, evengoed als we het theorema van Pythagoras kennen door „theorein", door te „zien", al is het getalzien nog iets verder achterretinaal dan het meetkundige zien.

Hiertegen is op te werpen: er zijn toch getallen, die we zeker nièt zien, hoe dan ook. Wie ziet nul, wie ziet oneindig, wie ziet de wortel van min een? Antwoord: Die onzichtbare getallen zijn niet onzichtbaar zonder meer, als bv. een vierkante cirkel. Zij zijn zeer bepaald onzichtbaar in bepaalden samenhang met bepaalde zichtbaarheden. Zoodat deze bepaalde onzichtbaarheid een bepaalde zichtbaarheid is op de wijze van onzichtbaarheid. Analogie met het auditieve: Een muziekwerk is compositie van tonen *en stilten*, pauzen. De stilten zijn even belangrijk als de tonen, en zij zijn heel bepaalde stilten, bepaalde onhoorbaarheden in bepaalden samenhang met bepaalde hoorbaarheden. Zoo zijn zij hoorbaar op de wijze van onhoorbaarheid. De stilte in een muziekcompositie is wel degelijk auditief kenbaar, en op dezelfde wijze is ook het bepaald onvisueele getal visueel kenbaar.

Door de indicatieve getallen heen ziet het telbewustzijn de Wereld, d.w.z. *zijne* actueele Wereld. Het telbewustzijn als zoodanig, dat zich systematizeert in de gangbare mathesis als zoodanig, weet niet, dat zijne Wereld een Wereld*stadium* is; en zeker niet, dat dit

stadium het cyclisch actueele is, het cyclische *ontkennings*stadium. Het mathematisch telbewustzijn zal daarom zijne Wereld door het getal heen interpreteeren als ware zij „de" Wereld. „De" Wereld echter, onstadiaal opgevat, kan niet anders zijn dan het tegendeel van het absoluut absolute, kan niet anders zijn dan continuë beweging. Wie de Wereld onstadiaal opvat, blijft haar gelooven als het „alles dat vloeit". Zoo komt de mathematicus *als zoodanig* tot dit eigenaardig hybridische: „de" Wereld als continuë beweging wil hij getallig interpreteeren, terwijl toch het getal hoort bij de Wereld *in actueel stadium*. Hij wil continuë beweging begrippelijk nagaan als ware zij discrete quantiteit. Dat dit niet „restlos" kan, weet hij natuurlijk ook wel. De sprongen, die hij moèt maken van getal tot getal, verkleint hij zooveel mogelijk. Zoo „benadert" hij continuë beweging. Hij benadert haar met scherpzinnige kunstgrepen, waardoor hij haar inderdaad zeer nabij komt, en hij weet en erkent dat hij „benadert", en zoo ontgaat hij het verwijt van tegenspraak. Maar nooit of nimmer kan het getallige in continuë beweging opgaan, evenmin als een rij filmplaatjes dat kan. De mathematicus zelf zal heelemaal niet verlegen zijn als hij verklaren moet, dat zijn benaderingen benaderingen moeten blijven. De *wijsgeerige* verklaring is echter deze: onstadiale, continuë beweging, beweging dus in tegendeelige oriënteering alleen, kan nooit adaequaat geïnterpreteerd worden door actueel bewustzijn, bewustzijn in een stadium. De mathematicus echter is in cyclisch actueel stadium van bewustzijn, hij weet in dit stadium heel, heel veel, zònder echter te weten dat zijn weten in cyclisch actueel stadium verkeert. Hij *blijft* in dit stadium, weet niet van den overgang van stadium naar stadium, noch als cyclischen overgang, noch als reeksovergang. Hij trilogeert natuurlijk wel, zooals trouwens ieder mensch trilogeert. Hij zou, met name, niet tot punt en tot getal kunnen gekomen zijn zònder te trilogeeren. Maar hij trilogeert impulsief, zonder het te weten, zijn mathematisch *weten* blijft buiten allen stadialen overgang, buiten alle stadiale evolutie. Terwijl de mathematicus de ingewikkeldste kromme uiteendenken kan en weer ineendenken, zóó dat hij haar glijdende zwenking heel dicht nabijkomt, terwijl de mathematicus met zijn scherpste indicativiteit aan de grens is van cyclisch herstel, overschrijdt hij die grens niet. Of, àls

hij haar overschrijdt, doet hij dit niet wetend, maar religieus voelend, en zijn bewustzijn aan gene zijde is dan maar „aankomend" cyclisch herstel. Kepler en Newton zijn aan gene zijde gekomen. Maar zij hebben daar alleen gevoelig gefantazeerd, ze hebben daar niet „geweten".

De abstractiebegrippen ruimte en tijd als onhoudbaarheden.

Het discrete in het algemeen is de soort der soorten. Het discrete in het algemeen is het telbare, verstandelijk herleid tot algemeenheid, de algemeenste algemeenheid. Exemplaren van die soort zijn de bizondere telbaarheden, die „welbeschouwd" punten zijn.

Maar hoe staat het, in dit verband, met het meetbare, en vooreerst het ruimtelijk meetbare? Ruimtelijk meetbaar is een „afstand". En afstand, verstandelijk doorgedacht, doorgedacht tot onbeperkten afstand, is de oneindige niet-meetbare ruimte: de actueele Wereld, gesubstitueerd in het verstandsbegrip ruimte. „De" afstand, afstand geheel veralgemeend, afstand dus zonder eenige verbizondering, zonder begin- of eindpunt, zonder grens dus, zonder bizondere richting ook (of, wat hetzelfde is, afstand in àlle richtingen) is géén afstand, maar ruimte. Het algemeenheidsbegrip ruimte substitueert de Wereld in actueel stadium als onbegrensde uitgebreidheid.

Is die ruimte dan ook een „soort", waarvan het bizonder ruimtelijke, het meetbaar ruimtelijke, „exemplaar" is?

Neen.

Het bepaald mathematisch discrete is wèl exemplaar van het algemeen discrete. Wij komen tot dit algemeen discrete door *trilogische* ontkenning van het bepaald discrete: het gewone proces, waarin het soortbegrip ontstaat. Het bepaald empirisch discrete geeft zich in gestelde natuurlijkheid als dingen, afzonderlijke, gedifferentieerd zintuigelijk waarneembare, indicatieve dingen. Wij ontkennen de dingen in een indicatieftrilogie tot telbaarheid in het algemeen of „discrete quantiteit". Te typeeren is die discrete quantiteit niet,

omdat zij de algemeenste soort is, die met geen andere soort meer is te vergelijken. Maar toch herstellen we de discrete quantiteit op een andere wijze in een indicatieftrilogie. We gaan namelijk naar de empirisch gegeven dingen terug, verijlen ze en verscherpen ze meteen tot telbare „punten". En ten slotte groepeeren we telbaarheden en substantiveeren we zooveelheden tot getallen. Maar het begrip „discrete quantiteit" blijft met dat al een indicatieftrilogisch begrip, of we nu *wetend* of alleen impulsief trilogeeren. Dat begrip is evengoed een indicatieftrilogisch begrip als bv. het algemeenheidsbegrip of soortbegrip „paard". De ruimte echter heeft niets in zich van trilogische, *contiguë* indicatiefontkenning, die ontkenning zou moeten zijn van afzonderlijke ruimte, afzonderlijke meetbaarheid. Ons verstand verwijdt *geleidelijk*, en niet contigu trilogeerend, het bepaald meetbare tot de algemeene en onmeetbare ruimte. Hierin verschilt de afzonderlijke ruimte radicaal van het afzonderlijk discrete. Het afzonderlijk discrete kan ik onmogelijk geleidelijk verwijden tot „het" discrete, het wezen van discretie sluit van meet af alle continuë verwijding uit. De geleidelijke verwijding echter van meetbare ruimte tot „de" ruimte, verwijding dus buiten trilogische wording van het soortbegrip, is een vanzelfsprekende verstandsdóórdenking. Ook een goed teekenaar houdt er rekening mee in wat hij „compositie" noemt. Een goed gecomponeerde teekening is „in de ruimte" geteekend. Kort: meetbare ruimte is niet te denken als „exemplaar" maar als „deel" van de algemeene, onmeetbare ruimte. Ontegenzeggelijk raakt hier het verstand in een evidente tegenspraak. De onmeetbare ruimte kan natuurlijk geen „deelen" hebben. Maar het is teleologisch volkomen in orde, dat het verstand hièr tegensprakig wordt. Als het verstand het actueele stadium van de Wereld voluit dóórdenkt, denkt het de cyclische ontkenning voluit door, en in de tegenspraak, waarin het dan belandt, *blijkt* de cyclische ontkenning een totale *onhoudbaarheid,* waar het bewustzijn bovenuit moet komen (bl. 18, 19).

Het ruimtebegrip ontstaat niet door trilogische ontkenning van een natuurgegeven. En het is daarom ook niet door een trilogische, dialectische ontkenning heen tot hooger klaarheid te brengen. Het verstandelijk ruimtebegrip is niet verder te „expliceeren" in

het kader van het cyclisch actueele stadium. Het verstandelijk ruimtebegrip van den grootsten wijsgeer verschilt niet *stadiaal* van dat van ieder mensch, die tot volle verstand gekomen is. In al zijn algemeenheid en tegenspraak is het ruimtebegrip van ieder mensch vanzelfsprekend en hoewel niet „indicatief" toch „onverwisselbaar". Te „definieeren" is het ruimtebegrip ook niet, tenzij in een tautologie die geen definitie heeten mag. Waarom zouden we het ook trachten te definieeren in den strikten zin van het woord? Iedereen voelt zonder weifeling wat iedereen onder het verstandsbegrip ruimte verstaat, evengoed als iedereen zonder weifeling voelt wat iedereen onder afstand verstaat. Maar, al is het ruimtebegrip niet te expliceeren, niet te definieeren, te explaneeren is het wel. Wijsgeerig kunnen wij aantoonen, hoe het ontstaat en niet ontstaat, en waarom het dus geen soortbegrip is. Wijsgeerig kunnen wij het „situeeren", namelijk als hoorende bij het cyclisch actueele stadium van het bewustzijn en van de Wereld. Wijsgeerig kunnen wij het opheffen tot cyclische idealiteit, maar dàn is het het cyclisch actueele stadium te boven. Iedere geleerde mag natuurlijk ook een vakbeteekenis aan het woord ruimte hechten, die van de algemeen gangbare, onverwisselbare beteekenis afwijkt, als dit hem in staat stelt natuurverschijnselen nauwkeuriger en systematischer te beschrijven. Maar *zijn* ruimte is dan geen ruimte. Hoogstens is dan zijn ruimte met ruimte „verwant".

Zooals we de zooveelheid substantiveeren tot getal, zoo substantiveeren we de zoogrootheid tot maat, vrije maat, achterretinaal visueel, los van alle empirisch gegeven meetbaarheid. En zooals we noodzakelijke correlaties ontdekken van getallen, zoo ontdekken we ook noodzakelijke correlaties van vrije maten, noodzakelijke maatproporties in figuren. Het bekendste voorbeeld van zulke noodzakelijke maatproportie vinden we in den rechthoekigen driehoek van het theorema van Pythagoras. De „meetkunde" is de wetenschap, die deze vrije maten en maatproporties overdenkt. De naam meetkunde, en zeker de naam geometrie, is eigenlijk onjuist. De meetkunde als zoodanig is immers niet de kunde van het meten, en zeker niet de kunde van landmeten. Maar die namen zijn nu eenmaal cultureel geaccepteerd, en we weten heel goed wat we ermee bedoelen. Meet-

kunde is de wetenschap van de noodzakelijke correlaties van gesubstantiveerde ruimtematen.

Ruimte heeft een relatiegenoot: *tijd*. Ruimte is strakheid, tegendeel van beweging. Tijd is beweging, tegendeel van strakheid. Tijd is, in relatie tot ruimte, beweging, beweging heel in het algemeen, zonder eenige bepaaldheid van begin of einde of wat ook, volkomen egale beweging, beweging alleen als duur. „Continuë" beweging is hier veel te „levendig". Want continuë beweging sluit heelemaal niet continuë bewegings*verandering* uit, en de tijd verandert niet. Zichzelfgelijkblijvende beweging, beweging allèèn als duur, dàt is de tijd. Dat is de interpretatie van wat iedereen onder „tijd" verstaat. Het verstandsbegrip tijd ontstaat op dezelfde wijze als het ruimtebegrip. Het verstandsbegrip tijd ontstaat door geleidelijke verwijding van bepaalden duur, zooals het ruimtebegrip ontstaat door geleidelijke verwijding van bepaalde ruimte. Meetbare tijd, bepaalde duur met een beginmoment en een eindmoment, is dus weer geen exemplaar van tijd, maar te denken als tijd„deel". Tijdmaat is maat van „doorloopen" ruimte, en daarom is er geen van ruimtemeetkunde onafhankelijke tijdmeetkunde. Waarom, vraag ik *wijsgeerig*, is het mogelijk bepaalden tijd te meten aan bepaalde ruimte? De ruimte en de tijd zijn geheel en al tegendeelen en dus onvergelijkbaar. Maar bepaalde ruimte en bepaalde tijd zijn, als deel van ruimte en deel van tijd, ten deele tegendeelig. En ten deele zijn ze dus wèl met elkaar te vergelijken. Ze zijn te vergelijken als bepaalde meetbaarheid, hun bepaalde meetbaarheid ís hun bepaaldheid. De maat, die om te beginnen ruimtemaat is, kan daarom ook op tijd worden toegepast: tijdmaat is maat van verruimtelijkten tijd.

Tijd is al even ondefinieerbaar als ruimte. En ook even onverwisselbaar. Wil een geleerde aan het woord tijd een vakbeteekenis hechten, die van de gangbare beteekenis afwijkt, dan heeft hij daar het volste recht toe, als dit hem maar helpt aan een nauwkeuriger en (of) systematischer beschrijving van natuurverschijnselen. Maar *zijn* tijd is dan weer geen tijd. Hoogstens is zijn tijd dan met tijd „verwant". Het verstandsbegrip tijd is ook al even tegensprakig als het verstandsbegrip ruimte. Een beginlooze, eindlooze duur, die „dee-

len" heeft — evidente tegenspraak. Maar nog eens: teleologisch is die tegenspraak hièr volkomen in orde. Als het evolueerende bewustzijn in het cyclische ontkenningsstadium tot evidente tegenspraak, dus tot evidente onhoudbaarheid, komt, wordt de bewustzijnsontkenning meteen drift tot cyclisch herstel, drift om het cyclische ontkenningsstadium te overschrijden.

Geen mensch is zonder die drift, omdat ieder mensch de onhoudbaarheid van de verstandsbegrippen ruimte en tijd voelt, overal en altijd. Ruimte en tijd in het algemeen zijn immers slechts geleidelijke verwijdingen van beperkte ruimte en beperkten tijd, en niet stadiale, qualitatieve veranderingen. Ruimtebeperkingen en tijdbeperkingen zijn, als empirisch gegeven al, verscholen onhoudbaarheden, waardoor onze cyclische hersteldrift gewekt wordt. In al die beperkingen voelen we een vloed, die ons naar cyclisch herstel drijft. In sommige menschen is dit gevoel zoo sterk, dat het een drang tot vluchten wordt, vluchten uit de onhoudbaarheid die dreigt in al wat meetbaar is. Ja, in al wat meetbaar is. Heel vaak „symbolizeeren" die menschen met „chronische vluchthouding" wel „het" meetbare in een bepaalde begrenzing, die hun dan een buitengewoon drukkend gevoel van benauwing geeft. Maar wat zij ontvluchten ís toch de onmeetbare onhoudbaarheid, door het meetbare meegebracht, altijd en overal. Het bovenzintuigelijke en toch nog zinnelijke, de schoonheid, die artistiek aangelegden tot op zekere hoogte rust kan brengen, geeft hun nagenoeg geen bevrediging. Daarvoor zijn zij te cyclisch, te „definitivistisch" van aard, hoe onmethodisch dan ook. Zij zien in schoonheid te duidelijk de voorafbeelding, *die toch weer ontkend moet worden.* Zelfs een aardsche „verhevenheid" (bl. 120) geeft hun geen vrede. In definitivistischen impuls vinden zij die verhevenheid te aardsch, te voorbijgaand. Ga uw kamer uit en ziè die menschen in het opene leven. Hun handgebaar, hun blik, hun gang, heel hun verschijning zegt: wèg, in Godsnaam maar wèg! Als zij konden, reisden zij de heele aarde af om toch maar weg te komen. In waarheid worden zij opgejaagd naar cyclisch herstel, en zij zullen geen rust vinden, tenzij dit bovenzinnelijke herstel op een of andere wijze hun bewustzijn doorbrèèkt. Maar wijsgeerig denken kunnen zij niet, daar zijn ze weer te plastisch-organisch, te ongedurig voor. Deze

menschen zijn het, die, vaak zonder het te vermoeden, reikhalzen naar een godsdienstig, bovennatuurlijk *gezag*, dat hun rust „suggereert". Dat gezag is het eenige, dat het bovenzinnelijke in hun ondoordachte natuurlijkheid brengen kan. Dat gezag is er, omdat die menschen het willen.

Wijsgeerig denken kunnen zij niet, zei ik. Een mensch met die chronische vluchthouding wordt als bewustzijn onweerstaanbaar gedreven naar cyclisch herstel, maar hij wordt plastisch-organisch geremd, geheel tegen zijn bewustzijn, zijn willen in. Angst is niet de *typische* emotie van deze menschen, maar het gevoel van gevangen-zijn. En inderdaad zijn zij in hun organische plastiek gevangen. Daarom kan het cyclische herstel, dat zij zoo innig willen, hen niet bereiken tenzij als een van buiten komende bevrijding, een bevrijding door bovennatuurlijk gezag.

Verwissel hun vluchthouding dus niet met „angst". Angst is altijd te ontsluieren als het tegenovergestelde van drang tot vluchten, nl. als gehechtheid. En *denk*angst als gehechtheid aan ruimte-tijdbeperkingen van de actueele Wereld. Natuurlijk is ook de mensch met denkangst niet geheel zonder drang naar cyclisch herstel. *Hij* verwacht dat herstel echter niet van een bovennatuurlijk en buitennatuurlijk gezag, maar hij weert het juist àf, hij weert het af in de symboliek van „heilige" ruimtebeperkingen en „heilige" tijdbeperkingen. Heiligdommen en heilsfeiten (ook buiten kerkelijk verband) hebben hun ontstaan te danken aan echten denkangst. De echte denkangst klemt ons vast aan tijd en ruimte òm ons af te houden van het zuivere relatiedenken, dat *standpuntloos* denken is. Menschen met denkangst en menschen met chronische vluchthouding komen niet „onvermengd" voor. Maar het verschil van die houdingen zelf is niet te loochenen.

Tot zoover het *verstands*begrip tijd-en-ruimte. Is er ook een redebegrip, een absoluteitsbegrip tijd-en-ruimte? Ja zeker. In de Tauvoorstelling (bl. 82) verschijnt het Godsbegrip, maar verschijnt meteen het begrip van absoluut absoluten tijd en absoluut absolute ruimte. *Die niet bestaan maar gelden, zooals God niet bestaat maar geldt.* Want God is niets anders dan eenheid en verscheidenheid van absoluut absoluten tijd en absoluut absolute ruimte. De ab-

stracte tijd verloopt „lineair", de absoluut absolute tijd is absoluut absolute „lijn". Dat lijn en tijd in absoluut absoluten zin qualitatief, cyclisch qualitatief iets anders is dan lijn en tijd in abstracten zin, ligt voor de hand. Maar toch, dit absoluteitsbegrip wordt taalkundig volkomen juist benoemd naar het verstandsbegrip, dat het in innige redeaanraking vooronderstelt. Zooals bv. de mensch geen dier mag heeten, maar toch ook weer wèl een dier omdat hij het dier in innige evolutieaanraking vooronderstelt. De abstracte ruimte verloopt niet, zij is stille uitgebreidheid. Stille uitgebreidheid, geen stille tijd, maar wezenlijk anders dan de tijd, het andere van den tijd, het tegendeel van den tijd. Zoo is absoluut absolute ruimte ook het tegendeel van absoluut absoluten tijd. Zij is absoluut absolute, ongecentreerde straal. En wel absoluut absolute straal weer in dezen bepaalden zin, dat hij het abstract niet-verloopende van de abstracte ruimte in innige redeaanraking vooronderstelt. Logisch-hiaatloos, contigu-stadiaal volgt het Godsbegrip op het uittreden van ons bewustzijn uit de abstracties tijd en ruimte. En in dit Godsbegrip is God begrepen als de absoluut absolute relatie, waarvan ook natuurtijd en natuurruimte tegendeelen zijn *in relatie tot elkaar*. Zoo zijn dus natuurtijd en natuurruimte veel inniger één dan natuurkunde ziet, die den natuurtijd als een vierde dimensie opvat, onlosmakelijk mee te meten met ruimtelijke lengte, breedte en diepte.

Aanteekeningen.

I. Het woord „wil" kan een emotie beteekenen, maar ook bewustzijn, willend bewustzijn. Bewustzijn is in trilogische gerichtheid uiteraard willend. Universeel gezien is het willende bewustzijn „teleologisch" bewustzijn. Het cyclisch potentieele bewustzijn ontkent zijn teleologie tot het particuliere „utilisme" van de natuurwezens, en het herstelt zijn teleologie tot cyclisch rustend bewustzijn als cyclische macht. De vraag, of er teleologie is in de natuur, kan dus evengoed met ja als met neen beantwoord worden. Ja, er is teleologie in

de natuur, teleologie in ontkend stadium. Neen, er is in de natuur geen teleologie in positief stadium. In den zeer utilistischen bouw van het spinneweb bv. is de Heelalteleologie ontkend, aanwezig in ontkend stadium.

Is de wil vrij in den zin van niet oorzakelijk gedetermineerd? De wil als project, als intramentaal object dus, is oorzakelijk gedetermineerd als ieder ander object. De wil echter als willend bewustzijn is niets anders dan zijn eigen, in-den-grond universeel streven en is dus alleen aan zichzelf gebonden, m.a.w. niet gebonden.

Ook het woord „liefde" beteekent òf emotie òf bewustzijn. Willend bewustzijn is uiteraard lievend bewustzijn omdat het de positieve eenheid, de innige eenheid van tegendeelen wil, en de ontkenning alleen wil als overgang naar hereeniging. Is liefde vrij? Ja en neen. Gebonden liefdeëmotie is toch liefdeëmotie. Gebonden beminnen is gèèn beminnen.

II. Dat „rede" edeler is dan „verstand", voelen we allemaal wel. Het verschil is moeilijk te definieeren. Maar het wordt duidelijk als wij eenmaal ons goed ingedacht hebben in het Logosleven. Verstand is de ziel vóór de wijding door het Logosleven, rede is de ziel door het Logosleven gewijd, d.i. in het Logosleven ingeweven. Het tegendeel van het verstand is de algemeene zintuigelijkheid, en beide zijn medieerende bewustzijnstermen, „tusschentermen" van bewustzijn in ontkenning. Het tegendeel van de rede is het lichaam, gewijd door of opgenomen in het Logosleven. En beide zijn medieerende bewustzijnstermen in definitieve waarheid. Ziel en lichaam in trilogisch *reeks*herstel zijn medieering van schoonheidsbewustzijn, bovenverstandelijk en bovenzintuigelijk, maar niet redelijk en bovenzinnelijk.

III. Psychologen, die over „onderbewustzijn" spreken, onderscheiden dikwijls niet, of onderscheiden dikwijls maar vaag, bewustzijn en bewustzijnsinhoud. Gesteld bewustzijn mag „onderbewustzijn" heeten, waarbij we echter te bedenken hebben, dat de inhoud van dit bewustzijn iets anders is dan het onderbewustzijn zelf. Hersteld bewustzijn mogen we ook „bovenbewustzijn" noemen. En

dan is ontkend bewustzijn „tusschenbewustzijn" of „overgangsbewustzijn".

IV. Het potentieele Wereldstadium, zeiden we op bl. 127 en 131, werkt in het actueele door, en wel zoo, dat het de acute differentieeringen der natuur min of meer terughoudt; waardoor het mogelijk wordt, dat het bewustzijn in cyclische ontkenning de natuurverschijnselen min of meer „veralgemeent". De samenhang van de natuur logisch-vóór natuurorde heeft dus tweërlei aspect. Die samenhang is vooreerst de samenblijving van de natuur met de potentieele Wereld. Maar die samenhang wordt ook, in de indicatieftrilogie, soortelijkheid. Het verschil van deze twee aspecten is een verschil van correlatie. Als samenblijving met de potentieele Wereld is de natuur „nog niet" actueele natuur, nog geen cyclische ontkenning. Als soortelijkheid is zij cyclisch ontkende Wereld in-het-algemeen, algemeene natuur.

Maar met dat al, de dóórwerking van de potentieele Wereld in de natuur is het diepst logisch-noodzakelijke, wil haar ontkenning tot natuur een ware ontkenning zijn, „herstelbare" ontkenning. Zonder de temperende werking van de potentieele Wereld zou de natuur een onherstelbaar uitelkaarvallen zijn tot nooit meer te verbinden ondeelbaarheden. We zouden die temperende werking het „temperament" van de Wereld mogen noemen. Inderdaad, wat bv. artistiek temperament heet, is maathouding in den zin van in-toom-houding, en in de wandeling wordt het maar al te vaak verwisseld met abundantie van gevoel. Temperament in artistieken zin is wel geen trilogische maathouding waardoor de ontkenning behoed wordt voor onherstelbare ontbinding, maar maathouding is het toch, tegendeelige maathouding. Kunst is immers gevoelsveruiterlijking, geen gevoelsontlading of „sentimentaliteit". En het kunstenaarstemperament is de maathouding, de voorname inhouding, waardoor de kunstenaarsveruiterlijking voor ontlading wordt behoed. Een kreet, hoe echt ook, is nog geen auditieve gevoelsverschijning.

Is er ook, analoog aan het artistieke temperament, een wijsgeerig temperament? Ja. Een waarachtig wijsgeerig werk is een compositie als veruiterlijking van een begrippengeheel. Maar het is geen be-

grippenontlading, die eigen is aan den fanaticus. Begrippenontlading wil altijd, openlijk of verkapt, begrippen*dwang* zijn. Waarachtige wijsbegeerte is methodisch tot universaliteit verheven kunst, zij is gedachtekunst. Mààr nu gebruiken we het woord kunst toch in een beteekenis, die alleen maar analogisch verband heeft met de gewone beteekenis. De kunstenaar in gewonen zin blijft steken in de *reeks*-trilogie van schoonheid en wil niet het cyclisch denken der wijsbegeerte. Hij heeft een afkeer, niet tegen een of ander wijsgeerig systeem, maar tegen wijsbegeerte als zoodanig. Wat boven zijn schoonheidsreeks uitgaat weert hij af als „niet menschelijk genoeg".

Deze moderne beteekenis van temperament als maathouding is niet geheel nieuw, maar een wijziging van wat de Ouden onder temperament verstonden. Zij noemden temperament een geprononceerde maatverdeeling in de menging van humoren, waardoor de mensch niet alleen individu was maar ook type, te typeeren namelijk als drager van sanguinisch, colerisch, flegmatisch of melancolisch temperament.

V. Wijsgeerige bezinning begint als terugdaling naar het cyclisch potentieele universeele bewustzijn. Deze terugdaling is de wijsgeerige „inkeer", inkeer met de bedoeling opgenomen te worden in den cyclus van het universeele bewustzijn. We mogen dus zeggen, dat wijsgeerig denken begint als regressie, en wel cyclische regressie.

Op bl. 126 bespraken we al een regressie in trilogische reeks: den slaap. Inderdaad is deze regressie maar een reeksregressie, want in haar is niet de bedoeling die het heele wijsgeerige denken doorleeft: opname in den cyclus van universeel bewustzijn. Maar toch is de slaapregressie een terugdalen naar potentieel leven, potentieel bewustzijn. En wel in den diepen slaap naar het zonnebewustzijn, en in den (qualitatief) minder diepen slaap naar het aardebewustzijn. Zoodat we stadia van slaap kunnen onderscheiden: zonneslaap en aardeslaap.

Zonne*bewustzijn?* Aarde*bewustzijn?* Ja zeker. De natuur is, behalve object in cyclisch ontkenden staat, ook medieering van bewustzijn. Alleen als diepste potentialiteit woont bewustzijn niet in de natuur. Zon en aarde zijn, behalve objecten, media van bewustzijn, dat in

trilogische reeks positief bewustzijn, hoewel cyclisch gezien negatief bewustzijn is. Bij den diepen slaap wordt ons bewustzijn weer ingeweven in het zonnebewustzijn, als gehypnotizeerd door het zonnebewustzijn. De zonneslaap is op normale wijze (dus bv. zonder nachtwakerstraining) mogelijk, wanneer de zon op normale wijze als object is uitgeschakeld, in den nacht. Als die slaap om welke reden ook niet lukt, slapen we soms nog in als de zon is opgegaan, maar dan is de slaap meestal qualitatief anders, qualitatief minder diep, het is een aardeslaap. Bij den aardeslaap moet natuurlijk de aarde als object uitgeschakeld worden, en dat gebeurt als het ons lukt onze zintuigen voldoende af te sluiten. Die afsluiting is nog niet de slaap zelf maar een inleiding tot den aardeslaap, een inleiding tot het inslapen in de aarde.

Overgang naar de ideëele Wereld.

Voltooid-cyclisch bewustzijnsherstel is bovenmenschelijk bewustzijn, logisch na voleinding van de trilogieënreeksen van menschelijk bewustzijn.

Dit beteekent echter heelemaal niet, dat we moeten wachten op cyclisch herstel als „waarheid" tot na onze trilogieënreeks in cyclisch-actueel bewustzijn. Waarheid, cyclisch *definitieve* waarheid, d.i. waarheid die geen logische, trilogische ontkenning meer toelaat, is er wel degelijk vóór *voltooid*-cyclisch bewustzijnsherstel. De mensch kan de trilogieënreeks van actueel bewustzijn *als geheel* inzien als cyclische ontkenning vóór hij al zijn actueele reeksstadiën afzonderlijk doorleefd heeft.

In die menschelijke definitieve waarheid leeren we inzien, wat *voltooide* waarheid nog van onvoltooide en toch definitieve waarheid onderscheidt. In onontkenbare waarheid leeren we inzien, dat we van *voltooide* waarheid moeten kunnen zeggen:

1°. Zij is cyclisch definitief, zij is niet meer te ontkennen.

2°. Zij is bovenindividueel, indicatief „gecentreerd", zij is niet

alleen redelijk, maar zij is het bepaalde soevereine redewezen zèlf, zij is de Logos.

3°. Zij is inhoudloos. Wèl is zij nog gemedieerd. Zonder haar medieering, die continu diaphaner en diaphaner wordt, zou zij niet meer toenemen, niet meer leven. Maar zij heeft geen inhoud meer, zij is vrij van emoties en begrippen. Ook de waarste emotie is zij in haar supreme rust te boven. En zij „substitueert" de Wereld niet meer in een begrip, ook niet meer in het puurste, bovenverstandelijke redebegrip. Haar medieering is niets anders meer dan centrale tegenwoordigheid van God en Wereld, eeuwig „nu" en alnabij „hier".

Maar met dat al, er is ook definitieve waarheid, nog niet aan soevereine waarheid toe, definitieve waarheid met inhoud nog, emotioneelen en begrippelijken inhoud. Menschelijke, definitieve waarheid, die wel niet in den mensch is gecentreerd, maar waaraan de mensch toch cyclisch deelachtig wordt. Zij spreekt in zinnelijke beeldspraak, die juist door haar eigen beeldsprakigen aard boven het zinnelijke uit wijst. In die waarheid kunnen wij, menschen-op-aarde, al leven. Gezegd in dogmatischen klank: De Heilige Geest kan „over ons" komen, lang vóór ons leven geheel en al is opgegaan in den Heiligen Geest zelven. In die definitieve maar nog niet voltooide waarheid hebben wij bv. erkend, dat werkelijkheid relatie is en wel bewustzijn. Dit ons inzicht kan zeker nog dieper en helderder worden, en zijn verwoording is zeker nog te vervolmaken, maar het is niet meer logisch, trilogisch te ontkennen, het is cyclisch definitief. In die waarheid qualificeerden we de Wereld als potentieele en actueele Wereld, en zullen we haar nu qualificeeren als ideëele Wereld.

Eerst hebben we echter nog eens goed te bedenken, dat de overgang van Wereldstadium naar Wereldstadium een *logisch* proces is, en niet een voor en na in tijdverloop. De potentieele Wereld is logisch vóór den tijd, de ideëele Wereld is logisch nà den tijd, en de tijd is cyclische ontkenning tusschen die twee stadia in. Tijd is logisch te situeeren tusschen twee eeuwigheden, de eeuwigheid logisch vóór en de eeuwigheid logisch ná den tijd. Maar dit is gezegd in definitieve waarheid, waarin de tijd niet is wat hij is als cyclische ontkenning. In definitieve waarheid is de tijd voorondersteld en

opgeheven in hersteld stadium, maar niet zonder meer „overgenomen". Als we in definitieve waarheid den tijd nog zouden opvatten als beginlooze en eindlooze duur, dan zou de potentieele Wereld een verleden zijn oneindig lang geleden, en de ideëeleWereld een toekomst in oneindig verschiet — een tegenspraak die in *definitieve* waarheid geen zin meer heeft. De tegensprakigheid van tijd en ruimte heeft zin, teleologischen zin, in het actueele bewustzijnsstadium. Daar is zij „op haar plaats" omdat zij het actueele bewustzijn drijft naar het inzicht, dat het cyclisch actueele stadium zonder herstel onhoudbaar, cyclisch onhoudbaar, totaal onhoudbaar is. In definitieve waarheid is de actueele Wereld niet uitsluitend een beginlooze eindlooze „duur", waaraan het eeuwige „nu" volslagen vreemd is. In definitieve waarheid doorzien we de actueele Wereld als stadiaal-ontkend eeuwige Wereld. In definitieve waarheid doorzien we den tijd als trilogische ontkenning van eeuwigheid, en zoo is de actueele Wereld in-wezen tòch eeuwig, zooals bv. het organisme als stadiaal-ontkende plastiek toch in-wezen plastisch is. In de ideëele Wereld wordt alle tijdduur verondersteld en qualitatief-veranderd opgenomen, opgenomen namelijk als natijdelijk eeuwig logisch *proces*: de ideëele Wereld zullen wij leeren kennen als het geheel van de eeuwige natuurwetten, bovennatuurlijke natuurmachten, die trilogisch met elkaar verbonden zijn. Bovennatuurlijke natuurmachten, die, in de natuur terugwerkende, de natuur trilogisch, hiërarchisch dus, ordenen. En die in haar, als hoogste natuur, de medieering leggen van het *voltooid*-cyclische, logoische bewustzijnsherstel.

Aanteekening.

Verleden en toekomst zijn alleen kenmerkend verschillend als feitelijk verleden en feitelijke toekomst, een gebeurd-zijn en een nog-te-gebeuren. In abstracten, volkomen egalen tijd is er niet het minste verschil van tijddeelen verleden en toekomst, volkomen „leeg" verleden en volkomen „leege" toekomst. Daarom is het rechttoe zin-

loos, te spreken van abstract verleden tijd en abstract toekomstigen tijd.

We weten allemaal, dat er wèl kenmerkend verschil is tusschen feitelijk, registreerbaar verleden, en feitelijke, onregistreerbare toekomst. Maar wat is, wijsgeerig, dit verschil? Feitelijke toekomst is het gebeuren, gericht naar natijdelijke eeuwigheid, gericht naar de ideëele Wereld, die, zooals wij weldra zien zullen, zich in de natuur relativeert tot onvoorzienbare spelingen. Feitelijk verleden is het gebeuren, gericht naar vóórtijdelijke eeuwigheid, gericht naar de potentieele Wereld, de strak-egale ondergrond der natuur, die in de natuur zelf doorwerkt als terughouding van differentiatie.

Berekenbare, quantitatief-registreerbare toekomst is dus, als zoodanig, geen toekomst in strikten zin, maar verkapt verleden. De natuurkunde is, als zij natuurgebeuren quantitatief en onontwijkbaar voorspelt, tòch een wetenschap van het verleden. Haar zekere voorspellingen zijn registraties van een gebeuren, dat wel nog niet gedifferentieerd-zintuigelijk is waar te nemen, maar dat toch verstandelijk, formulair, gekend wordt in den bevroren staat van het verleden feit.

De ideëele Wereld of de Kosmos.

De Wereld is veelheid in relatie tot „het" ééne, het absoluut absolute. Deze veelheid is cyclisch stadiaal te onderscheiden als potentieele, actueele, ideëele veelheid. De Wereld als potentieele veelheid is de nog ongedifferentieerde mogelijkheid, het „diffuse". De Wereld als actueele veelheid is de gedifferentieerde veelheid, het discrete, de natuur, logisch vóór natuurordening. De Wereld als ideëele veelheid is het diffuse èn het gedifferentieerde in synthetisch herstel: de orde. De orde, die geen orde is „opzichzelf", evenmin als de natuur de natuur is opzichzelf, of het diffuse het diffuse is opzichzelf. De drie Wereldstadiën zijn stadiaal werkelijk in correlatie met, in oppositie tot elkaar. De drie Wereldstadiën zijn contigu van elkaar te onder-

scheiden, maar wezenlijk verscheiden zijn ze niet, ze zijn drie stadiën van een en dezelfde Wereld. En ze zijn zeker niet discontinu van elkaar gescheiden. Zij gaan contigu in elkaar over, ze doorgrijpen elkaar. Wie de drie Wereldstadiën van elkaar „isoleeren" wil, wil hun meteen hun stadiale werkelijkheid ontnemen. Zeker moeten wij de drie Wereldstadiën goed uit elkaar houden om ze goed in oppositie tot elkaar te qualificeeren. Maar we houden ze alleen uit elkaar om te bedenken, dat ze toch alleen in trilogisch verband mèt elkaar werkelijk zijn. We houden ze uit elkaar door het analyseoproepend verstand, we zien hun samenhang door de bovenverstandelijke rede.

De Wereld in cyclisch stadium van idealiteit noem ik *Kosmos*. Zoo hecht ik weliswaar een nieuwe beteekenis aan dit woord, maar die beteekenis sluit toch aan bij de beteekenissen die het al heeft. Kosmos beteekent al sieraad, schoonheid, Wereld. In aansluiting met deze beteekenissen versta ik onder Kosmos het cyclische herstelstadium van de Wereld, de Wereldorde. Ik kies dit woord (mèt zijn zoo ongezocht adjectief „kosmisch") omdat wij het zoo onopzettelijk in de beteekenis van cyclisch Wereldherstel of Wereldorde aanvaarden kunnen, en omdat het dit Wereldstadium zoo kort en bondig en ondubbelzinnig aanduidt, als we in luisterend woord en wederwoord met elkaar tot waarheid trachten te komen.

De Kosmos is, als synthese van het diffuse en het gedifferentieerde: het gedifferentieerde dat toch samenhangend, de samenhang die toch gedifferentieerd is, m.a.w. *orde*. Die orde hangt niet, geïsoleerd, boven haar cyclische voorstadiën, maar geldt als orde in die voorstadiën, en, terugwerkend in de natuur, is zij de natuurordenende macht. Zij is de macht, die de natuur doorbeeldt tot ordelijke natuur, bepááld ordelijke natuur. En zij is de macht, die ook de mogelijkheid vóór de natuur, tot bepáálde mogelijkheid fixeert. Zonder haar zou alle denkbaarheid meteen mogelijkheid zijn. Mèt haar is niet de denkbaarheid maar de bepaalde denknoodzakelijkheid meteen mogelijkheid. Maar als we zeggen „zonder haar", maken we natuurlijk een arbitraire veronderstelling. Zonder Kosmos is er geen Wereld en geen God en geen bewustzijn.

De kosmische orde is *trilogische* orde. Als wij straks in definitieve

waarheid den Kosmos logisch zien opbouwen, ontdekken we, dat de Kosmos als macht een geheel is van zes machten, zes kosmische stadiën van twee kosmische trilogieën. Een „reeks" van twee trilogieën zou hier niet juist gezegd zijn. De twee kosmische trilogieën zijn immers, als geheel, cyclisch herstel, en het woord „reeks" zegt een almaar dóórgaan, een opeenvolging die iets anders, iets cyclisch noodig heeft om niet opeenvolging te blijven, eindeloos, zonder voltooiïng. De trilogieënreeksen zijn natuurreeksen, de kosmische trilogieën zijn stadiaal boven de natuur uit.

De Kosmos is dus bovennatuurlijk? Ja en neen. De gedifferentieerde Wereld, de Wereld in cyclische ontkenning, is de natuurlijke Wereld, en de Kosmos is, als cyclisch herstel, boven de natuur. Maar de Kosmos is toch, bij alle *qualitatief* onderscheid, met de natuur *wezenlijk* een. Een, ook in dezen bepaalden zin, dat hij naar de natuur teruggrijpt, de natuur beheerscht en ordenend doorbeeldt. Als het Heelalobject zich tot Kosmos herstelt, „verlaat" het de natuur niet, maar blijft eeuwig de haar beheerschende en ordenende macht.

Het Heelal*object*, zeg ik. De Kosmos is object, cyclisch hersteld object wel, maar geen bewustzijn. Den Kosmos mogen we vergelijken met een cathedraal, we mogen hem in beeldspraak de „Wereldcathedraal" noemen. Maar een cathedraal is nièt het architecturale bewustzijn, waarin die cathedraal eigen object is.

De trilogische evolutie van het bewustzijn bereikt haar opperste stadium haar soeverein hiërarchisch stadium, in het voltooid-cyclische bewustzijnsherstel, dat niet de Kosmos is maar de Logos, de Logos als bewustzijn. Is het logoische bewustzijn bovennatuurlijk? Alweer ja en neen. Bovennatuurlijk is het in dezen bepaalden zin, dat de bovennatuurlijke Kosmos zijn eigen object is. Maar het is weer natuurlijk in dezen bepaalden zin, dat zijn diaphane medieering natuurlijk is, even natuurlijk als de zon. De Godheid in opperste stadium woont in de natuur, in de opperste natuur.

Omdat de kosmische machten geen bewustzijnen zijn en logisch-noodzakelijk zoo zijn als zij zijn, mogen we haar ook „wetten" noemen, wetten die de natuur beheerschen en ordenen, natuurwetten. Voor de physica is de natuurwet een abstracte algemeenheid van regelmatig en noodzakelijk natuurgebeuren, quantitatief bepaald in

abstracte ruimte en abstracten tijd. In gewijd wijsgeerigen zin is de natuurwet een kosmische, bovennatuurlijke macht, die zich in de natuur veruiterlijkt. „Veruiterlijkt". De kosmische machten zijn kosmische trilogische orde, en er is contiguë overgang van de eene macht naar de andere. Maar ten opzichte van de natuur zijn zij „strakke" machten, al zijn zij ook niet „het" absolute, het absoluut absolute. De kosmische macht staat tot haar natuur als absoluut tot relatief, als een tot veel, als creatief tot receptief, als innerlijk tot uiterlijk. Zeker, er is cyclisch-stadiale correlatie en oppositie van kosmische macht en vóórordelijke natuur. Maar er is ook *relatie* van kosmische macht en geordende natuur, die ook „tegendeelen" zijn.

Iedere kosmische macht of iedere kosmische natuurwet heeft, stadiaal verschillend als zij is van de andere kosmische machten of natuurwetten, haar eigen natuur waarin zij geldt. De heele Kosmos geldt in de trilogeerende natuur, en ieder kosmisch stadium geldt in zijn eigen natuur, zoodat wij natuur*gebieden* kunnen onderscheiden, die ook stadiaal van elkaar verschillen en dus hiërarchisch geordend zijn. De organische natuur bv. is in hooger stadium dan de voororganische plastiek, omdat de kosmische macht, die zich tot organische natuur relativeert en veruiterlijkt, trilogisch hooger is dan de kosmische macht, die haar relativeering en veruiterlijking vindt in de voororganische plastiek. Zoo heeft de relatie van Kosmos en natuur een evolutionnairen en teleologischen zin. De Kosmos doorbeeldt de natuur òm haar te vervolmaken en wel tot medieering van logoisch bewustzijn.

Ik herhaal nu, tevens aanvullend, het verschil tusschen de natuurwetten der physica en de kosmische wetten, de kosmische machten, de bovennatuurlijke natuurwetten.

1) De wetten der physica zijn ten opzichte van elkaar niet trilogisch geordend. De kosmische machten zijn dat wèl. Zij zijn, als geheel, de kosmisch trilogische orde, en object van cyclisch bewustzijnsherstel.

2) De wetten der physica zijn niet bovennatuurlijk, maar zij zijn de natuur zelf, geabstraheerd. De Kosmos is bovennatuurlijk in den zooeven verklaarden, bepaalden zin.

3) Natuurverschijnselen ziet de physicus als „benaderingen" van

een ideaal verschijnsel, dat hij als natuurwet formuleert. Zijn natuurwet is in wezen dat ideale, abstracte verschijnsel, zij heeft dus het karakter van een limite. De kosmische macht wordt niet door haar natuur benaderd, maar in haar gerelativeerd, in haar veruiterlijkt. De kosmische macht staat tot de natuur waarin zij geldt als creatief tot receptief, absoluut tot relatief, innerlijk tot uiterlijk.

4) De natuurwet der physica hoort bij het actueele Wereldstadium, waarin ook abstracte tijd en abstracte ruimte te situeeren zijn als de verstdoorgevoerde abstracties. De kosmische macht is in het cyclisch hersteld Wereldstadium, waarin alle afstand en alle duur is voorondersteld en opgeheven.

5) De natuurwetten der physica hebben alleen systematisch-beschrijvende beteekenis, geen teleologischen zin. De Kosmos echter vernatuurlijkt zich teleologisch. Hij is de evolutiemacht, die zich relativeert en veruiterlijkt tot evolueerende natuur. Tot natuur, die evolueert òm te komen tot natuurcentreering van logoisch bewustzijn. Dit logoische bewustzijn is het eeuwig levende Doel van het eeuwig levende Heelal.

6) De natuurwet der physica is systematische beschrijving van natuurverschijnselen, gereduceerd tot bewegingen met bepaalde afstanden, bepaalde richtingen, bepaalde duren en bepaalde snelheden. We hoeven hier niet nader in te gaan op de rol, die experiment en contrôle hierbij spelen, en zeker niet op het verschil tusschen experimenteele en theoretische physica. De natuurwet der physica is en blijft niets anders dan een beschrijving van natuurverschijnselen, voor zooverre zij gezien worden door de verstandsbegrippen tijd en ruimte heen. De formule der physica zegt nooit iets anders dan: dien afstand, die richting, dien duur, die snelheid.

De Kosmos, dien wij alleen in definitieve waarheid kennen kunnen, is boven de abstracties van tijd en ruimte stadiaal verheven. Afstand is in den Kosmos geen afstand meer, maar architectonische proportie. En duur is in den Kosmos geen egale duur meer, maar architectonische samenhang in logische opvolging. In de natuur geldt de kosmische macht als bouwend beginsel.

Gewijde wijsbegeerte is geen eenzijdige boekenwetenschap, maar

levenswetenschap. Dit geldt vooràl voor exact inzicht in den kosmischen bouw. Vóór onze bewustzijnsmedieering voldoende gerijpt is, kunnen wij den kosmischen bouw niet kennen. „Denk"moeilijkheid is hier ook wel, maar niet noemenswaard in vergelijking met de moeilijkheid, te voldoen aan den eisch van emotioneele waarheid, dien exact inzicht in cyclisch herstelstadium meebrengt. Hier vooral moeten wij vrij zijn van individueele vasthakingen. Anders houdt de angst ons ervan terug, exact wetend (dus zonder camoufleerende omneveling) cyclisch herstel te betreden. Want het exact wetend betreden van cyclisch herstel is meteen indicatieve opheffing van individualiteit. Maar àls onze bewustzijnsmedieering voldoende gedesindividualizeerd is, als zij met name niet meer door angst wordt vertroebeld, is ook geen trilogische ontplooiïng wijsgeerig zoo indicatief, zoo mathematisch exact te kennen als juist de kosmische bouw, geldend in de natuur, zich relativeerend en veruiterlijkend in de natuur. Die bewustzijnsmedieering is, naar de zijde van het inject: de ziel, die God definitief vertegenwoordigt, zóó vertegenwoordigt, dat het bewustzijn het exacte Godsbegrip projecteeren kan. En die medieering is, naar de zijde van het object: het lichaam, dat de Wereldorde definitief vertegenwoordigt, zóó vertegenwoordigt, dat zijn functie als „object apart" heelemaal niet meer hindert.

Indiërs en Theosophen zullen hier denken aan het „astrale" lichaam. Het geloof aan een astraal lichaam hoeven we hier niet te doorlichten, omdat het niet van direct wijsgeerig belang is. Maar het aloude geloof, dat het menschelijke lichaam ziet als een „microkosmos" is wèl van direct wijsgeerig belang. Ons lichaam is inderdaad als definitieve (hoewel nog onvoltooide!) waarheidsmedieering een microkosmos in dezen zin, dat het in al zijn kleinheid den Kosmos vertegenwoordigt. Maar ons lichaam is dit als bewustzijnsmedieering, nièt als object. Ons lichaam als object is geen kleine afbeelding van den Kosmos. En evenmin is de Kosmos een menschelijk lichaam in het groot, de „maximus homo" van Swedenborg. Bewustzijnsmedieering is een *verbindings*term, dien het bewustzijn niet kent, maar „waardoorheen" het bewustzijn kent. Bewustzijnsmedieering vertegenwoordigt object of inject, maar is zelf-*alleen* noch object noch inject. En des te minder zelf-object of zelf-inject, naarmate de me-

dieering diaphaner is. Geheel zònder medieering is alleen het potentieele en universeele bewustzijn, dat alles potentieel kent en daarom juist niets weet, niets scherp kent. Alle ander bewustzijn is gemedieerd. En de vervolmaking van bewustzijn is diaphanizeering van de medieering, totdat die medieering in den Logos voltooid diaphaan is geworden, om eeuwig in volmaking van diaphaniteit continu toe te nemen. In nàtijdelijke eeuwigheid is hier de tijdduur verondersteld en behouden opgeheven tot continuë verandering, continuë vervolmaking in uiterste, cyclische tegenstelling tot de vóórtijdelijke eeuwigheid. In de eeuwigheid logisch-vóór den tijd blijft het potentieele universeele bewustzijn zich eeuwig gelijk: het blijft de „onwankelbaar-vaste grond" van het Al. In de eeuwigheid logisch-nà den tijd vervolmaakt zich continu de Logos, zonder einde en zonder begin. „Beginloos" en „eindloos" is in natijdelijke eeuwigheid niet de negatieve abstractie in de cyclische ontkenning, maar de positieve werkelijkheid van wat we even voelen aankomen in onze voorstelling van ondeelbaar moment, ondeelbaar punt: het levende „nu", en het levende „hier". Het leven van die centraliteit is, als rustige vervolmaking, de synthetische verwerkelijking van de worstelende levensstijging in cyclische ontkenning èn van de stabiliteit der cyclische gesteldheid, waarin het leven nog niets dan diepste potentialiteit van leven is.

Kosmische begrippen en hun zegging.

De Kosmos relativeert zich, veruiterlijkt zich in trilogisch geordende natuur. Den Kosmos kennen is dus de geordende natuur doorzien tot haar innerlijk ordenend beginsel, dat de Kosmos is. „Doorzien", zeg ik. Een wijsgeerig kennen is een doorzien, en niet een vergelijkend kennen, waarbij waarheid maar „overeenkomst" is of „gelijkenis". Wijsgeerig kennen is zeker nog iets anders dan het doorzien van een afzonderlijk menschelijk gebaar als veruiterlijking van een afzonderlijke menschelijke emotie. Maar toch, het kennen van

een afzonderlijk gebaar en het wijsgeerige kennen hebben dit gemeen, dat zij een „doorzien" zijn. Den Kosmos en ieder kosmisch stadium kunnen we alleen wijsgeerig kennen, doordat we een veruiterlijking van Kosmos of kosmisch stadium doorzien. Ja, door*zien*, visueel doorkennen, wil ons kennen een indicatief „weten" zijn. Zeker, de kosmische stadiën zijn ook auditief te zeggen, namelijk op de wijze van eeuwige geboden, die de natuur tot stadiale orde roepen. Maar een auditief zeggen en een auditief vernemen allèèn blijft als zoodanig buiten indicatief weten. Nu is het volkomen waar, dat onze uiteraard indicatieve visualiteit een gedifferentieerde zintuigelijkheid is en dus hoort bij het cyclisch actueele stadium, zoowel van Wereld als van bewustzijn. Maar geen stadium is „geïsoleerd". De kosmische Wereldorde doorgrijpt de natuur, de heele natuur waarbij ook onze zintuigen hooren, en voert haar op tot geordende natuur. Zoo kunnen wij dus wel degelijk in de natuur zien, wat de Kosmos in haar doet, hoe de Kosmos zich tot haar relativeert, hoe de Kosmos zich in haar veruiterlijkt. Ja, zoolang we empirisch waarnemen en verstandelijk begrijpen alleen, blijven we in cyclische ontkenning, zoowel bij zien als bij hooren. Zelfs als een physicus de heele natuur kon samenvatten in èène wet, zou hij de natuur *over*zien, maar niet haar *door*zien als geordende natuur, geordend in strikten, trilogischen, hiërarchischen zin. Hij zou de natuur overzien als „regelmaat", regelmaat van quantiteitsbepaling in abstracte ruimte en abstracten tijd. Trilogische natuurorde, veruiterlijking van den Kosmos, zien wij eerst als wij die abstracties te boven zijn. Als m.a.w. ons verstand rede is geworden, en onze visualiteit verredelijkte visualiteit of „inzicht". [1])

Dit inzicht is alleen mogelijk als vrij, eigen kenleven. Het is idealiteit van wat het in onszelf vooronderstelt, spontaan, potentieel. Eerst grijpt het redelijke kennen, hoe vaag in den beginne ook, in ons plaats, en dàn eerst gaan we erover philosopheeren om het te methodizeeren en methodisch aan te vullen. Wijsbegeerte vooronderstelt wijsgeerige intuïtie, en, dieper, religieus gevoel, zooals bv. de optiek het spontane zien vooronderstelt. Zooals de optiek het zien methodizeert, o.a. in de perspectiefleer, zoo methodizeert de wijsbe-

---

[1]) Over „achterretinale" visualiteit zie bl. 136, 137.

geerte de wijsgeerige intuïtie. En zooals de optiek het zien aanvult door optische instrumenten, zoo vult de wijsbegeerte de wijsgeerige intuïtie aan, niet door instrumenten, maar door volgens de eenmaal aanvaarde methode (de trilogische methode of de dialectiek) gedachten te doordenken ten einde toe. Wijsbegeerte ís niets anders dan gestelde, ontkende, en herstelde intuïtie. Wijsgeerige wetenschap wil niets anders dan de intuïtie indicativeeren. Zij wil, met name, onze begrippen trilogisch ordenen, verhelderen en verduidelijken, wat noodzakelijk gepaard gaat met verpuring van onze emoties.

Ook in definitieve waarheid is ons menschelijk bewustzijn niet alleen gemedieerd, maar het heeft ook nog inhoud, begrippelijken en emotioneelen inhoud. Wel zijn in een menschelijk bewustzijn, dat tot indicatieve kennis van den Kosmos komt, de emoties al zoo verpuurd, dat de angst geen belemmering meer is en de verwondering de eenige bewustzijnsprikkel. Het leven van dit bewustzijn is sterven, sterven naar universaliteit. Verwondering immers, bevrijd van angst, is volgroeide verwondering die *be*wondering is. In waarheid is het menschelijke bewustzijn, dat tot indicatieve kennis van den Kosmos komt, vervuld van bewondering voor het voltooid cyclische bewustzijn, den Logos, waarmede het geheel en al één wil worden. En die bewondering is vereering omdat wij in haar een *bewustzijn* bewonderen. Wij „vereeren" een stadiaal hooger bewustzijn, dat ons onze eigen bewustzijnstoekomst openbaart. Wij vereeren een stadiaal hooger bewustzijn, omdat wij zelf tot dat hoogere „geroepen" zijn.

Vóórdat wij tot indicatief inzicht in den Kosmos komen, kennen en erkennen wij al het cyclische herstelstadium van de Wereld in zooverre, dat wij dit stadium ordenend zien teruggrijpen in de natuur. Wij weten al, dat de ideëele Wereld er moet zijn als Wereldorde, die niet geïsoleerde Wereldorde is maar het opperste herstelstadium, dat de diffuse en de gedifferentieerde Wereld terugbepaalt. En nu gaan wij, in volle overgave, „toezien", hoe de ideëele Wereld een eigenaardig deel van de natuur ordent namelijk onze begrippen, die intramentale natuur zijn. Een begrip, zeiden we, is object*substitutie* omdat begrip en correspondeerend object twee objecten zijn. Het begrip is een object met heel eigen voorloopigheid, een project,

dat in het logoische bewustzijn overbodig wordt. Maar zoolang het er is, is het object, een van de twee met elkaar correspondeerende objecten, dus geen veruiterlijking van het object waarmee het correspondeert, maar alleen substitutie. De „gegeven" natuur heeft dit heel eigen voorloopige, intramentale karakter niet. Zij blijft object, ook in het logoische bewustzijn, dat haar diaphaan doorziet.... zònder begrip. Begrippen zijn, zoolang zij zijn, substituties van objecten. Ja, de Kosmos schept orde, cyclische orde, hoogste orde in de heele natuur, ook in de intramentale natuur die onze begrippelijke natuur is. Maar de Kosmos ontneemt onze begrippen niet hun begrippelijken aard. Terwijl de Kosmos zich in de „gegeven" natuur veruiterlijkt, verheft hij onze begrippen tot hun hoogste maar nog steeds begrippelijke orde: hij verbindt ze en verheldert ze tot een logisch en klaar geheel, dat den Kosmos zoo indicatief mogelijk substitueert. Met andere woorden: de Kosmos ordent onze begrippen zóó, dat onze opperste begrippen, begrippen blijvende, „kosmische" begrippen worden.

Kosmische begrippen zijn absoluteitsbegrippen, begrippen van relatieve absoluteit, wier tegendeel „gegeven" natuur is. Het strakke kosmische stadium sluit het „meer en minder" uit ten opzichte van zijn gegeven natuurgebied. Het staat tot dat natuurgebied als absoluut tot relatief. Maar een kosmisch stadium is niet, als God, absoluut in relatie tot „alles", tot de Wereld als geheel. Een kosmisch stadium is relatief absoluut en moet dus ook als zoodanig gezegd worden. In begripsubstitueerend woord èn in begripveruiterlijkende visueele constructie. Kosmische constructies zeggen het *absoluut* kosmische in haar constructienoodzakelijkheden, zij zeggen het *relatief* kosmische in al wat aan haar limitair is en willekeurig. Kosmische constructies zeggen cyclisch herstelde ruimte in de proporties die zij noodzakelijk meebrengen. Zij zeggen cyclisch herstelden tijd in hun logische opvolging. Waarom de kosmische constructies ontleend worden aan Euclidische meetkunde en de Euclidische figuren wijsgeerig, boven alle meetkunde uit, worden geïnterpreteerd, is gezegd op bl. 5, nota.

In de kosmische begrippen kennen wij begrippelijk, begrijpen wij, den Kosmos. Maar nadat onze achterretinale visualiteit zich in deze

begrippen verscherpt heeft, kunnen wij de natuur visueel contempleeren als relativeeringen van kosmische absoluteit. En in dit contempleeren kennen wij opnieuw den Kosmos. En nu eerst ten volle: als één met zijne natuur. Maar dit contempleeren is geen begrijpen meer in substitueerend begrip. Doordat wij nu de natuur als relativeering dus ook als veruiterlijking van den Kosmos zien, zien wij den Kosmos, één met haar. Zooals wij een innerlijke emotie zien, als wij haar uiterlijk gebaar zien, dat wezenlijk één is met zijn emotie.

Constructies van de kosmische stadia.

Na al het voorgaande is het duidelijk, wat wij verstaan onder constructie van een kosmisch stadium. Zij is een indicatieve visualizeering van het begrip van een kosmisch stadium, zij is dus een constructieve veruiterlijking van dit begrip. Maar zij is meteen indicatieve substitutie van het kosmische stadium zèlf. In beide functies verscherpt zij onze achterretinale visualiteit, waardoor het ons mogelijk wordt de „gegeven" natuur kosmisch te verklaren, d.i. de gegeven natuur te ontdekken als relativeeringen van den Kosmos. Die relativeeringen zijn, het zij nog eens gezegd, geen „benaderingen" maar relativeeringen, en daarom is het „speelsche" in haar heel wezenlijk. Ja, heel wezenlijk, en niet maar een „afwijking", die op den koop toe genomen wordt zooals bij een benadering gebeurt. In onze kosmische constructies houden we de stadiën indicatief uit elkaar, terwijl in de spelingen van de gegeven natuur de natuurgebieden met elkaar vermengd zijn, en toch (kosmisch!) te onderscheiden.

Het geheel van de verklaringen van de constructies der kosmische stadiën zelf is een bepaald deel van de gewijde wijsbegeerte.

Het vooronderstelt eenige gewone wiskundige kennis, met name eenige kennis van Euclidische meetkunde. Dit deel van de gewijde wijsbegeerte mag „relatiewiskunde" heeten. Ik geef hier maar korte aanwijzigingen. Overigens, een uitgebreider behandeling in een lijvig

boek zou toch voor de meeste lezers moeten toegelicht worden in hoorbaar woord en wederwoord.

Eerste kosmische stadium. De constructie van het eerste kosmische stadium is het absolute cirkelvlak, dat we al ontmoet hebben op bl. 9. De bespreking aldaar vul ik aan:

1°. Er is een noodzakelijke proportie van cirkelstraling en cirkellijning, die in de meetkunde overbekend is. Die proportie blijft ook in definitieve waarheid, als herstelde abstractie van ruimte. Maar zij is in definitieve waarheid niet het wezenlijke in de cirkelconstructie, zij wordt daar alleen door dat wezenlijke nog noodzakelijk „meegebracht", als vooronderstelde en opgeheven „afstand". Het wezenlijke zien wij in het licht van ons thema, het relatiebeginsel, dat al ons wijsgeerig denken beheerscht op fascineeren af. Het wezenlijke van de cirkelconstructie is *relatie* van cirkelstraling en cirkellijning; tegendeelen, die niet in elkaar overgaan, maar wezenlijk met elkaar een zijn, en ín die wezenlijke eenheid ook wezenlijk van elkaar verscheiden zijn.

2°. „Het" cirkelvlak, cirkelvlak in alle richtingen, is en blijft vlak, het is geen lichaam, met name geen bol. Zeker, „het" cirkelvlak is wel een geheel van oneindig vele cirkelvlakken, concentrisch alle. Die vlakken zijn dan volkomen aaneengesloten, maar toch is er geen ìneengeslotenheid, geen eenheid van vlak tot vlak. Eenheid is alleen mogelijk als meteen verscheidenheid, dus hier alleen van straling en lijning die samen „vlak" zijn. Ook gewoon meetkundig gesproken, dus afgezien van alle „relatie" is het geheel van oneindig vele concentrische cirkels in alle richtingen tweedimensionaal, als we ten minste heel exact meetkundig spreken. Buiten alle relatie om, alleen quantitatief exact gezien, is er in „het" cirkelvlak wel „afstand" van vlak tot vlak, discrete afstand. Die afstand blijft, gewoon meetkundig gesproken, ook afstand als hij oneindig klein is. Dus ook gewoon meetkundig (maar dan héél exact meetkundig) gesproken, is er in het geheel van oneindig vele aaneengesloten concentrische cirkels in alle richtingen geen *syncrete* lijn van vlak naar vlak, geen „dimensie", derde dimensie in den strikten zin van *syncrete* grootheid. De relativeering van het eerste kosmische

stadium in gegeven natuur zal dus ook, als bepaalde en meetbare natuur, een tweedemachtswerking moeten vertoonen.

Wij kunnen geen fundamenteeler *relatie*constructie denken dan „het" cirkelvlak. Het cirkelvlak is de constructieve relatie*gesteldheid* als intramentale begripsconstructie. Daarom is het cirkelvlak de constructie van het eerste kosmische stadium, van de eerste kosmische gesteldheid.

Dit kosmische stadium relativeert zich tot gegeven natuur, die wij als uiterlijkheid van dit stadium doorzien. Het relativeert zich tot veelheid, want absoluut staat tot relatief als een tot veel. Maar al die relatieve veelheid is een in haar een absoluut kosmisch stadium. Het eerste kosmische stadium relativeert zich tot al die natuurverschijnselen, die de physica kent als tweedemachtsverschijnselen, bv. licht, geluid. En de fundamenteelste relativeeringen in de gegeven natuur zijn de zonnen, centraliteiten van zonnestelsels. Wij zouden het eerste kosmische stadium ook de „kosmische zon" mogen noemen, de eene bovennatuurlijke zon, waarvan alle natuurzonnen relativeerende natuurveruiterlijkingen zijn.

De tweedemachtsverschijnselen, in de physica zoo overbekend, gaan zeker gepaard met lichamelijkheid. Maar die lichamelijkheid is alleen „aan" het verschijnsel, zij is niet het verschijnsel zelf. Zij is aan het verschijnsel, omdat natuurstadiën alleen gemengd „voorkomen". Hoe meer lichamelijkheid echter de physica aan die verschijnselen ontdekt (en dat doet zij zelfs in het zoo onlichamelijk aandoende licht), hoe dringerder de denker een verklaring vraagt van hun tweedemachtswerkingen, hun vlakwerkingen, hun vlakwerkelijkheid. Die vlakwerkingen „doorzien" kunnen wij alleen als wij haar kennen als relativeeringen van „het" vlak, het absolute cirkelvlak. Fundamenteelste relativeering van het absolute cirkelvlak, zeiden we, is de zon. Ongetwijfeld is de zon „ook" lichaam, omdat de natuurgebieden als relativeeringen van kosmische machten alleen gemengd „voorkomen". Maar dat neemt niet weg, dat de zon zèlve, dus afgezien van de lichamelijkheid „aan" haar, kosmisch is te doorzien als fundamenteele en tweedimensionale centreering van haar zonnestelsel. Terwijl een zonnestelsel, als geheel, relativeering is van den Kosmos als geheel.

Het eerste kosmische stadium is ook auditief te zeggen, op de

wijze van een bovennatuurlijke natuurwet, een natijdelijk-eeuwig natuurgebod: *Er zij centreering.* Met welke centreering dan, als gesteldheid, geen plastische centreering, maar vlakcentreering bedoeld moèt zijn. De auditieve zegging is zeker veel minder indicatief, veel minder exact dan de visueele. Zij heeft alleen dit voor, dat zij het kosmische stadium uitdrukkelijker zegt in relatie tot haar natuur, in welke relatie alleen de Kosmos wèrkelijk is.

Tweede kosmische stadium. De constructie van het tweede kosmische stadium zal moeten zijn de trilogische ontkenning van het cirkelvlak. En wel in logische, „rakende" aansluiting met het cirkelvlak, dus zoo, dat er geen constructie „overgeslagen" wordt. Wij hebben die ontkenning al terloops ontmoet op bl. 20. We zeiden toen: „„„De overgang van de cirkellijn, die uiteraard om èèn centrum ligt, naar de ellipslijn, die gelegen is om twee „brandpunten" (en getrokken wordt om oneindig vele „krommingsmiddelpunten"), kan niet „restlos" gezegd worden op de wijze van quantiteit allèèn. Onbevangen bewustzijn moèt wel in de cirkellijn de *qualiteit* van eenvoud erkennen, zooals in de ellipslijn de *qualiteit* van gecompliceerdheid, waarin de eenvoud van den cirkel wordt ontbonden, wordt ontkend.""

In „rakende" aansluiting met de constructie van het eerste kosmische stadium is het tweede brandpunt nu nog niet een bepaald punt. De elliptische excentriciteit kan nog niets anders zijn dan een uitzending van het tweede brandpunt uit het oorspronkelijke middelpunt, een rechte „uitsproeiïng", nu nog naar het oneindige.

Maar we hebben dit alles exact en constructief te zien. En exact trilogisch, dus zóó, dat de ellipsconstructie nu het rakend trilogisch tegengestelde wordt van de cirkelconstructie. Vooreerst moeten we komen tot tegenstelling met het richtinglooze van het absolute cirkelvlak: onze ellipsconstructie wordt èèn vlak, een vlak in een bepaalde richting. Het richtinglooze van „het" cirkelvlak is immers niet negatief, maar positieve potentialiteit van richting, die tot actualiteit komt in een bepààlde richting. Als noodzakelijk bepaalde richting zegt zij absoluteit. Iedere bepaalde richting, die wij ons daarbij voorstellen, is echter willekeurig, vervangbaar, en als zoodanig zegt zij

relatieve absoluteit. En dan hebben we dit ellipsvlak te zien als een constructieve excentreering van cirkelvlakconstructie, logisch-rakend het cirkelvlak volgend, niet meer van het cirkelvlak afwijkend dan strikt noodzakelijk is, niet meer bepalend dan strikt noodzakelijk is. Van een bepaalde ellipslijn is nog geen sprake. De cirkellijn*ing* ellipseert tot steeds excentrischer ellipslijn*ing*, inzettend bij het oorspronkelijke cirkelcentrum en in steeds elliptischer ellipslijnen zich rekkend en strekkend naar het oneindige. Het tweede brandpunt is nog niet bepaald, er is „uitsproeiïng" van oneindig vele tweede brandpunten, die nog geen van alle „gezet" zijn. Het limitaire hier zegt weer relativiteit, relativiteit in het relatief absolute. *Bepaald* is bij die „uitsproeiïng" alleen de vlakrichting en de richting van de excentriciteit, richting die samenvalt met wat de meetkunde de groote as van de ellips noemt. Dit is de trilogische en „rakende" ontkenning van de cirkelrust tot de elliptische streving.

Dit kosmische stadium relativeert zich in alle natuurstreven, dat een gestelde rust ontkent. De diepste werkelijkheid van alle natuurstreven is gehoorzame natuurverwerkelijking van het kosmische gebod: *Er zij excentreering.* De diepste werkelijkheid van alle natuurstreven raakt de diepste „gestelde" werkelijkheid van het zonnestelsel, de zon. Alle nuances van natuurreikhalzing zijn gegrond op de eene natuurdrift, die de rust van de zon ontkent en haar het zonnestelsel bouwen doet. Alle menschelijk verlangen bv. is zonneverlangen, en het kan niet tot herstelde rust komen, tenzij het, in herstelden staat, weer zonnerust wordt.

Derde kosmische stadium. Na de excentreering de wederom centreering, de herstelde centreering.

In rakende aansluiting met de tweede kosmische constructie moeten wij nu de rustige centreering van de eerste constructie herstellen. In de excentreering zelve bepalen wij een tweede brandpunt. Nu is noodzakelijk medebepaald de ellipslijn, de èène ellipslijn, die met dit tweede brandpunt correspondeert. Medebepaald is nu ook, in die eene ellipslijn, èèn enkel punt, dat het dichtst bij het oorspronkelijke middelpunt ligt, het „perihelische" punt. Dit punt ligt op de groote as, waar de ellipseering begint, waar dus de lijn, in èèn

punt, „nog" cirkellijn (en de straal, in èèn punt, „nog" cirkelstraal) is. Dit punt, kosmisch voor-het-eerst snijpunt, snijpunt van eenig-bepaalde lijn en eenig-bepaalden straal, dit punt wordt nu weder-òm centreering, herstelde centreering van wederom monocentrische rondheid. Het wordt een „hersteld" rondheidscentrum, dus toch qualitatief anders dan het oorspronkelijke cirkelcentrum van de eerste constructie. Dit punt wordt een *plastisch* middelpunt en zijn omlijning een plastische oppervlakte. *Het lichaam* wordt geboren, dat, absoluut gezien, de bol is.

Natuurlijk heeft dit alles niet te maken met het ontstaan van een lichaam in den zin der astronomen. De ontstaanstheorieën, „kosmogenieën" der astronomen zijn juiste of onjuiste „historizeeringen": er was eens bv. een nevelmassa, en toen.... In definitieve waarheid construeeren wij, maar historizeeren we niet meer, omdat we daar boven den abstracten tijd uit zijn.

Als wij wijsgeerig vragen hoe het lichaam ontstaat, vragen we hoe het logisch geconstrueerd wordt. En het antwoord doet ons „het" lichaam zien geboren worden als herstel van „het" vlak. Logisch vóór het lichaam is het vlak, waaruit (en niet alleen waarin) het lichaam ontstaat. En zoo zien we het lichaam natuurlijk nièt als een stuk ruimte of een stuk materie, maar als een uiterlijkheid, één met haar innerlijkheid. De uiterlijkheid is de oppervlakte als herstelde lijning, de innerlijkheid is het plastische middelpunt als centreering van plastische, herstelde straling. Zoo is dus de oppervlakte niet maar een opperste of uiterste vlak, maar een herstel van vlaklijning. Dat is de uiterlijkheid van het lichaam, waarin de lichaamsinnerlijkheid „verschijnt". Wie die uiterlijkheid goed ziet, doorziet haar tot in haar innerlijkheid, haar plastisch beginsel, haar „ziel".

Ieder natuurlichaam relativeert dit kosmische stadium. En het fundamenteele natuurlichaam is de planeet, de relatief-bolvormige planeet. Niet de zon, maar de planeet. Wel is er regressie van de planeet naar de zon, op de wijze van gravitatie naar het zonnemiddelpunt. Wel is er ook heel wat lichamelijks „aan" de zon zelf, omdat de relatieve natuurstadiën gemengd voorkomen. Maar kosmisch doorzien is het zonnewezen geen lichaam, kosmisch doorzien is het vlakstra-

ling en vlaklijning, een geheel van tweedimensionale „velden", concentrisch en zich uitbreidend in alle richtingen. Overigens, „aan" ieder lichaam zien we in natuurrelativeering ook allerlei tweedemacht. Vooreerst weer omdat de natuurstadiën gemengd voorkomen. Maar ook omdat het lichaam, al is het geen vlak meer, de vlakconstructie toch niet „verlaat", de vlakconstructie waaruit het is opgebouwd. [1])

De lichamen in de natuur werken op elkander. Bij een schijnbare „werking-op-afstand" hebben de natuurgeleerden der negentiende eeuw den „aether" aangenomen, een middenstof die overal doorheen moest dringen en zoo de lichamen met elkaar moest verbinden. De aetherhypothese heeft nu vrijwel afgedaan. Voor ons is het medium tusschen de lichamen er al constructief-vóór de lichamen. De lichaamsnatuur vooronderstelt de tweedimensionale natuur, waaruit zij ontstaat en waarmee zij innig-constructief verbonden blijft. Voor het zonnestelsel is die tweedimensionale natuur de zon, en haar werking doorgrijpt het heele zonnestelsel, zoodat daar nergens afstand is in strikten zin, „leege" afstand van lichaam tot lichaam. En verder zijn alle zonnen innig met elkaar verbonden, doordat zij relativeeringen zijn van de eene kosmische zon.

Het derde kosmische stadium kunnen we auditief zeggen als *Er zij recentreering.* of: *Er zij plastiek.*

Het vierde kosmische stadium. Het derde kosmische stadium is het lichaam (en wat er constructief bij hoort) als herstel. Het vierde kosmische stadium is het lichaam als nieuwe gesteldheid. In derde stadium is het lichaam trilogisch einde, in vierde stadium is het trilogisch begin. In derde stadium is het lichaam gekeerd naar zijn logisch verleden, in vierde stadium is het gekeerd naar zijn logische toekomst.

Het vierde stadium verschilt dus niet van het derde als een ander stadium in een en dezelfde trilogie. Het kan beschouwd worden als

---

[1]) Die vlakconstructie is cirkel èn ellips. Het lichaam is herstel van cirkel door ellips heen. Mechanistische wetenschap kan op haar wijze verklaren, hoe het komt, dat het fundamenteele natuurlichaam van bolvorm ellipsoïde wordt. Wijsgeerig echter gedacht, moet de planeet ook den ellipsvorm „in het lijf" hebben.

de andere trilogische zijde van het derde stadium. Maar toch is het een ander stadium, omdat het hoort bij een andere trilogie, de tweede kosmische trilogie.

De tweede kosmische trilogie is een herhaling van de eerste „op hooger peil". De stadiën der tweede trilogie kunnen auditief gezegd worden in dezelfde woorden als de stadiën der eerste trilogie met de bijvoeging „opnieuw". Zoo verwoorden we het vierde kosmische stadium als: *Er zij opnieuw centreering.*

De relativeering van dit vierde stadium is weer het natuurlichaam, maar nu als plastisch begin van de plastische natuurtrilogie. Het lichaam dus als gestelde, vóórorganische plastiek, die zich tot organisme ontkennen moet en zich tot gestalte moet herstellen. Dit lichaam is „op" de planeet en, om ons te bepalen tot onze planeet, „op" de aarde. Maar het is ook de aarde zèlf. Het is volkomen waar, dat de lichamen op aarde plastische trilogieën voltrekken, die evolutionnair hooger zijn dan de aarde, gezien als planeet alleen. Maar toch, al de plastische trilogieën in de natuurlijke trilogieënreeksen grijpen fundamenteel plaats in de plastiek der aarde. De plastiek „op" aarde, welke ook, is differentieering van trilogische aardeëvolutie. Ook de hoogste menschelijke plastiek „op" aarde is niet „los" van de aarde, maar is een differentieering van plastisch aardeleven zèlf. Zeer gedifferentieerd is de aardsche natuur, maar zij is toch in al haar differentieeringen één aardsche natuur. Wie de aarde waarop de gestalte van Caesar stond volkomen had kunnen doorzien, ook in al haar bizonderheden, zou ook de gestalte van Caesar gezien hebben als *hare* gestalte.

Vijfde kosmische stadium. Als kosmisch gebod: *Er zij opnieuw excentreering.* In de reeds gegeven kosmische constructie is dit gebod maar op eene wijze te visualizeeren: Het kosmische lichaam beweegt zich in de, reeds in derde stadium bepaalde, ellipslijn. Wij kunnen dit niet zien zonder willekeurige snelheid en willekeurige richting. Maar we weten toch allang, dat we in onze kosmische constructies *relatieve* absoluteit zeggen.

De fundamenteele natuurrelativeering van het vijfde stadium is de elliptische ommegang van de planeet om haar zon, die staat in een van de twee brandpunten van haar ellipsbaan.

Zeker is die planeetommegang „ook" een mechanische beweging. Maar dat zij, àls mechanische beweging, accuraat te beschrijven is, zegt nog heelemaal niet, dat zij niets ànders is dan een stuk „Weltmechanik"; ook afgezien hiervan, dat de „eerste stoot" van de planeetbeweging toch voor alle mechanische opvatting een open vraag blijft.

In waarheid is de planeetbeweging om de zon de fundamenteelste *organische* natuurplastiek. De plastiek der planeet, met name der aarde, ontkent zich door haar ommegang om de zon, en plastisch-*trilogische* ontkenning is organisch. Doordat de aarde zich in haar ellipslijn beweegt, gaat zij over tot elliptische ontkenning. De ellipslijn van den aardeommegang is niet maar een „baan" achteraf, zij is een lijn, de ontkenningslijn, die stadiaal den aardeommegang voorafgaat. Doordat de aarde met haar plastisch middelpunt de ellipslijn ingaat, gaat haar plastiek uiteen, en uiteenheid van plastiek is organische plastiek. Zoo gezien is de beweging der aarde om de zon geen mechanische verplaatsing, maar organisch worden van plastiek en daarin ook organische gang, lineaire organische gang, organische perpetuïteit, „voortplanting". Wel gaat dit met verplaatsing samen, maar die verplaatsing is secundair.

De fundamenteele overgang van voororganisch naar organisch is niet te vinden „in het klein". De microscoop zal ons dien overgang nooit vertoonen. Hij is wèl te vinden in het groot: hij is de overgang van gestelde aardeplastiek naar ontkende aardeplastiek. Alle organische plastiek „op" aarde is te doorzien als verbizondering van de organische plastiek der aarde zelf, en die is: ontkenning van, uiteenheid van aardeplastiek. Ik wil zeker hiermee niet beweren, dat de ommegaande aarde zelf „organen" heeft. Maar zij is als relativeering van het vijfde kosmische stadium toch fundamenteel wat ieder organisme „op" haar verbizonderd is: ontkende plastiek en als zoodanig orgaanbouwende plastiek. Het is daarom niet a priori onzin, te denken aan organische functies op aarde bij aardbewegingen als bv. vulkanische uitbarstingen. En, omgekeerd, is het niet a priori onzin, groote omwoelingen in de menschheid (bv. oorlogen) in verband te denken met omwoelingen in de aarde, die ook, fundamenteel, organisch zijn. Maar, hoe wij hierover ook mogen denken, waar

het hier op aan komt is: de beweging der aarde om de zon te zien als een plastiekontkenning, een organische ontkenning.

Dat het organisme ontkenning is van voororganische plastiek zegt natuurlijk niet, dat het „minder" is dan voororganische plastiek. Het organisme is meer, stadiaal meer, het staat hiërarchisch hooger. Maar toch, *het is ontkenning*. Dit voelen we allang vóór we het wijsgeerig inzien. Al vinden we het organisme ook nog zoo bewonderenswaardig van bouw, organische functies zijn niet zonder haar organische walgelijkheid. Onze walgelijkheidsemotie tegenover organische functies heeft teleologischen zin. Zij is het, die ons het organisme als ontkenning laat voelen, voordat we wèten dat het ontkenning is. Die emotie is cultureel zeer belangrijk. Zij is het primitiefste motief, dat ons aanspoort het organisme te boven te gaan. Zij is de primitiefste impuls tot een menschelijke cultuurroeping: de plastiek te herstellen „rakend-nabij" haar ontkenning. „Es ist Weisheit darin", zegt Nietzsche „„dass Vieles in der Welt übel riecht: der Ekel selber schafft Flügel und Quellenahnende Kräfte!" [1]) Ja, zooals de tegenspraak in de uiterste abstracties van de cyclische bewustzijnsontkenning ons denken doet uitzien naar cyclisch herstel, zoo wekt de tegenzin in organische functies onze begeerte naar plastisch herstel, bovenorganisch herstel.

Organische plastiek is, fundamenteel en kosmisch gezien, bepaald-lineaire gang. Die gang vernatuurlijkt zich in de organische voortplanting. Iedere natuurrelativeering echter heeft wel haar eigen gebied, maar overschrijdt dat gebied ook. Zoo vinden we ook in de niet-organische natuur bepaald-lineairen gang. De aan alle natuurgebieden gemeene bepaald-lineaire gang is de causaliteit, het lineaire beweeg van oorzaak-en-gevolg. De causaliteit is dus in haar eigen gebied alleen als organische voortplanting. In anorganische gebieden is zij secundair, daar doet zij maar mee, al is ze daar ook gemakkelijker (grover) te constateeren als „mechanische" causaliteit.

Wij weten nu allemaal wel, dat de negentiende eeuw (met name in haar natuurkunde) de causaliteit schromelijk overdreven heeft. Zij zag wat primair is in het organisme als primair in de heele natuur. Zoo gaf zij het organisme niet zijn eigen plaats en trachtte het

[1]) Also sprach Zarathustra, Von alten und neuen Tafeln, 14.

organisme mechanisch te verklaren. Heerschte niet een en dezelfde causaliteit in de organische en in de niet-organische natuur?

Dit ondoordachte „determinisme" zijn wij nu wel cultureel te boven. Een symptoom: de zuiver wiskundige waarschijnlijkheidsrekening wordt principieel toegepast in de moderne natuurkunde, met name in de „golfmechanica". Heel onderhoudend heeft hierover Sir James Jeanes geschreven in „Het Geheimzinnige Heelal". De zuiver wiskundige waarschijnlijkheidsrekening echter ziet af van alle causaliteit en dus vooràl van alle organisch ingrijpen. Zij weet wel zeker, dat haar uitkomsten niet onomstootelijk zijn omdat de causaliteit practisch nooit volkomen is uit te schakelen. Maar haar formules zijn wèl onomstootelijk.

Wijsgeerig is het oude determinisme eerst overwonnen, als we gekomen zijn tot een nieuw *wijsgeerig* determinisme, dat zegt: Het Heelal is universeel bepaald en in die bepaling heeft de causaliteit haar eigen bepaalde plaats. Niets in het Heelal is willekeurig, het Heelal is in zijn heele wezen onvoorwaardelijk weifelloos. Het wezen van het Heelal is een en al „moeten", moeten uit eigen leven, dus een „vrij" moeten. Dit nieuwe wijsgeerige determinisme mag juister Fatalisme heeten, omdat het woord Fatalisme gereedelijker het begrip „universaliteit" meebrengt dan het woord determinisme. Maar dan Fatalisme in herstelden zin. Het Fatalisme stelde zich bij de Ouden als het geloof aan een Noodlot. Het oude Noodlot is en blijft onbewust, al is het zoo oppermachtig dat zelfs de opperste God eraan „onderworpen" is. Het Fatalisme der ouden ontkende zich in het geloof aan een opperste Bewustzijn, alwetend en almachtig, een volmaakt Weten, dat alle evolutie uit eigen wezen uitsluit. Het Fatalisme herstelt zich, nu, als het inzicht, dat het Heelal ziet als universeel bewustzijn, cyclisch evolueerend bewustzijn. Een Heelal dat tot Zelfbewustzijn komt in een vrijheid die moeten, in een moeten dat vrijheid is, en dus alle „onderwerping" in alle bewustzijn meer en meer wegleeft.

Aanteekening.

De cirkelbeweging van de aarde om haar as (rotatie) is, diepst wijsgeerig gezien, een regressie, regressie op de wijze van terugbeweging in het cirkelvlak. Dat die regressie zich ook meedeelt aan de zon (die zelf fundamenteel cirkelvlak is en dus zelf niet vatbaar is voor regressie náár het cirkelvlak), ligt aan de reeds besproken „gebiedsoverschrijding" in de natuur.

Bij al deze verklaringen moeten wij steeds het radicale verschil in het oog houden tusschen een wijsgeerige en een natuurkundige verklaring. Een natuurkundige verklaring wil een natuurverschijnsel ingeschakeld zien in een causaliteitsreeks, en zij wil een quantitatieve, overzichtelijke beschrijving geven, die uitkomt, die „klopt". Een wijsgeerige verklaring wil een natuurverschijnsel doorzien als lenig „spel" van zijn strak, kosmisch tegendeel.

Zesde kosmische stadium. In het vierde stadium is de plastiek wederom gesteld, gesteld om zich weer te ontkennen in het vijfde en zich weer te herstellen in het zesde stadium. En niet allèèn de plastiek, maar ook alles wat constructief bij de plastiek hoort. Het vierde stadium is wederom een gesteldheid, niet alleen van plastiek maar ook van den cirkel: het perihelische punt is immers, in de bepaalde ellipslijn, een nieuw, bepaald cirkellijnpunt; en ook dit wordt wederom gesteld, om zich in het vijfde stadium wederom te ontkennen, te ontkennen in de ellipslijn. Deze ellipslijn valt wel samen met die van het vierde (en derde) stadium, maar is toch een nieuwe lijn, een lijn nu die niet „ligt" maar „getrokken" wordt, getrokken om oneindig-vele krommingsmiddelpunten. In het zesde stadium is dit alles verondersteld en opgeheven. Als we de constructie van de kosmische voorstadiën streng logisch tot herstel brengen in de figureering van het zesde kosmische stadium, *rakend* aansluitend bij de veronderstelde constructies, dan zien we:

1) De lineaire, elliptische beweging van de kosmische planeet herstelt zich tot „bovenelliptische" cirkeling, en die cirkeling is, als rakend aansluitende lijn, bepaalde raaklijn van de veronderstelde bepaalde ellipslijn.

2) Het middelpunt van de bovenelliptische cirkellijn is gegeven: het is het reeds voorondersteld bepaalde tweede brandpunt. Dit tweede brandpunt was al herstel in het derde en wederom gesteldheid in het vierde stadium. In het zesde stadium (het derde op hooger peil) wordt het wederom herstel, wederom herstel van het oorspronkelijke middelpunt, het kosmische zonnemiddelpunt. Dit middelpunt wordt nu centrum van de kosmische „bovenzon", còncentrum tevens van alle bovenorganische plastiek.

3) De herstelde plastiek krijgt nu haar eigen kosmisch oord: in de bovenelliptische cirkellijn beweegt zich de herstelde planeet, de „bovenplaneet", zij beweegt zich cirkelig „op grond van" de elliptische beweging der planeet. En alle plastiek òp de planeet, die differentieering is vàn de planeet, herstelt zich als differentieering der bovenplaneet.

Auditieve zegging van dit stadium: *Er zij opnieuw recentreering,* of: *er zij hooger plastiek.* Of ook: *Er zij nieuwe zon.* Want in de bovenzon is alle centreering van herstelde plastiek gecòncentreerd.

Wij zien nu, dat wij een kosmisch, een relatief absoluut „zonnestelsel" geconstrueerd hebben: èèn zon en èèn planeet, en bovendien èèn bovenzon en èèn bovenplaneet. Voor de natuurrelativeering bepalen we ons tot onze zon en onze bovenzon, onze aarde en onze bovenaarde. Bovenaarde en bovenzon zèlf zijn niet zintuigelijk waar te nemen. Maar àls onze kosmische constructie in orde is, moeten zij er zijn èn moeten zij zèlf zintuigelijk onwaarneembaar zijn. Als onze kosmische constructie in orde is, zijn bovenzon en bovenaarde beide bovenelliptische „aanschouwbaarheid", puur-zinnelijke aanschouwbaarheid, waarin alle zintuigelijke waarneembaarheid is voorondersteld en opgeheven. Omdat echter de natuurstadiën gemengd voorkomen, aanschouwen we op aarde toch wel iets van de bovenaarde, al is onze aanschouwing op aarde nog vermengd met onherstelde zintuigelijkheid. Op aarde aanschouwen we toch al „gestalte". Op aarde aanschouwen we „evolutie", levensstreving die de organische voortplanting te buiten gaat. Op aarde aanschouwen we het bovenaardsche, zoo auditief als visueel, in al wat „schoonheid" is. Alleen wijsgeerig kunnen we weten, dat het eigen oord van schoonheid niet onze aarde is maar de bovenaarde. Maar ook als we nog

lang niet weten, dat het oord van de schoonheid de bovenaarde is, aanschouwen we toch haar voorafbeelding, de „gemengde" schoonheid, hier. En de bovenzon? Aanschouwen we ook aan onze zon iets van de bovenzon? Als we maar goed bovenzintuigelijk aanschouwen en zintuigelijk waarnemen hebben leeren onderscheiden, is het antwoord niet moeilijk. Voor onze aanschouwende beleving is de zon nog iets anders dan dat heete, lichtende ding daar, dat we zintuigelijk waarnemen. De zon ís de bovenzon, *potentieele* bovenzon in den partieelen maar grooten cyclus, waarin het zonnestelsel evolueert. En als zoodanig kunnen we haar aanschouwen. In ons allen leeft het wezen van den zonnecultus. Hoe we ook over Nietzsche als (helaas zeer onmethodisch) denker oordeelen mogen, we voelen met Zarathustra mee als hij de zon toespreekt: „So segne mich denn, du ruhiges Auge, das ohne Neid auch ein allzugrosses Glück sehen kann!" [1]) Overigens, zooals er een astronomische beweging is, die grond is van de organische voortplanting, nl. de elliptische ommegang der aarde om de zon, zoo is er ook een astronomische beweging, die grond is van de evolutionnaire beweging, welke de voortplanting te buiten gaat. Ook om de zon grijpt in natuurrelativeering, gemengde natuurrelativeering, de bovenelliptische cirkeling plaats, en wel als „periheliumbeweging". De periheliumbeweging (d.i. de beweging van de heele aardebaan om de zon in de richting van het vlak van de aardebaan, een beweging die 21000 jaar noodig heeft om een gesloten lijn te voltrekken) werd vroeger als een afwijking beschouwd, maar is in de moderne astronomie opgenomen onder de fundamenteele astronomische bewegingen. Zij is zintuigelijk verstandelijk te kennen. Maar ook te aanschouwen, namelijk als natuurlijke grond van alle natuurevolutie: door deze beweging gaat de aarde haar elliptische lijn, haar organische perpetuïteit, te buiten.

We zeiden, dat wij op aarde „gemengde" schoonheid zien als voorafbeelding van de onvermengde schoonheid der bovenaarde. De menschelijke gestalte eischt hier een afzonderlijke doordenking. Zij is voorafbeeldende schoonheid op heel eigen wijze. Zij is wel de opperste schoonheidsvoorafbeelding die op aarde natuurlijk gegeven

---

[1]) Also sprach Zarathustra, Vorrede.

is, maar zij heeft, behalve haar vermenging met zintuigelijke waarneembaarheid, iets gebrekkigs, dat zij met geen anderen natuurvorm gemeen heeft. Juist in zooverre de mensch ménsch is, is zijn leven ingeweven, ingewijd in den Logos, en is dus zijn gestalte geroepen bovenplastisch te zijn, architectonisch. Hoe het bovenaardsche herstel van menschelijke gestalte zich in bizonderheden verwerkelijkt, kunnen we op aarde zeker niet volledig zien en zeggen. Maar begrippelijk kunnen we toch weten, dat de bovenaardsche gestalte dichter is bij de bovenplastische, *geheel* architecturale voltooiïng van de bovenzon dan de gestalte op aarde. Gestalte is eerst als bovenaardsche gestalte gestalte in voorloopige individueele afheid, waarin een bepaald individu tot zijn eigen hoogste architecturale schoonheid komt. Zij is ook „daar" nog aan den vorm gebonden en niet geheel vormvrij als de bovenzon zelve, en daarom is zij nog vormschoonheid, plastische schoonheid. Maar zij is toch *stadiaal* minder van den vorm afhankelijk en *stadiaal* meer één met de bovenzon dan de gestalte op aarde. Een aardsche cathedraal zou de bovenaardsche gestalte beter voorafbeelden dan de aardsche mensch, als de cathedraal maar leefde en dus naar de bovenaarde sterven kon. Menschelijke gestalte op aarde is aan haren vorm als geketend, haar betreden van de bovenaarde is meteen haar bevrijding. Wij voelen dit allang vóór wij het weten. Als cultuurmenschen schamen wij ons voor onze naaktheid, ook afgezien van alle organische misère. Die schaamte is een gevoelserkenning, dat wij hier nog niet toe zijn aan bevrijde gestalte. En toch, in het schaamtegevoel zelf eeren wij ook ons lichaam om wat het, hoe onvolkomen ook, voorafbeeldt. Schaamtegevoel is niet minderwaardigheidsgevoel allèèn, het is ook, *en in-eenen,* waardigheidsgevoel. Want in de schaamte zelf beseffen wij de bovenaardsche heerlijkheid waartoe wij geroepen zijn en die we hier al voorafbeelden. Schaamte is maar eene zijde van de menschelijke emotie, die naaktheid begeleidt. De andere zijde is: eer. Schaamte en eerbaarheid is een en hetzelfde. Wat is de diepste zin van onze kleeding, afgezien van alle practische noodzaak? Het kleed kan onbepaald vele graden van schoonheid, resp. leelijkheid, vertoonen. Maar het is toch, als „eerbaar" kleed, te qualificeeren als architectuur om het lichaam.

Aanteekening.

Dat ik de „bovenzon" in diepste eenzaamheid gevonden heb, zegt natuurlijk niets tegen hare werkelijkheid. Maar het is toch aardig, bij anderen althans het vermoeden te ontdekken, dat het tweede brandpunt van de elliptische aardebaan, het „leege" brandpunt, misschien toch niet heelemààl leeg is. Alexander Moszkowski heeft eenige van zijn gesprekken met Einstein verzameld in een boek „Einstein. Einblicke in seine Gedankenwelt". Ziehier eenige fragmenten van een gesprek, bl. 188:

M. De tweede wet van Kepler heeft mij gisteren een slapeloozen nacht bezorgd. Een vraag drong zich aan mij op, en ik wil graag weten, of die vraag een zin kan hebben.

E. Voor den dag ermee!

M.... De voerstralen worden altijd naar èèn brandpunt van de ellips getrokken, het gravitatiepunt. Intusschen is er toch ook een *tweede* brandpunt, dat ergens lichaamloos in de ruimte ligt, misschien zeer ver weg in de leege ruimte, als we namelijk aannemen dat de baan zeer excentrisch is. En nu vraag ik: hoe moest die wet geformuleerd worden als lijnen en vlakken ook in verband met dat tweede brandpunt gezien werden, in plaats van uitsluitend in verband met het eerste.

E. Uw vraag is niet zinloos maar doelloos. Uw probleem zou analytisch opgelost kunnen worden. Maar we moeten verwachten, dat die oplossing tot zeer gecompliceerde uitdrukkingen zou leiden, die voor de mechanica des hemels volslagen nutteloos zouden zijn. Want het tweede brandpunt is niets anders dan een constructieve aanvulling, die met niets werkelijks in de ruimte te maken heeft.

Einstein is natuurlijk hoog verheven boven de banale meening, dat astronomisch mechanisme te identificeeren zou zijn met de werkelijkheid van het zonnestelsel. Hij identificeert alleen datgene wat wij indicatief-wetenschappelijk kunnen weten van de werkelijkheid van het zonnestelsel met astronomisch mechanisme. En dat doen zoowat alle geleerden, en daarom kunnen zij niet vermoeden

wàt er eigenlijk omgaat in een Moszkowski, die iets erg onbevredigends vindt in een „leeg" brandpunt van een planeetbaan. Zij nemen wel aan, dat de Wereld nog iets anders is dan mechanisme. Maar dat andere, meenen zij, kunnen we wel voelen, religieus voelen („ethisch" voelen, zeggen sommigen), *weten* kunnen wij er niets van. Deze vrij algemeene geleerdenopinie is radicaal: ons weten kan alleen des te meer weten zijn, naarmate het minder te maken heeft met het leven, dat klaarblijkelijk nièt uitsluitend mechanisch is. De bewustzijnshouding van den geleerde verzet zich mordicus tegen een wetenschap van het leven. Er is meer dan een verklaring mogelijk van dat verzet, en die verklaringen hoeven elkaar niet tegen te spreken, zij kunnen gelijk hebben, gedeeltelijk, allemaal. Maar in diepste wezen is de afwerende houding van den geleerde tegen levens*wetenschap* niet een verdedigingshouding, die het prestige van zijn „vak" beschermen wil. Neen, het is een verdedigingshouding, die zijn leven beschermen wil, zijn menschelijk leven dat buiten zijn vak blijft. Het is een verdedigingshouding, niet van den geleerde als zoodanig maar een bepaalde wijze van *menschelijken* denkafweer. Menschen blijven *graag* het leven zien in vage, poëtische nevelstemmingen. Er is iets in hen dat zegt: „Als je het leven zou kennen, even indicatief als je bv. de wetten van Kepler kent, dan zou het mooie er af zijn." Is dit niet de taal van .... angst?

De Logos.

De kosmische bovenzon relativeert zich tot natuurlijke bovenzon. Deze is de hoogste werkelijkheid van zon en planeet, de hoogste „solaire" natuur, en als zoodanig bestemd medieering te zijn van *voltooid* cyclisch bewustzijnsherstel. Dit voltooid cyclisch bewustzijnsherstel noemen wij *Logos*. Zoo hechten we wel een nieuwe beteekenis aan dit woord, maar een beteekenis die aansluit bij de beteekenissen die het al heeft.

Er is èèn kosmische bovenzon, er zijn onbepaald vele natuur-

bovenzonnen, onbepaald vele bovenplastische natuurcentreeringen. Bovenplastische, wederom „vlakkige" natuur is niet meer zintuigelijk waar te nemen, zij is alleen bovenzintuigelijk te aanschouwen. Daarom is er ook van meetbaarheid van die bovenplastische natuur geen sprake. Maar àls zij meetbaar was, zou zij een werking meebrengen in de tweede macht, evengoed als de onderplastische natuur, de zon.

Er zijn onbepaald vele bovenzonnen als natuurobjecten, iedere zon heeft zooveel bovenzonnen als zij planeten heeft. Maar *als medieering* van het voltooid cyclisch bewustzijnsherstel zijn zij weer één. Het logoische bewustzijnsherstel is één bewustzijn, waarin het cyclisch potentieele en het cyclisch actueele is verondersteld en opgeheven. Het logoische bewustzijn leeft, maar leeft boven alle trilogische deining uit: het leeft continu, en zijn medieering kent geen gescheidenheid, noch discontinuë noch contiguë. Wel veelvuldig is die medieering gecentreerd, maar de overgang van de eene centreering naar de andere is volmaakt hiaatloos en volmaakt geleidelijk, zij is één supreem-natuurlijke „woning" van den Logos. De ééne Logos ervaart God in een levende injectieve medieering, en aanschouwt de Wereld in een levende objectieve medieering. Als voltooid cyclisch bewustzijnsherstel is de Logos boven alle abstracties van tijd en ruimte verheven. Hij is eeuwig en alnabij, lééft eeuwig en alnabij. Als voltooid cyclisch bewustzijnsherstel heeft de Logos volkomen pure medieering, d.i. medieering zonder eenigen bewustzijns-„inhoud", zonder eenig project, zonder emotie of begrip. De bovenzon is, als natuurobject, relatief: relatief tegendeel van de kosmisch absolute bovenzon. Maar als medieering van logoisch bewustzijn is zij noch object, noch relatief, noch absoluut. Geen object, zij is zelfs vrij van alle intramentaal object. Niet relatief, en evenmin absoluut, maar universeel: vertegenwoordiging èn van het absoluut absolute,èn van den Kosmos en, door den Kosmos heen, van „de" Wereld. *Als medieering* is de bovenzon identiek met het logoische leven zèlf. Dat dit zoo is kunnen wij weten, in definitieve waarheid, reeds voordat ons bewustzijn in *voltooid* cyclisch herstel is opgenomen, m.a.w. voordat wij geheel en al in den Logos zijn gestorven òm in volle werkelijkheid te leven. Als wij eenmaal tot dit volle leven gestorven

zijn, doorkènnen wij, diaphaan, dit soevereine, eeuwige en alnabije leven. (zie ook bl. 158, In nàtijdelijke eeuwigheid, enz.)

Sterven in en tot logoisch leven, dit is ten slotte de eenige menschelijke roeping. Wij leven waarlijk, naarmate ons leven vereenzelvigd wordt met het logoische leven. En dit is wederom een waarheid, die vóór definitief inzicht dogmatisch wordt beleefd, namelijk in de R.K. „Eucharistie".

Het dogma der „transsubstantiatie" zegt, dat door de consecratie van den priester de „substantie" van brood en wijn veranderd wordt in de substantie van het lichaam en bloed van den verheerlijkten Christus, in dezen zin, dat na de consecratie het leven zelf van den verheerlijkten, goddelijken Mensch Christus waarlijk en geheel en al tegenwoordig is in de verschijnselen (de „accidentia") van brood en wijn. Door de consecratie worden brood en wijn ritueele „verhevenheid" (bl. 120). Zeer treffende verhevenheid, omdat hier een maximum is van omdrooming bij een minimum van gegeven verschijning. De Eucharistie is het sacramenteele nuttigen van het getranssubstantieerde brood en den getranssubstantieerden wijn, waardoor dus de tegenwoordigheid van den verheerlijkten Christus en de tegenwoordigheid van den mensch zoo nabij mogelijk worden saamgevoegd. Theologische verdediging of theologische verwerping van transsubstantiatie en Eucharistie is hier niet van belang. En zeker interesseert het ons nu niet, of het geloof aan transsubstantiatie en Eucharistie zich kan beroepen op goed geïnterpreteerde historische woorden van een historischen Jezus. Maar wijsgeerig zien wij hier gevoelvol en dogmatisch gesteld wat wij ontkennen en herstellen tot definitief inzicht: de mensch leeft waarlijk, naarmate zijn leven vereenzelvigd wordt met het logoische leven. In waarheid staat de Logos tot ons als het Leven, dat ons cyclisch verheft, ons in zich opneemt tot onze uiteindelijke levensvoltooiïng. Het cyclisch potentieele bewustzijn is de fundamenteele *„stuw"kracht* van ons leven, het impulseert ons naar actualiteit en idealiteit. Het voltooid cyclisch ideëele bewustzijn, de „Heilige Geest" of de Logos, „trekt" ons, „roept" ons, als ons hoogste *Doel*. Voordat wij het weten, denken wij, geroepen door den Logos. Voordat wij het weten, verheft zich ons verstand tot rede, geroepen door den Logos. Voordat wij het weten, ver-

heft zich onze zinnelijkheid naar bovenzinnelijk-diaphane Wereldmedieering, doordat zij naar dè diaphaniteit getrokken wordt door den Logos. In onze Logoswording keeren wij, voltooid hersteld, terug naar de Godheid, die wij ontkenden door individu te worden. In onze Logoswording herwinnen wij uiteindelijk wat wij verloren hebben door „geboren" te worden, en wat wij tastend en struikelend terugzoeken ons heele geboren leven door, totdat wij *weder*geboren zijn voorgoed.

Aanteekening.

De Logosgedachte, en overigens de heele gewijde wijsbegeerte, is psycho-analytisch te verklaren. Gewijd-wijsgeerige gedachten zijn zelfs zeer dankbare gegevens voor psycho-analyse. Hierbij hebben wij echter te bedenken:

1°. De psycho-analytische verklaring van een gedachte zegt niets tegen of voor de wijsgeerige waarheid van die gedachte. Psychoanalytische verklaringen zijn „genetisch" en „historizeerend", niet wezenlijk. Zij verhalen, hoe een mensch aan een gedachte komt, zij schakelen een gedachte in met voorafgaande, ja langvergeten primitieve emoties. Zoo mogen zij doordringen tot in de donkerste schuilhoeken van een menschelijk bewustzijn, over „waarheid" zeggen zij niets.

2°. Het Heelal is universeel bewustzijn, en dit is meteen de Heelalteleologie. Het eene universeele bewustzijn is meteen het streven om tot zelfbewustzijn te komen en in zelfbewustzijn te leven, meer en meer. Wanneer is dus een verklaring van een bizonder, individueel bewustzijn een *waarheids*verklaring? Als zij een bizonder bewustzijn helder doorlicht als verbizonderd-universeel bewustzijn, als stadiaal geval van het Heelal of van de universeele Heelalteleologie.

3.° Een individueel bewustzijn, dat zich zoo ontdekt als ingeweven in het universeele bewustzijn, is tot waarheid gekomen aangaande zichzelf. Of het daardoor ook „psychisch gezond" wordt in den zin

van „sociabel", is een tweede. De sociabiliteit van verreweg de meeste menschen verdraagt weinig ongecamoufleerde waarheid, die hun vaak zoo „cru" aandoet. Reeds de gewone beleefdheidsvormen van „aangenaam kennismaken" of zooiets zijn spontaan gevonden, gezonde afleidingsmiddeltjes tegen ongecamoufleerde waarheid, die sociabiliteit onmogelijk zou maken. Ja, ook als we met onszelf alleen zijn, moeten we vaak nog beleefd zijn, beleefd tegenover onszelf, om na het alleenzijn weer sociabel te kunnen worden. Hoe vaak moet een geleerde, ook als hij alleen is, zich beschermen achter moeilijke vakwetenschap om eenvoudige, universeele waarheid niet al te helder te zien! Wie het ware denken aanprijst als een bevordering van „psychische gezondheid", en dat zonder aanzien des persoons, weet niet wat hij zegt.

Maar wèl is het gewijd-wijsgeerige denken uiteraard methodische voorbereiding tot een wijsgeerigen „blik" in het bewustzijn van onze medemenschen, analoog aan den klinischen blik van een arts. Op bl. 39 zeiden we: „„De wijsgeer beleeft zijn eigen individualiteit als geval van het Heelal, actualiteit van het Heelal, ontkend Heelal. En al het „speciale", dat den wijsgeer verder ter verklaring „gegeven" wordt, beleeft hij reeds bij eerste gemoeten als eveneens ontkend Heelal. Hoe strikt methodisch een wijsgeerige verklaring ook mag zijn, als zij ècht is heeft zij het karakter van ongezochte intimiteit, dat een vakverklaring als zoodanig nièt heeft"". Daarom wordt de aanleg, zich intiem te kunnen verplaatsen in een ander (een aanleg dien ieder mensch heeft, al is het in nog zoo geringe mate) door het gewijd-wijsgeerige denken versterkt en verpuurd. Wat de psychiaters „Einfühlung" noemen wordt een methodisch gefundeerde dispositie tot een vaardigen levenskijk, tot een subtiele „distinctio spirituum", waardoor het ons ook mogelijk wordt den graad te schatten van waarheid, die een ander mensch sociabel verdragen kan en de eigen atmosfeer te zien, waarin dat geval van waarheid sociabel kan leven. Wie hierin iets „leugenachtigs" ziet en meent dat waarachtigheid den eisch meebrengt, dwalingen van anderen in eens en voor altijd te „corrigeeren", is geen waarheidlievend mensch maar een fanaticus, een begrippendwingeland. Zoo iemand is een aanhanger van stijve leerstelligheid, van orthodoxie in den ongunstigen zin van het

woord. Van den Heiligen Geest zelven zegt de Bijbel (Joh. XVI, 13), dat hij „in al de waarheid leiden" zal [1]) maar niet, dat hij al de waarheid zal „mededeelen" als ware zij een onwrikbare verleden feitelijkheid. Wie werkelijk een ander mensch „in de waarheid leidt" weet, al is hij nog lang niet de H. Geest, dat ieder individu zèlf leven moet en zèlf op eigen wijze levend waar moet zijn.

„Dit" leven, hiervoor, en hierna.

Is het leven op aarde het geheele leven van een individu? Of leeft het individu hiervoor? Hierna? Hiervoor èn hierna? Als deze vragen gesteld worden buiten wijsgeerige bezinning om, zijn ze niet in definitieve waarheid te beantwoorden. Vooreerst zijn ze dan angstige vragen, en de angst weert definitieve waarheid af. En verder moet alle antwoord uitblijven als we alleen te rade gaan bij zintuigelijke waarneming en verstand. Levensvragen zijn relatievragen en alleen wijsgeerig inzicht kan relatie kennen. Overigens kunnen we een levensvraag niet redelijk stellen als een verzoek om opzichzelfstaande inlichting, terwijl wij in wijsgeerig denken geen belang stellen. Vragen naar het voor of na van dit leven betreffen een onderdeel van een wijsgeerige Heelalverklaring, dat niet is los te maken van het geheel. Ik zeg dit nadrukkelijk, omdat juist deze vragen zoo vaak uit alle wijsgeerig verband worden gerukt. Wij hebben die vragen al gesteld en beantwoord in het geheel van dit werk. Ter wille van de duidelijkheid, en bij wijze van samenvatting, herhaling en aanvulling, noteer ik nog eenige punten:

1) Leven in primairen zin is niets anders dan heele werkelijkheid, werkelijkheid van tegendeelen, relatie. En wel relatie als bewustzijn. Bewustzijn zelf is werkelijkheid zelf, leven zelf.

Individueel leven is dus individueel bewustzijn. Toch mogen we

[1]) De letterlijke vertaling van den Griekschen tekst is „in al de waarheid wegwijzen". De vulgata vertaalt „docebit vos omnem veritatem", d.i. „zal u al de waarheid leeren". De vulgaatvertaling is hier beslist ernaast.

ook ziel en lichaam leven noemen (secundair), omdat ziel en lichaam èn als plastische tegendeelen èn als medieerende bewustzijnstegendeelen zoo onlosmakelijk en noodzakelijk en nabij met primair leven samengaan. Ziel en lichaam leven als medieering van gesteld (vormvoelend), ontkend (waarnemend) en hersteld (inzichtelijk aanschouwend) bewustzijn; èn zij leven als plastiek, organisme, gestalte.

2) Er is geen leven, noch thans noch hiervoor noch hierna, van de ziel „afzonderlijk". Een tegendeel is alleen werkelijk in relatie tot zijn relatiegenoot. Het is even onmogelijk, dat de ziel het lichaam als dat het lichaam de ziel overleeft.

Een individueel overleven is alleen redelijk denkbaar als een contiguë, trilogische verandering van individueele relatie, dus ook contiguë, trilogische verandering van individueele relatietermen. Het overlevende en vooraflevende individu is, àls het is, één met het individu-thans alleen in dezen zin, dat het contigu-trilogisch met het invidivu-thans verbonden is. Met andere woorden: het is wezenlijk hetzelfde individu maar qualitatief, stadiaal, nièt hetzelfde. Zooals het universeele bewustzijn wezenlijk één en hetzelfde bewustzijn is, maar qualitatief verschilt als potentialiteit, actualiteit en idealiteit van het Heelal.

3) Individueel leven moet, als unieke vertegenwoordiging van het Heelal, de stadiale evolutie van het Heelal op unieke wijze zèlf verbizonderen, totdat het in opperste herstel bovenindividueel-logoisch is geworden. Het trilogeert van aarde naar bovenaarde (waar het zijn diaphane, hoewel nog individueel-diaphane voltooiïng, *periode*voltooiïng, vindt) en van bovenaarde naar aarde (waar het zich weer ontkent om daarna zich opnieuw bovenaardsch te herstellen). Zoo is het individueele leven een periodiek leven en sterven heen-en-weer, totdat het individu geheel in den Logos sterft, uiteindelijk in den Logos herleeft.

4) Het aardsche leven trilogeert ook in vele aardsche reekstrilogieën. Als geheel is het individueele aardsche leven een vóórleven van het bovenaardsche terwijl het bovenaardsche, ten opzichte van het aardsche, individueele voltooiïng is van een bepaalde individueele periode. De aarde zelf en de bovenaarde zelf zijn fundamenteel en ongedifferentieerd wat het leven „op" haar gedifferentieerd is. Zij zijn de

„draagsters" niet alleen van alle individueele levens op haar, maar ook de geïnvolueerde werkelijkheid van die levens. Ook zij leven, ongedifferentieerd.

Dat alle leven op aarde te doorzien is als differentieering van het leven der aarde zelf, hebben wij te bedenken als we vragen, wat in wijsgeerige waarheid de „overblijfselen" zijn van individueel aardsch leven dat overleden is. De stadiale verandering van een overlijdend individu is tweezijdig: het overlijden naar boven en naar beneden, een stijging en een regressie. Het lijk mogen we „regressielichaam" noemen. En zooals het stijgende lichaam niet zonder zijn ziel is, zoo is ook het regressielichaam niet zonder zijn tegendeel, zijn regressieziel, d.i. de kracht welke het lijk nog in vorm houdt. Wat wij bij een doode aanschouwen is een wederom aardsche gesteldheid, die zich in regressie ontkennen zal bij de ontbinding (langzame ontbinding bij het begraven, snelle ontbinding bij de crematie), om zich, ook in regressie, terug te herstellen tot de aarde zelf. Zoo is de regressietrilogie, die zich voltrekt bij den doode, de andere zijde van de trilogische stijging van aarde naar bovenaarde. Zij is een volledig „inslapen".

5) De trilogische evolutie van het individu, die wij nu bespreken, is primair bewustzijnsevolutie, maar zij doorgrijpt de plastische trilogie die we bespraken op bl. 34 en vgd. Het individueele bewustzijn „gebruikt", reïncarneerende, die sexueele trilogie om zèlf te evolueeren. Een mensch is primair zichzelf, en secundair kind van zijn ouders.

Het heen-en-weer leven en sterven van het individu is, èn als bewustzijn èn als bewustzijnsmedieering èn als plastiek een *essentieele* trilogie, een trilogie van *relatie*. Maar zij gaat samen met een accidenteele trilogie, de accidenteelste die wij denken kunnen: verplaatsing. Accidenteeler trilogie dan „daar — ergens anders — wederom daar" is wel niet denkbaar. De verplaatsingstrilogie is „trilling", grooter of kleiner trilling. Als we den wisselgang van en naar aarde en bovenaarde vóór alles als een verplaatsing denken, denken we vóór alles aan het alleronbelangrijkste van dien wisselgang, dat het minst met „leven" te maken heeft. Als een geleerde volkomen accuraat alle natuurverschijnselen zou kunnen beschrijven als een

geheel van trillingen, zou hij toch maar het accidenteelste aan de verschijnselen beschreven hebben, het minst essentieele, het minst levende. Overigens, al is het zeker juist dat tallooze natuurverschijnselen onlosmakelijk samengaan met trillingen — de hoogste natuur, de bovenzon waarin essentieele natuur voltooid is verpuurd, trilt zeker niet. En voor zooverre het bewustzijn in de bovenzon, de Logos, ons tot inzicht roept, zien we, dat ook de allerprimitiefste natuur wel met trillingen samengaat, maar toch in wezen iets ànders is.

6) Het bovenaardsche individu is niet alleen diaphaan, maar ook in het eigen „oord" der diaphaniteit, waarin het tot voltooid diaphaan inzicht komt in al wat het reeds heeft doorleefd. Wel is het nog niet gekomen tot logoisch zelfbewustzijn, maar toch tot een periodiek individueel-voltooid zelfbewustzijn van eigen leven. Het herinnert zich zijn voorstadiën en herkent zich daarin als stadiaal verschillend van maar toch wezenlijk identiek met zichzelf-thàns. Het aardsche individu echter is, als individu, niet voltooid zelfbewust van eigen leven. Reïncarneerende, dus zich wederom ontkennende, vergeet het zijn bovenaardsche voorstadiën. En het vergeet òòk zijn vorige aardsche stadiën, want zij zijn doorbroken door het oord van diaphaniteit, dat voor het aardsche, ondiaphane individu „vreemd" is. Wel kan een mensch op aarde tot definitieve waarheid komen, bovenindividueel inzicht krijgen in het Heelal en dus ook in aarde en bovenaarde, een inzicht dat alle „reeks" te buiten gaat. Maar hij kan niet in voltooid-individueel reeksmatig zelfbewustzijn zijn verleden stadiën individueel doorzien als zijn eigen stadiën. Dat ons op aarde niets van onze aardsche en bovenaardsche voorstadiën indicatief „heugt", ligt in de rede. Indicatief individueel geheugen op aarde van individueele voorstadiën moèt dwaling zijn.

Toch is in ons aardsche leven het voorafgaande bovenaardsche leven niet „onherstelbaar" ontkend. Er blijft een onindicatieve, vage herinnering aan voorafgaand bovenaardsch leven. Die herinnering doet ons droomen van een langgeleden Gouden Eeuw, een verloren Paradijs. Maar zij doet ons daarom ook de aarde zien als het oord van niet-geluk, het oord van smart. Ik heb tot nu toe het woord geluk zorgvuldig vermeden, ook waar het vanzelf opdoemde, omdat het

gewoonlijk antiwijsgeerig werkt. Nu maar even: Geluk is de emotie, die het voelen van levensvoltooiïng begeleidt. Geluk is bovenaardsch. Het ontkent zich, aardsch, als smart. Die ontkenning is herstelbaar: al is het durende aardsche leven smartelijk, telkens breekt toch op de wijze van uitzonderlijk feest het geluk even door. Geluk èn smart herstellen zich uiteindelijk tot de rust, de emotielooze en begriplooze rust van den Logos. Rust, die het Logosleven zelf is, verheven boven alle geluk en alle smart.

7) Het trilogische leven en sterven heen-en-weer begint niet bij den mensch. Alle levende individuën leven en sterven in wisselgang van en naar aarde en bovenaarde.

Toch is hierin iets heel eigens bij den mensch. Op bl. 145 maakten wij onderscheid tusschen wil als emotie en wil als strevend bewustzijn. De mensch „is" strevend bewustzijn, maar hij „heeft" een wil, hij heeft willen die niet zelden heftig met elkaar in conflict zijn. Wil als emotie nu is altijd op de een of andere wijze wil tot individueele handhaving, dus ook wil tot vasthaking aan alles wat die individueele handhaving bevordert. Menschelijk willen echter als bewustzijn is willen opgaan in universeel bewustzijn, en dit willen neutralizeert tot op zekere hoogte den wil als emotie. De mensch „heeft" wil tot individueel leven, hij „is" wil tot bovenindividueel sterven. De psychoanalysten voelen dit in de verte aan als zij zeggen, dat de mensch niet alleen het leven wil maar ook den dood. Zij begrijpen het niet, o.a. omdat zij bewustzijn en bewustzijnsinhoud niet voldoende onderscheiden. Meester Eckhart was er dichter bij. Hij zeide in zijn preek over de ware „armoede", dat de mensch niet in de ware armoede leeft als zijn wil in alles onderworpen is aan den „allerliefsten wil Gods", maar als hij heelemaal geen wil meer heeft.

Geen mensch op aarde leeft in volmaakte armoede, die rijkdom is van zijn diepste wezen. Het is zelfs waar, dat de emoties die de mensch „heeft", zich vaak het heftigst verzetten als de mensch het sterkst is wat hij Is. Maar de eenzame denker kent althans zijn emoties als zijn bewustzijns*inhoud* maar, en hij identificeert ze nooit meer met zichzèlf. Zijn emoties en zijn begrippen, heel zijn bewustzijnsinhoud, meer en meer te leeren doorzien als nièt zichzelf, dat is een belangrijk

deel van zijn wezenlijkste levenswerk. Dit wezenlijkste levenswerk is zeker niet een boek of een leergang. Het is zelfbevrijding door zichzelf en voor zichzelf, en daarom voor allen.

Onze cardinale woorden.

De beteekenis van een cardinaal woord in dit werk is vooreerst een „gekozen" beteekenis, gekozen uit een groep beteekenissen, waarmee het levende taalgevoel of het algemeen aangenomen spraakgebruik der intellectueelen dit woord verbindt. En verder wordt die gekozen beteekenis niet zoomaar overgenomen maar heel bepaaldelijk bijgewerkt, zoo, dat zij past in de heele compositie.

Voorbeelden: tegendeel, relatie.

Onze beteekenis van het woord „tegendeel" is niet in het taalgevoel-alleen bepaald, maar zij is een keuze uit de beteekenissen, die het taalgevoel met dit woord verbindt, èn een zeer bepaalde bijwerking van de gekozen beteekenis. Onze beteekenis van het woord tegendeel weerspreekt het taalgevoel dus niet, gaat zelfs van het taalgevoel uit, maar „reserveert" dit woord voor een bepaald begrip, dat, met andere begrippen, aan dit woord kan gehecht worden.

Het woord „relatie" heeft in de terminologie der intellectueelen de beteekenis van samenhang in het algemeen (waarbij ook „verschil" hoort). Wij reserveeren dit woord voor de heel bepaalde beteekenis van eenheid-en-verscheidenheid van tegendeelen.

De cardinale woorden in dit werk hebben dus min of meer eigentechnische beteekenissen. Waar niets tegen te zeggen valt, omdat die beteekenissen behoorlijk gedefinieerd zijn. De lezer moge zich strikt aan deze beteekenissen houden. Misbegrip is gewoonlijk hieraan te wijten, dat de lezer een cardinaal woord opvat in de wijdere beteekenis van het taalgevoel alleen of van de algemeen aangenomen intellectueele terminologie alleen.

Zou het dan niet te wenschen zijn, dat wij ons geheel vrij konden maken van „gegeven" woordbeteekenissen door teekens te kiezen

analoog aan de bekende mathematische teekens, die toch zeker nauwkeuriger zijn dan woorden? Neen, *levens*wetenschap moet in haar zegging aansluiten bij levende taal. Zooals rhythme en rijm niet alleen de emotie van den dichter uitdrukken maar ook die emotie mede bepalen, zoo moet de zegging van wijsbegeerte, die toch levenswetenschap is, begrippen en gedachten mede bepalen. Die weerwerkende functie heeft wèl de taal, maar niet een systeem van geheel opzettelijk bedachte teekens [1]). Ook de algemeen aangenomen intellectueele terminologie heeft, voor wie met haar vertrouwd is, het karakter van „taal". Die terminologie was wel om te beginnen bedacht, gemaakt, maar zij is allengs levend geworden. Zij is, in haar thans spontane en alle „vak" te buiten gaande gebruik, ingeschakeld met het leven der taal.

Ik schrijf nog even, in alphabetische orde, eenige cardinale woorden neer, met, tusschen haakjes, eenige associaties (bv. het woord in tegengestelde of tegendeelige beteekenis).

---

[1]) „De Taal is niet uitsluitend het middel, waarmee wij een bedoeling uitdrukken: al uitdrukkend vormt en bepaalt zij mede de bedoeling zelf. De taal is met name niet een zaak op zichzelf; zij komt uit de menschelijke werkelijkheid te voorschijn en werkt daar ook weer vormend op in". Prof. Dr. H. J. Pos „Het Onbepaalde in de Taal en in de Taalkunde", bl. 32.

Absoluut (absoluut en relatief; universeel en individueel; absoluut absoluut en relatief absoluut).
Actualiteit (zie: Idealiteit).
Al (alles, allen).
Algemeen (is veralgemeend-zintuigelijk; niet te verwisselen met universeel).
Angst (verwondering).
Axioma (dogma, thema).
Begrip (evenals emotie een „project”).
Bestaan (gelden).
Bewustzijn (is relatie, *universeele* relatie in positief of negatief stadium).
Bovenzon (is hoogste natuurobject; ook medieering van den Logos).
Contigu (zie: Continu).
Continu (discontinu, contigu).
Correlatie (zie: Relatie).
Cyclus (omvat trilogische reeks).
Diaphaan.
Direct (is het tegengestelde van processief, is iets anders dan ongemedieerd).
Discreet (syncreet).
Duïsme (dualisme).
Eeuwig (vóórtijdelijk, natijdelijk).
Emotie (zie: Begrip).
Erfzonde (is ontkenning van de Godheid).
Evolutie (is trilogisch en teleologisch proces).
Explanatie (explicatie).
Figuur (ideale figuur, figuurteekening, grafische voorstelling).

Gebaar (is veruiterlijking van „project").
Gelden (bestaan).
Gestalte (is herstelde plastiek, architecturale plastiek, en als zoodanig ook bovenplastisch).
God (is het absoluut absolute).
Godheid (is universeele relatie, is Heelal).
Heelal (is Universum, is universeele relatie, is universeel subject).
Heilige Geest (is voltooid cyclisch hersteld bewustzijn of logoisch bewustzijn).
Hemel (is bovenaarde).
Idealiteit (potentialiteit, actualiteit, idealiteit, de „qualiteiten" van bewustzijn).
Ik (is individueel bewustzijn, ook samenvattend project in individueel bewustzijn, ook het „metaphysische" ik, d.i. het universeele bewustzijn in positief stadium, dus als potentialiteit of idealiteit).
Indicatieftrilogie (is voorbereiding van cyclische ontkenning tot cyclisch herstel, maar geeft geen „voorafbeelding").
Inhoud (inhoud van bewustzijn is niet bewustzijn zèlf, ook niet bewustzijnsmedieering. Cyclisch potentieel bewustzijn is inhoudloos èn ongemedieerd. Cyclisch ideëel bewustzijn in voltooiïng of Logos is inhoudloos maar toch gemedieerd).
Inject (inject, object, subject, project).
Innerlijk (innerlijk en uiterlijk; inwendig en uitwendig).
Inzicht (overzicht).
Keerzijde (alleen menschelijke plastiek als gestalte heeft keerzijde).
Kennen (bewustzijnstermen kennen elkaar „wederzijdsch" *in* bewustzijn; bewustzijn zelf kent zichzelf *als* bewustzijn).
Kosmos (is ideëele Wereld).
Leven (is werkelijkheid, is relatie, is, primair, bewustzijn).
Liefde (is emotie of beminnend bewustzijn).
Logos (is voltooid-definitief ideëel bewustzijn).
Medieering (iets anders dan inhoud; zie ook: Inhoud).
Natuur (als object en als subject; natuur als object vóór natuurorde is de Wereld in tweede stadium).

Onhoudbaar (teleologische zin van de onhoudbaarheid der verstandsbegrippen van ruimte en tijd).
Oppositie (zie: Relatie).
Organisme (zie: Plastiek).
Oriënteering (tweeërlei bewustzijnsoriënteering: de tegendeelige en de dialectische).
Plastiek (plastiek ontkent zich als organisme, herstelt zich als gestalte. Zie ook: Gestalte).
Potentialiteit (zie: Idealiteit).
Proces (logisch proces en tijdproces).
Qualiteit (zie: Stadium).
Rede (ziel als rede, ziel als verstand).
Reeks (trilogie als reeks, trilogie als cyclus).
Regressie (andere zijde van evolutieproces).
Relatie (correlatie, oppositie).
Ruimte (ruimte en tijd zijn tegendeelen; God is relatie van absoluut absolute ruimte, die alleen ruimte is als analogie, en absoluut absoluten tijd, die alleen tijd is als analogie. Zie ook: Onhoudbaar).
Stadium (een trilogisch stadium verschilt van een ander trilogisch stadium in eigen stadiaal verband als „qualiteit").
Subject (zie: Inject).
Substitutie (substitueerend en gesubstitueerd object zijn „twee" objecten. Substitutie is heel iets anders dan „veruiterlijking". Ook heel iets anders dan „repraesentatie". Een bewustzijnsmedium repraesenteert een bewustzijnsterm, en is zelf verbindingsterm).
Syncreet (zie: Discreet).
Tegendeel (tegendeel of contrarium, tegengestelde of oppositum).
Tegengestelde (zie: Tegendeel).
Teleologie (universeel bewustzijn evolueert teleologisch; de utiliteit der natuur is ontkenning van het universeel teleologische).
Trilogie (als reeks, als cyclus).
Triniteit (wijsgeerig te doorzien als universeele trilogie of cyclus).

Tijd (zie: Ruimte).
Type (exemplaar).
Uiterlijk (zie: Innerlijk).
Universum (zie: Heelal),
Verbindingsterm (zie: Substitutie).
Verliefdheid (liefde, voor zooverre zij niet tot zelfverklarende ontkenning wil komen).
Verscheidenheid (zie: Verschil).
Verschil (continu-gradueel, contigu-gradueel of qualitatief, wezenlijk; wezenlijk verschil: verscheidenheid).
Verwondering (angst).
Waarheid (primair, secundair).
Wereld (totaliteit van al het relatieve, tegendeel van het absoluut absolute).
Wereldstadium (is object in cyclisch stadium van universeel bewustzijn).
Woord (is, in zooverre afspraak, substitutie van begrip).
Wijsbegeerte (universeele wetenschap, vakwetenschap).
Ziel (als plastisch innerlijk, als inject).
Zinnelijk (zinnelijke aanschouwing, zintuigelijke waarneming).
Zintuigelijk (ontkenning van zinnelijk).

INHOUD

Blz.

EENIGE OPMERKINGEN VOORAF.

I. BEGINBEPALINGEN. RICHTLIJNEN.

Absoluut en relatief 1
Verschil tusschen limitair en absoluut 2
Duïsme 3
Aanteekeningen 5
Het absoluut absolute en het relatief absolute 7
Het absolute cirkelvlak 9
Het absolute staat tot het relatieve als het eene tot het vele 10
Het religieuze bewustzijn 10
Toevoegsel 11
Tegengestelden (opposita) 12
Continu tegengestelden 12
Contigu tegengestelden 13
Wijsgeerige explicatie van een beginwaarheid 14
De „contradictio in terminis" 18
Onderscheid van overgangen 19
Toevoegsel 21
Tweeërlei bewustzijnsoriënteering 21
Tegendeelen (contraria) 23
De essentieele trilogie 26
Opmerking 29
Erotische trilogie 29
Aanteekeningen 37
Wijsgeerige ziening van het Heelal. De methode van de gewijde wijsbegeerte wordt gegeven door haar onderwerp zelf 38

Opmerking 42
De mensch, een ontkend Heelal 43
De erfzonde 48

II. OVER BEWUSTZIJN.
Bewustzijnstermen 53
Bewustzijn is relatie, en geen correlatie, geen oppositie . . 54
Een dialoogje 55
Object, inject, subject 56
Opmerking 57
Potentialiteit, actualiteit, idealiteit 58
Universeele trilogie of „cyclus" 58
Het zintuigelijke bewustzijn als bewustzijnsontkenning in trilogische reeks 61
Het bovenzintuigelijke bewustzijn 63
Aanteekening 64
Subject en object zijn geen termen van bewustzijn. Bewustzijn kan werkelijkheid kennen 66
Definitie van bewustzijn 75
Samenvatting 76
Relaties, die niet bewustzijnen zijn 78
Over waarheid 84
Emotie „verschijnt", bewustzijn „verschijnt" niet . . . 96
Ik 100
Aanteekening 101
Het thema van de gewijde wijsbegeerte: het relatiebeginsel 109
Aanteekening 111
Over ficties 112
Over de medieering van bewustzijn 116

III. OVER DE DRIE WERELDSTADIA.
Nog eens: tweeërlei oriënteering 122
De potentieele Wereld 124
De actueele Wereld 127
De indicatieftrilogie 133
De abstractiebegrippen ruimte en tijd als onhoudbaarheden 139

Aanteekeningen 145
Overgang naar de ideëele Wereld 149
Aanteekening 151
De ideëele Wereld of de Kosmos 152
Kosmische begrippen en hun zegging 158
Constructies van de kosmische stadia 162
Aanteekening 173
Aanteekening 177
De Logos 178
Aanteekening 181
„Dit" leven, hiervoor en hierna 183
Onze cardinale woorden 188